

Τὸ πνευματικὸν κίνημα τῶν Κολληβάδων ἀφιερώματα

Υπάρχουν ὀρισμένα βιβλία ποὺ μοιάζει σὰν νὰ μὴν ἔχουν γραφτεῖ γιὰ τὴ δική τους ἐποχὴ, ἀλλὰ γιὰ τὶς ἐπόμενες γενιές. Τὴν ἐποχὴ τῆς ἔκδοσής τους περνοῦν σχεδὸν ἀπαρατήρητα, ἐνῶ ἡ ἐπίδρασή τους γίνεται ἐμφανὴς μετὰ ἀπὸ δύο ἢ περισσότερους αἰῶνες. Ἡ *Φιλοκαλία* εἶναι ἀκριβῶς ἓνα τέτοιο βιβλίον...

Ποιὸς ἦταν ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο οἱ ἅγιοι Μακάριος καὶ Νικόδημος δημοσίευσαν αὐτὴ τὴ μεγάλη συλλογὴ Πατερικῶν κειμένων σχετικὰ μὲ τὴν προσευχὴ καὶ τὴν πνευματικὴ ζωὴ; Τὸ δεῦτερο ἡμισυ τοῦ 18ου αἰῶνα ὑπῆρξε κρίσιμη καμπὴ γιὰ τὴν πολιτισμικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδας. Παρὰ τὸ ὅτι ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία ἔληξε μὲ τὴν πτώση τῆς Πόλης τὸ 1453, ἡ βυζαντινὴ (ἢ καλλύτερα ἡ ρωμαϊκὴ) περίοδος τῆς ἱστορίας τῆς Ὁρθοδοξίας συνεχίστηκε χωρὶς διακοπὴ ἕως τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰῶνα. Μὲ αὐτὸ ἐννοῶ ὅτι ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία συνέχισε νὰ παίζει κεντρικὸ ρόλο στὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων. Καὶ οἱ περισσότεροι Ἕλληνες κοιτάζοντας πίσω στὸ παρελθόν, εἶχαν ὡς ἰδεῶδες τους τὴ χριστιανικὴ αὐτοκρατορία τοῦ Βυζαντίου.

Στὴ διάρκειά τῶν τελευταίων δεκαετιῶν τοῦ 18ου αἰῶνα ὡστόσο, μία νέα ἰδεολογία ἄρχισε νὰ ἐπικρατεῖ μεταξὺ τῶν λόγιων Ἑλλήνων· τὸ πνεῦμα τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ. Τὸ ὕφος αὐτῆς τῆς νέας νοοτροπίας ἦταν περισσότερο κοσμικὸ ἀπὸ ἐκεῖνο τῶν Ρωμιῶν, ἀν καὶ ἀρχικὰ τουλάχιστον δὲν ἦταν ρητὰ ἀντιεκκλησιαστικόν. Οἱ πρωταγωνιστὲς αὐτοῦ τοῦ κινήματος στράφηκαν πρὸς τὰ πίσω, πρὸς τὸ Βυζάντιο, στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα, προβάλλοντας ὡς ἰδεῶδες τὴν Ἀθήνα τοῦ Περικλέους, ποὺ τόσο θαύμαζαν στὴ Δύση. Πρῶτόν τους δὲν ἦταν οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς τῆς κλασικῆς περιόδου. Αὐτοὶ οἱ ἐκφραστὲς τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ ἐμπνεύστηκαν ὡστόσο, ὄχι μόνον ἀπὸ τὴ δυτικὴ λατρεία γιὰ τὶς κλασικὲς σπουδές, ἀλλὰ γενικότερα ἀπὸ τὴ νοοτροπία τοῦ Διαφωτισμοῦ (Aufklärung), ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ Βολταίρου καὶ τῶν Γάλλων Ἐγκυκλοπαιδιστῶν, τῶν ἰδεολογῶν τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης καὶ ἀπὸ τὸν ψευδο-μυστικισμὸ τῶν Μασόνων...

Ἐὰν δεχτοῦμε ὅτι ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῖς εἶναι ὁ πρῶτος διακεκριμένος ἐκπρόσωπος τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα, τότε οἱ πρῶτοι ἐπιφανεῖς ἐκπρόσωποι τοῦ ρωμαϊκοῦ, εἶναι οἱ ἐκδότες τῆς *Φιλοκαλίας*, ὁ ἅγιος Νικόδημος καὶ ὁ ἅγιος Μακάριος. Μαζὶ μὲ τοὺς ἄλλους Κολληβάδες, οἱ ἅγιοι Νικόδημος καὶ Μακάριος αἰσθάνθηκαν ἀπειρητικὴ τὴ διείσδυση τῶν ἰδεῶν τοῦ Δυτικοῦ Διαφωτισμοῦ στὴν κοινωνία τῆς ἐποχῆς τους. Πίστευαν ὅτι ἡ ἀναγέννηση τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἔθνους θὰ μπορούσε νὰ γίνῃ πραγματικότητα μόνον μέσα ἀπὸ τὴν ἀναβίωση τῆς μυστικῆς καὶ νηπτικῆς θεολογίας τῶν Πατέρων. Μὴν ἐλπίζετε στὴ νέα ἐκκοσμίκευση τῆς Δύσης, ἔλεγαν στοὺς Ἕλληνες συμπατριῶτες τους. Θὰ ἀποδειχθεῖ ὅτι δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μία ἀπογοήτευση. Ἡ μόνη ἐλπίδα ἀναγέννησης εἶναι νὰ ἀνακαλύψουμε ἐξαρκῆς τὶς γνήσιες ρίζες μας στὸ παρελθόν τῶν Πατέρων καὶ τοῦ Βυζαντίου. Δὲν εἶναι τὸ μήνυμά τους ἐξίσου ἐπίκαιρο σήμερα, ὅσο ἦταν καὶ τὸν 18ο αἰῶνα;

Ἅγιοι Κολληβάδες Πατέρες
Σύγχρονη φορητὴ εἰκόνα τοῦ Ἡλία Δημητρίου

Θεοφιλεστάτου Ἐπισκόπου Διοκλείας **Καλλίστου Γουέαρ**

Ἀπὸ τὸ βιβλίον *«Ἡ ἐσωτερικὴ ἐνότητα καὶ ἡ ἐπίδραση τῆς Φιλοκαλίας σὲ Ἀνατολὴ καὶ Δύση»*,
Ἔκδ. Συνδέσμου Ὑποτρόφων Κοινωνοφειλοῦς Ἰδρύματος Ἀλέξανδρος Σ. Ὠνάσης.

Τὸ κέρδος τοῦ χρόνου καὶ ἡ ἀπώλεια τοῦ νοήματος

Τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Μαυροβουνίου κ. Ἀμφιλοχίου (Ράντοβιτς)

Τὸ φιλοκαλικὸ κίνημα, γνωστὸ ὡς «τὸ κίνημα τῶν Κοιλιβάδων», εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ ἀξιόλογα πνευματικὰ φαινόμενα καὶ ἀπὸ τὴν πιὸ γόνιμη πνευματικὴ κινήσεις μέσα στοὺς κόλπους τῆς Ὁρθοδοξίας τὴν ἐποχὴ τῆς Τουρκοκρατίας.

Σὲ ὄλους εἶναι γνωστὸ τὸ ρήγμα ποὺ ἀνοίξε στὴν ἱστορία τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας καὶ τῶν ὀρθόδοξων λαῶν ἡ κατάκτησι τῶν χωρῶν τους ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς κατὰ τὸν 14^ο καὶ 15^ο αἰ.

Ἐκεῖνο ποὺ διέσωσε τὴν αὐτοσυνειδησίαν τους καὶ τὴν ἱερὴ ἀνάμνησι ὅτι ἀποτελοῦν ἓνα περιούσιον Λαὸ τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ Ἐκκλησία ποὺ ἀνανεώθηκε ἀπὸ τὸν ἡσυχασμὸ στὴν ἀρχὴ ἀκριβῶς αὐτῆς τῆς κρίσιμης ἐποχῆς γιὰ τὴν ὀρθόδοξη Ἀνατολή.

Ἡ ἐξασθένει τῆς ἀνατολικῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἡ ἀνάπτυξι τῶν ἀλλήλων βαλκανικῶν ὀρθόδοξων κρατῶν καὶ τῶν τοπικῶν Ἐκκλησιῶν, οἱ συγκρούσεις μεταξὺ τῶν χωρῶν αὐτῶν καὶ οἱ ἐσωτερικὲς τους ἀκαταστασίαι κ.λπ. εἶχαν κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἤδη προκαλέσει ὄχι μόνον μιὰ κρίσι κοινωνικῶν δομῶν ἀλλὰ καὶ μιὰ βαθύτερη πνευματικὴ κρίσι, ἡ ὁποία κατὰ κανόνα προηγεῖται ὄλων τῶν ἀλλήλων. Ἡ κρίσι αὐτὴ ἦταν μιὰ σοβαρὴ πρόκλησι, ποὺ βρῆκε ἀπάντησι καὶ λύσι στὸν ἡσυχασμὸ.

Ὁ ἡσυχασμὸς, μὲ τὴ βαθιὰ πνευματικὴ ἐμπειρία του καὶ μὲ τὴ στηριγμένη σ' αὐτὴ ἐξ ἴσου βαθιὰ πίστι στὴν πραγματικὴ παρουσίαν τοῦ Θεοῦ μέσα στὴν ἱστορία καὶ σ' ὅλα τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, στερῶσε τὴν κληνιζόμενὴ ἐνότητι τῶν ὀρθόδοξων καὶ ἀνανέωσε τὴ μοναδικὴ καὶ ἀσάλευτη ἐλπίδα καὶ ἐμπιστοσύνη τους στὴν πρόνοια τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἡσυχασμὸς, λοιπόν, δὲν ἦταν μόνον ὀρθόδοξη θεωρητικὴ ἀπάντησι στὸ σύγχρονό του φιλοσοφικὸ καὶ θεολογικὸ προβληματισμὸ τῆς Δύσεως ἢ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς σκέψεως. Ταυτόχρονα εἶχε καὶ συγκεκριμένη ἱστορικὴ ἀποτελεσματικότητι, πολὺτιμη γιὰ τὴν ἐπιβίωσι τῶν ὀρθόδοξων λαῶν καὶ τὴ διατήρησι τῆς καθολικῆς αὐτοσυνειδησίας τῆς Ἐκκλησίας στοὺς καιροὺς τῶν δεινῶν τῆς τουρκοκρατίας.

Ὁ 15^{ος} αἰ. διατηρεῖ ἀκόμα ζωντανὴ ἀνάμνησι αὐτῆς τῆς ἡσυχαστικῆς ἀναγεννήσεως, ἐνῶ ἀποτελεῖ συχνὰ καὶ τὴ γνήσια συνέχειά της, παρὰ τὰ τραγικὰ γεγονότα καὶ τὴν δύσκολη συνθήκη κάτω ἀπὸ τὴν ὁποίαν ζοῦν οἱ ὀρθόδοξοι λαοὶ αὐτὴ τὴν ἱστορικὴ περίοδο. Τὸν 15^ο καὶ τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 16^{ου} αἰ. συντηρεῖται ἀπλήρως ἡ παράδοσι, ἀλλὰ δὲν εἶναι πλέον σὲ θέσι, ἰδίως τῶν περιστάσεων καὶ τῆς ἐλλείψεως παιδείας, νὰ δώσῃ νέου καρπούς.

Τὸ 17^ο αἰ. ἡ ὀρθόδοξη ἀνατολὴ ἀνοίγεται ὀλοένα καὶ περισσότερο πρὸς τὴ Χριστιανικὴ Δύσι, ἔτσι ὥστε νὰ ἀναβιώσουν παλαιῆς διαμάχης ἀλλὰ καὶ νὰ ὑποστῇ ἡ Ἀνατολὴ νέες ἐπιδράσεις ἀπὸ τὴ σύγχρονη δυτικὴ σκέψι καὶ στάσι ζωῆς. Εἶναι γνωστὸ ὅτι τότε πολλοὶ Ἕλληνας ἐκπαιδεύονται στὰ πανεπιστήμια τῆς Δύσεως καὶ μεταφέρουν τὴν ἰδέαν τῆς Ἀναγεννήσεως στὴν ὀρθόδοξη Ἀνατολή. Μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς τοὺς λόγιους ἰδρύουν καὶ σχολεῖα, στὰ ὁποῖα διδάσκουν νέες ἐπιστῆμες καθὼς καὶ θεολογία καὶ φιλοσοφία κατὰ τὰ δυτικὰ πρότυπα.

Στὸ ἅγιον Ὄρος, ποὺ θὰ γίνῃ τὸ κέντρο τοῦ φιλοκαλικοῦ κινήματος τὸν 18^ο αἰ., ἰδρύεται αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ἡ Ἀθωνιάδα σχολή, ἡ ὁποία θὰ παίξῃ σπουδαῖο ρόλο στὴν πνευματικὴ ζυμώσεσι ἰδιαίτερα μὲ τὴν ἐκεῖ παρουσίαν τοῦ Εὐγένιου Βούλγαρη.

Εἶναι μιὰ περίοδος κατὰ τὴν ὁποία ὄλοιο ἀναζητοῦν τὴν ἀναγέννησι τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν ὀρθόδοξων λαῶν· μόνον ποὺ οἱ μὲν στηρίζονται στὴν πολιτιστικὰ πιὸ ἀναπτυγμένη Δύσι, στὴ δυτικὴ ἐπιστήμη, φιλοσοφία καὶ παιδεία, οἱ δὲ στὴν παράδοσι τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν πατροπαράδοτη πνευματικὴ κληρονομία. Ἡ σύγκρουσι μεταξὺ τῶν λεγόμενων «νέων φιλοσόφων» ἢ φιλελευθέρων (δυτικῶν) καὶ τῶν παλαιῶν φιλοσόφων ἢ παραδοσιακῶν διευρύνεται ὀλοένα καὶ περισσότερο ὄχι μόνον στὸν ἐλληνικὸν χῶρον ἀλλὰ σ' ὅλες τὴς ὀρθόδοξες χώρες, χωρὶς νὰ ἐξαιρεῖται οὔτε ἡ ὀρθόδοξη Ρωσσία.

Ἡ Δύσι ἀσκεῖ παντοῦ μὲ τὴν ἐπιστήμη, τὸ διαφωτισμὸ καὶ τὴν πολιτιστικὴν πρόοδο τεράστια γοντεία. Τὸ πραγματικὸ πνεῦμα της, ἡ πειστικότητι τῆς λογικῆς της καὶ τὰ

Τὸ φιλοκαλικὸ κίνημα τοῦ 18ου αἰ. παρουσιάζεται ὡς ἰσχυρὸ ἀντίβαρο στὸν ὀρθολογισμὸ τῶν «νέων φιλοσόφων», ἐπειδὴ δὲν σέβεται μόνο τοὺς «τύπους», ἀλλὰ καὶ ἀποσαφηνίζει θεωρητικὰ καὶ ἐρμηνεύει τὰ Λειτουργικὰ καὶ ἄλλα σύμβολα.

ἱστορικὰ ἀποτελέσματα τῶν ἰδεῶν τῆς παρουσιάζονται σὲ πολλοὺς ὡς ἰσχυρότατο μέσο γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσι τῶν ὀρθοδόξων λαῶν ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ὀπισθοδρόμησι καὶ καθυστέρησι τῆς πολιτιστικῆς ἀναπτύξεως.

Ἐκεῖνο ποὺ ὑποβοηθεῖ τοὺς λεγόμενους «φιληλεύθερους» στὶς πεποιθήσεις τους εἶναι πολλὲς φορὲς ἡ ἀδυναμία τῶν παραδοσιακῶν νὰ δικαιολογήσουν θεωρητικὰ καὶ λογικὰ τὴ στάσι τους καὶ νὰ ὑπερασπίσουν τὴν παράδοσι καὶ τὸν παραδεδομένο τρόπο ζωῆς. Τὸ φιλοκαλικὸ κίνημα τοῦ 18ου αἰ. παρουσιάζεται ὡς ἰσχυρὸ ἀντίβαρο στὸν ὀρθολογισμὸ τῶν «νέων φιλοσόφων», ἐπειδὴ δὲν σέβεται μόνο τοὺς «τύπους», ἀλλὰ καὶ ἀποσαφηνίζει θεωρητικὰ καὶ ἐρμηνεύει τὰ Λειτουργικὰ καὶ ἄλλα σύμβολα. Γίνεται ἔτσι φανερό ὅτι πίσω ἀπὸ τὴ σύγκρουσι τῶν δύο ρευμάτων κρύβεται ὄχι μόνο λογομαχία, ἀλλὰ δυὸ διαφορετικὲς στὴ βάσι ἐρμηνεῖες ὀλοκλήρης τῆς ἱστορικῆς καὶ κοσμολογικῆς πραγματικότητας.

Ἡ Φιλοκαλικὴ κίνησι τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰ. εἶχε ὡς πρόδρομό τῆς τὸν ὀσιομάρτυρα Κοσμά τὸν Αἰτωλὸ, τὸν ἰσαπόστολο καὶ διδάσκαλο. Ἀλλὰ οἱ κύριοι φορεῖς τῆς ἦταν οἱ ἐξῆς νεώτεροι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας: ὁ ἅγιος Μακάριος Νοταρᾶς (1731-1805), πρῶν ἐπίσκοπος Κορινθίας, ὁ ὄσιος Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης (1749-1809) καὶ ὁ ὄσιος Ἀθανάσιος ὁ Πάριος. Σπουδαῖο ρόλο ἔπαιξε καὶ ὁ Νεόφυτος ὁ Καυσοκαλυβίτης. Ἀπὸ τοὺς Ἀγιορείτες πρέπει νὰ μνημονευθοῦν σὰν πρωτεργάτες καὶ οἱ Ἰάκωβος ὁ Πελοποννήσιος, ὁ Ἀγᾶπιος ὁ Κύπριος, ὁ Χριστόφορος ὁ Προδρομίτης.

Τὸ κίνημα αὐτὸ ἔδωσε ἀκόμα ἓναν ἅγιο στὴν Ἐκκλησία, τὸν ὄσιο Ἀρσένιο τῆς Πάρου, ἀλλὰ καὶ πολλοὺς ἄλλους ἐνάρετους ἄνδρες, οἱ ὁποῖοι μετὰ τὸ διωγμὸ τους ἀπὸ τὸ ἅγιο Ὄρος ἦ πάντως μετὰ ἀπὸ μαθητεία ἄμεση ἢ ἔμμεση στοὺς φιλοκαλικοὺς πατέρες τῆς ἐποχῆς, ἀνανέωσαν καὶ δημιουργήσαν πολλὰ μοναστήρια καὶ πολλὲς ἐστίες πνευματικῆς ἀναγεννήσεως ὄχι μόνο στὸ ἅγιο Ὄρος, στὰ ἑλληνικὰ νησιά, τὴ Στερεὰ Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ σὲ ὅλο τὸν ὀρθόδοξο χῶρο.

Ἰδιάζουσα θέσι στὴ Φιλοκαλικὴ αὐτὴ κίνησι κατέχει

ὁ ὄσιος Παῖσιος Βελτσκόφσκι, ὁ μεταφραστὴς τῆς Φιλοκαλίας στὴ σλαβονικὴ γλῶσσα καὶ κύριος φορέας τῆς πατερικῆς καὶ πνευματικῆς ἀναγεννήσεως στὴ Ρουμανία καὶ στὴ Ρωσσία τοῦ 19ου αἰ. Ἔτσι στὴν ἴδια κίνησι ὀφείλεται καὶ ἡ ἄνθησι καὶ καρποφορία τῆς ἐρήμου τῆς Ὀπτινα στὴ Ρωσσία μὲ ἐπικεφαλῆς τοὺς μεγάλους σάρτσσι: τὸν Ἀβράμιο, τοὺς Μωϋσῆ καὶ Ἀντώνιο, Λεωνίδα καὶ Μακάριο. Στὴν ἴδια κίνησι ἀνήκει καὶ τὸ μεγαλύτερο πνευματικὸ ἀνάστημα τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας τοῦ περασμένου αἰῶνα, ὁ ὄσιος Σεραφεῖμ τοῦ Σαρώφ.

Ἡ Φιλοκαλικὴ ἀναγέννησι ἦταν μία γνήσια συνέχεια καὶ ἀνανέωσι τῆς ζωντανῆς πατερικῆς παραδόσεως καὶ ταυτόχρονα ἡ ἀπάντησι τῆς Ἐκκλησίας στὰ αἰτήματα τῶν καιρῶν.

Πρῶτα ἀπ' ὅλα σ' αὐτὴν ὀφείλεται ἡ ἔκδοσι πολλῶν πατερικῶν κειμένων, ἰδιαίτερα τῶν νηπτικῶν Πατέρων, οἱ ὁποῖοι εἶναι ἐμπειροὶ διδάσκαλοι τῆς πνευματικῆς ζωῆς καὶ προσευχῆς. Λόγω τῆς Τουρκοκρατίας, ὅπως εἶναι γνωστὸ, τὰ πατερικὰ κείμενα εἶχαν γίνει δυσεύρετα.

Ὁ πρῶτος ὁ ὁποῖος ἐπιδόθηκε μὲ μεγάλο ζῆλο στὴν ἀναζήτησι καὶ ἔκδοσι πατερικῶν καὶ ἄσκητικῶν ἔργων ἦταν ὁ Μακάριος Νοταρᾶς. Σ' αὐτὸν ὀφείλεται ἡ ἔκδοσι (1783) τοῦ περίφημου *Εὐεργετινοῦ*, ὅπως καὶ τῆς *Φιλοκαλίας*

τῶν *ἱερῶν Νηπτικῶν* (1782), ἡ ὁποία ἔγινε ὀρόσημο γιὰ τὴν ἀναγεννητικὴ αὐτὴ κίνησι. Εἰδικὰ γι' αὐτὴν ὁ Μακάριος Νοταρᾶς συγκέντρωσε κείμενα τριανταεξὶ Πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων καὶ τὰ παρέδωσε στὸν Νικόδημο τὸν Ἀγιορείτη (1777). Ὁ ὄσιος Νικόδημος ἔκανε κριτικὴ ἐπεξεργασία τῶν κειμένων καὶ ἔγραψε τὸν πρόλογο τῆς συλλογῆς καθὼς καὶ τὶς βιογραφίες τῶν Πατέρων.

Ἡ συνεργασία τῶν δύο ἀνδρῶν πρόσφερε καὶ ἄλλους πνευματικοὺς καρπούς. Στοὺς ἴδιους ὀφείλεται καὶ ἡ ἔκδοσι τῆς κοινῆς διάλεκτο τῶν ἔργων τοῦ ἁγίου Συμεῶν τοῦ Νέου Θεολόγου.

Ὅτι ἡ κίνησι αὐτὴ ἦταν μία συνέχεια τοῦ ἡσυχασμοῦ τοῦ XIV ἢ XV αἰ. φαίνεται σαφῶς ὄχι μόνο ἀπὸ τὸν τρόπο ζωῆς καὶ σκέψεως τῶν φορέων τῆς ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ

Οί αντικολλυβάδες δὲν εἶχαν
 συναίσθησι
 ὅτι οἱ ἀλλαγές πρέπει νὰ γίνονται
 πάντοτε ἀνάλογα μὲ τὸ περιεχόμενο
 τῆς πίστεως
 καὶ ὄχι ἀνάλογα μὲ τὶς ἀπαιτήσεις
 τοῦ κόσμου.

μεγάλο ἐνδιαφέρον τους γιὰ τὸ βίο καὶ τὰ ἔργα τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Παλαμά. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Ἀθανάσιος ὁ Πάριος ἔχει ἐκδώσει στὴν κοινὴ διάλεκτο τὸ βίο τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου, οἱ δὲ ἅγιοι Μακάριος καὶ Νικόδημος συμπεριέλαβαν στὴ *Φιλοκαλία τὰ Φυσικά, Θεολογικά καὶ Πρακτικά* κεφάλαιά του, ὅπως καὶ τὴν ἀσκητικὴ πραγματεία του «*πρὸς Ξένη μοναχὴν*». Ὁ ἅγιος Νικόδημος εἶχε ἐτοιμάσει καὶ τὴν ἔκδοσι τῶν Ἀπάντων τοῦ ἁγίου ἀλλὰ δυστυχῶς τὰ χειρόγραφα χάθηκαν στὴ Βιέννη.

Ὅροσημο γιὰ τὴ Φιλοκαλικὴ ἀναγέννησι εἶναι ἐπίσης καὶ ἡ ἔκδοσι τοῦ *Πηδαλίου*. Σ' αὐτὸ ὁ ὁσιος Νικόδημος συγκέντρωσε τοὺς κανόνες τῶν Ἀποστόλων, τῶν οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν συνόδων καὶ τῶν ἁγίων Πατέρων, καθὼς ἐπίσης καὶ τὶς ἐγκεκριμένες ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία ἐρμηνεῖες τους, στὶς ὁποῖες πρόσθεσε καὶ τὶς δικές του ἐρμηνεῖες. Τὸ *Πηδαλίον* εἶναι πολὺτιμος ὁδηγὸς ὄλων τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν μέχρι σήμερα.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ πολλὰ ἄλλα πνευματικὰ καὶ ἐρμηνευτικὰ ἔργα τοῦ ἁγίου Νικοδήμου ἐξαιρετικῆς σημασίας εἶναι καὶ τὸ *Νέον Μαρτυρολόγιον* καὶ ὁ *Συναξαριστής*, ποὺ περιέχει τοὺς βίους τῶν ἁγίων τοῦ ὄλου ἐνιαυτοῦ.

Ἐπίσης καὶ ὁ Ἀθανάσιος ὁ Πάριος ἔγραψε βίους ἁγίων καὶ νεομαρτύρων καὶ μετάφρασε στὴν ἀπλή γλῶσσα Συναξάρια ὄλων τῶν Κυριακῶν καὶ τῶν μεγάλων ἐορτῶν «ἀξιῶσει καὶ προτροπῇ» τοῦ Μακαρίου Νοταρά.

Ἡ στροφή στοὺς ἁγίους καὶ μάρτυρας ὡς μοναδικοὺς παιδαγωγοὺς καὶ φωτιστὲς εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς *Φιλοκαλικῆς ἀναγεννήσεως*. Ἀλλὰ ἡ ἐνασχόλησι μὲ τοὺς βίους τους καὶ οἱ ἐκδόσεις τους δὲν εἶναι κάτι τὸ τυχαῖο. Στοὺς διαφωτιστὲς τῆς Εὐρώπης οἱ φιλοκαλικοὶ Πατέρες ἀντιπαράθεσαν τοὺς ἁγίους καὶ στὴν κατὰ κόσμον σοφία τὴν ἔνθετη γνῶσι καὶ ἐμπειρία τους.

Προβάλλοντας τοὺς ἁγίους ὡς μοναδικὰ πρότυπα γιὰ τὴν ἀληθινὴ ἀναγέννησι τοῦ ἀνθρώπου, οἱ φωτισμένοι αὐτοὶ ἄνδρες ἀνάεωσαν στὴ συνείδησι τοῦ λαοῦ καὶ τῶν μοναχῶν τὸ θεσμὸ τῆς *πνευματικῆς πατρότητας* ὡς εὐαγγελικὸ μέσο ἀγωγῆς καὶ πνευματικῆς προόδου μέσα στὴν Ἐκκλησία. Μόνο οἱ ἅγιοι «ἀναλαβόντες τὴν Χριστοθήειαν» μποροῦν νὰ εἶναι πραγματικοὶ πατέρες

καὶ διδάσκαλοι καὶ ὁδηγοὶ πρὸς τὴν ἀλήθεια καὶ τὴν αἰώνια ζωὴ.

Μὲ τὸ πνευματικὸ καὶ ἀναμορφωτικὸ ἔργο τῶν διασκορπισμένων σὲ διάφορα μέρη ἐμπειρων Γερόντων τοῦ ἁγίου Ὁρους, ὅπως καὶ τῶν «στάρτσοι» στὶς σλαβικὲς ὀρθόδοξες χώρες (ιδιαίτερα στὴ Ρωσσία), ἀνανεώθηκε αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ὁ θεσμὸς τοῦ χαρισματούχου πνευματικοῦ πατέρα καὶ καθοδηγοῦ, ποὺ πρόσφερε πλοῦσιους πνευματικοὺς καρποὺς καὶ προσφέρει ἀκόμα καὶ σήμερα.

Τὸ δεῦτερο βασικὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ Φιλοκαλικοῦ κινήματος εἶναι ἡ ἀναγέννησι τῆς λειτουργικῆς ζωῆς καὶ ἡ ἀνάπτυξι τῆς θεολογίας τῆς Ὁρθόδοξης Λατρείας.

Ἡ λατρευτικὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας εἶχε τὴν ἐποχὴ αὐτὴ δύο ἐξ ἴσου σοβαροὺς κινδύνους. Ἀφ' ἑνὸς νὰ μετατραπῇ ἡ Λογικὴ Λατρεία ἀπὸ ζῶσα θυσία σὲ τυπολατρία ἢ, ὅπως τὴν ὀνόμασε ὁ Ἀθανάσιος ὁ Πάριος, σὲ «νεκρολογία», ἀφ' ἑτέρου νὰ χωρισθῇ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο ὀνομάζουμε «κανόνα πίστεως», δηλαδὴ τὸ δόγμα, ἀπὸ τὸν «κανόνα προσευχῆς».

Στὴν πρώτη περίπτωση ἔχουμε τυπικὴ ἐπανάληψι τῶν ἀκο-

λουθιῶν καὶ ἐκτέλεσι τῶν ἱερῶν Μυστηρίων καὶ ἱεροπραξιῶν χωρὶς ἐμβάθυνσι στὸ ἐσωτερικὸ νόημά τους. Ἔτσι τὰ δόγματα καὶ ἡ ἀλήθεια τῆς Ἀποκαλύψεως μετατρέπονται σὲ ἀφηρημένες ἔννοιες καὶ ἡ Λατρεία ἀποκτᾶ μαγικὸ καὶ νεκροποιοὺ χαρακτῆρα.

Μία τέτοια στάσι ἐναντι τῆς Λατρείας γίνεται ἀναπόφευκτα αἰτία τῆς ἀλλῆλης ἐκτροπῆς ποὺ ἀναφέραμε, τῆς πιὸ ἐπικίνδυνης. Δηλαδὴ τοῦ χωρισμοῦ τοῦ δόγματος ἀπὸ τὴ Λατρεία, τοῦ δόγματος ἀπὸ τὸ Λειτουργικὸ ἦθος. Αὐτὴ ἡ στάσι δὲν ὀδηγεῖ στὴν ἀναζητήσι τοῦ πραγματικοῦ νοήματος τῆς Λατρείας ἀλλὰ στὴν ἄρνησι τῆς ἀξίας της καὶ στὴ θεώρησι ὅτι ἡ Λατρεία εἶναι «φλοῖος» (ἡ ἔκφρασι εἶναι τοῦ Ἁ. Κοραῆ) καὶ δὲν παίζει κανένα οὐσιαστικὸ ρόλο.

Ἐξετάζοντας λοιπὸν τὴν ἔριδα περὶ τῆς δυνατότητος τελείσεως τῶν μνημοσῆνων τὴν Κυριακὴ, μέσα στὰ γενικὰ πλαίσια τῆς ἐποχῆς καὶ τῶν πνευματικῶν τάσεών της, ἀνακαλύπτουμε τὰ ἐσωτερικὰ αἰτία καὶ τὶς προϋποθέσεις ποὺ τὴ δημιούργησαν. Καὶ τότε μᾶς γίνεται σαφὲς ὅτι μὲ

Στὴ στάσι αὐτὴ τῶν ἀντικολληβάδων
βρίσκεται ἐξάλλου
ὁ παντοτινὸς πειραματισμὸς τῆς
Ἐκκλησίας. Μὲ τὴν ἐπιθυμία νὰ
κερδίζουν τὸ χρόνο χάνουν τὸ
ἐσωτερικὸ νόημα
καὶ τὸ περιεχόμενό του.

αὐτὴ τὴν ἔριδα ἔχει τεθεῖ στὴν οὐσία τὸ πρόβλημα τοῦ θεολογικοῦ νόηματος τῆς Λειτουργικῆς παραδόσεως τῆς Ἐκκλησίας. Ἐδῶ πρόκειται γιὰ ἐρώτημα ποῦ τίθεται στὴ συνείδησι κάθε νέας γενιᾶς: Ποιά σχέση ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος, δηλαδὴ μεταξὺ τῆς καθαυτὸ παραδόσεως τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν ἱστορικῶν «ἐνσαρκώσεων» καὶ μορφῶν της; Ὑπάρχει διάστασι μεταξὺ τῆς καθαυτὸ πραγματικότητας καὶ τῶν συμβόλων της, ἢ ὑπάρχει κάποια μυστικὴ ἐνότητα μεταξύ τους καὶ συμμετοχὴ τοῦ συμβόλου στὴν πραγματικότητα ποῦ συμβολίζει;

Οἱ φιλοκαλικὸι Πατέρες, οἱ λεγόμενοι «Κολληβάδες» θεωροῦσαν ὅτι ὁ «κανὸνας τῆς Λατρείας» καὶ προσευχῆς καὶ τὸ «τυπικόν» πρέπει ὀργανικὰ νὰ πηγάζουν ἀπὸ τὸν «κανὸνα τῆς πίστεως». Πάνω σ' αὐτὸ ἀκριβῶς οἱ ἀντίπαλοί τους δὲν ἔχουν καμιά αἴσθησι, εἴτε λόγῳ ἄγνοιας εἴτε πάθι λόγῳ φιλοσοφικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἐπιδράσεων ξένων στὴ θεολογικὴ παράδοσι καὶ ἐμπειρία τῆς καθολικῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας. Ἡ θεώρησι τῆς Λατρείας ὡς ξεχωριστῆς καὶ ἀνεξάρτητης ἀπὸ τὸ δόγμα τῆς πίστεως εἶχε πλεόν ἐπικρατήσῃ στὰ φιλοσοφικὰ καὶ θρησκευτικὰ ρεύματα τῆς Δύσεως. Τέτοιο εἶδος δυϊσμοῦ εἶχε κηρύξει ὁ προτεσταντισμὸς ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἐμφανίσεώς του ἀλλὰ ἀκόμα καὶ πρὶν ἀπ' αὐτὸν ἡ σχολαστικὴ θεολογία.

Οἱ πρῶτοι ἀπλοϊκοὶ ἀντικολληβάδες ἴσως δὲν ἔκαναν τὸ διαχωρισμὸ αὐτὸ συνειδητὰ, ἢ ἀντίληψί τους ὅμως συμφωνοῦσε μὲ τὴν ἐκκοσμικευτικὴ τᾶσι τῆς ἐποχῆς, ἢ ὁποία εἶχε τὶς ρίζες της στὸ δυτικὸ θρησκευτικὸ-φιλοσοφικὸ δυϊσμό. Αὐτοί, χωρὶς καμιά ἐμβάθυνσι στὸ νόημα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τυπικοῦ καὶ τῆς Λατρείας ἐν γένει ἤθελαν νὰ τὰ προσαρμόσουν στὶς ἱστορικὲς συνθήκες καὶ στὶς καθημερινὲς ἀνάγκες τους. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὑπερασπιζόνταν τὴν ἀραὶ θεία Κοινωνία, μοιλονότι αὐτὴ δὲν ἦταν ποτὲ νόμος γιὰ τὴν Ἐκκλησία ἀλλὰ ἀντίθετα ἕνα παροδικὸ γέννημα τῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν καὶ σὲ καμιά περίπτωσι δὲν ἀποτέλεσε καθολικὴ παράδοσι καὶ πράξι τῆς Ἐκκλησίας. Ἐτσι, καὶ στὰ δυὸ σημεῖα διαφωνίας τους, τὸ βασικὸ κριτήριό γι' αὐτοὺς δὲν ἦταν ἡ καθολικὴ καὶ ἀμετάβλητη παράδοσι τῆς Ἐκκλη-

σίας ἀλλὰ ἕνας ἐπιπόλαιος «συσχηματισμὸς» πρὸς τὸν κόσμον καὶ πρὸς τὶς ἀπαιτήσεις του. Ὁ φαινομενικὸς συντηρητισμὸς στὸ θέμα τῆς θείας Μεταλήψεως εἶχε στὴν πραγματικότητα τὴν ἴδια ρίζα μὲ τὴν ἀλλαγὴ τῆς τάξεως τῆς εὐλογίας τῶν κολληβίων καὶ τῆς τελείσεως τῶν μνημοσύνων. Καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις ὁ χρόνος καὶ οἱ ἀνάγκες τῆς ζωῆς γίνονται κριτήριό τῶν Λειτουργικῶν πράξεων καὶ συμβόλων. Δηλαδὴ μὲ ἕναν ἐξωτερικὸ τρόπο καὶ χωρὶς βάθος ἀντιμετωπίζεται ἡ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ἐπίσης καὶ ἡ καθημερινὴ ζωὴ τοῦ πιστοῦ.

Οἱ ἀντικολληβάδες δὲν εἶχαν συναίσθησι ὅτι οἱ ἀλλαγὲς πρέπει νὰ γίνονται πάντοτε ἀνάλογα μὲ τὸ περιεχόμενό τῆς πίστεως καὶ ὄχι ἀνάλογα μὲ τὶς ἀπαιτήσεις

τοῦ κόσμου. Γι' αὐτὸ αὐτοὶ δὲν εἶναι σὲ θέσι νὰ δώσουν πραγματικὸ νόημα οὔτε στὸ παρελθόν καὶ στὶς περιστατικὲς συνθήκεις του οὔτε στὸ παρὸν καὶ στὶς προσαρμογὲς του. Οἱ φορεῖς αὐτῆς τῆς πνευματικῆς στάσεως νομίζουν ὅτι μὲ τὴν ἀνάμειξι τυπικοῦ συντηρητισμοῦ καὶ ἐπιπόλαιων προσαρμογῶν μποροῦν νὰ λύσουν περίπλοκα προβλήματα τῆς κάθε ἐποχῆς.

Στὴ στάσι αὐτὴ τῶν ἀντικολληβάδων βρίσκεται ἐξάλλου ὁ παντοτινὸς πειραματισμὸς τῆς Ἐκκλησίας. Μὲ τὴν ἐπιθυμία νὰ κερδίζουν τὸ χρόνο χάνουν τὸ ἐσωτερικὸ νόημα καὶ τὸ περιεχόμενό του. Τοὺς χαρακτηρίζει στὴν οὐσία μία φυγὴ καὶ ἄρνησι τῆς πραγματικῆς εὐθύνης ἐναντι τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος, ὅπως καὶ ἐναντι τοῦ μέλλοντος. Μετροῦν μὲ τὸ χρόνο τὴν αἰωνιότητα ἀντὶ νὰ μεταμορφώνουν τὸ χρόνο καὶ τὸ μεταβλητὸ μὲ τὸ αἰώνιο καὶ τὸ ἀμετάβλητο. ■

Ἀπὸ τὸ βιβλίον
«Ἡ Φιλοκαλικὴ Ἀναγέννησι τοῦ XVIII καὶ XIX αἰ.
καὶ οἱ Πνευματικοὶ Καρποὶ της»,
ἐκδ. Ἰδρύματος Γουλιανδρῆ - Χόρν.

Οἱ ἀγιογραφίαι τοῦ τετρασέλιδου ἀποτελοῦν
τμήματα εἰκόνων τοῦ Ἀνδρέα Παβία, μὲ θέμα τὴν
"Κοίμησι τοῦ Ὁσίου Ἐφραίμ τοῦ Σύρου".
Φυλάσσεται στὰ Ἱεροσόλυμα. (15ος ἢ 16ος αἰ.)

Φιλοκαλικοὶ Πατέρες τοῦ 18ου αἰῶνος

Τοῦ Ἀρχιμανδρίτου Γεωργίου
Καθηγουμένου τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ὁσίου Γρηγορίου Ἀγίου Ὁρους

Ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐχάρισε στὴν Ἐκκλησία ἀγιασμένους πατέρες, οἱ ὁποῖοι ἐσφράγισαν τὸν 18ο καὶ τὸν 19ο αἰῶνα μὲ τὴν φωτεινὴ παρουσία τους, τὴν ὀρθόδοξη θεολογία τους, τὴν αὐστηρὴ ἀσκητικὴ τους ζωὴ, τὰ θεοφώτιστα συγγράμματά τους καὶ τὴν παραδοσιακὴς μοναστικὴς τους ἀρχές. Οἱ πατέρες μας αὐτοὶ ἄφησαν ἀνεξίτηλη τὴν σφραγίδα τους στὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ μέχρι τὴς ἡμέρας μας. Ὀνομάσθηκαν σκωπτικὰ «κολληθιάδες» καὶ ἡ πνευματικὴ τους δραστηριότητα «κολληθιαδικοὶ κίνημα», ἐπειδὴ τὴν ἀφορμὴ γιὰ τὴν ἐμφάνισί της ἔδωσε τὸ γεγονός ὅτι οἱ μοναχοὶ τῆς Ἱερᾶς Σκῆτης τῆς Ἀγίας Ἄννης τελιοῦσαν τὰ «μετὰ κολληθίων» μνημόσυνα τῶν κτιτόρων τοῦ ἀνακαινιζομένου τότε καθολικοῦ ναοῦ (Κυριακοῦ) τῆς Σκῆτης κατὰ τὴν ἡμέρα τῆς Κυριακῆς ἀντὶ τοῦ Σαββάτου. Στὴν συνείδησι τῆς Ἐκκλησίας ὅμως οἱ «κολληθιάδες» θὰ παραμείνουν ὡς «οἱ Φιλοκαλικοὶ Πατέρες τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰῶνος» καὶ τὸ πολὺπλευρο ἔργο τους ὡς «Φιλοκαλικὴ Ἀναγέννησις», ὅπως εὔστοχα τοὺς ὀνομάζει ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Μαυροβουνίου Ἀμφιλόχιος¹. Οἱ ἐπιφανέστεροι καὶ γνωστότεροι ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς πατέρες εἶναι ὁ ἅγιος Μακάριος ἐπίσκοπος Κορίνθου, ὁ ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης καὶ ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος ὁ Πάριος. Λόγω τῆς θεολογικῆς τους μαρτυρίας, οἱ ἀοίδιμοι «Φιλοκαλικοὶ πατέρες» ὑπέστησαν διωγμοὺς καὶ ἐξορίες ἀπὸ τὸ Ἅγιον Ὅρος. Ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος ὁ Πάριος μάλιστα ἀδίκως ἀφορίσθηκε. Ἐν τούτοις ἡ ἀκούσια διασπορά τους, στὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου κυρίως, δημιούργησε μία θαυμάσια πνευματικὴ κίνησι μὲ πολλοὺς καὶ εὐχυμοὺς καρπούς. Τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτῆς τῆς Φιλοκαλικῆς Ἀναγεννήσεως εἶναι ἐπιγραμματικῶς τὰ ἑξῆς²:

α) Ἀνανέωσαν τὴν αὐθεντικὴ Ὀρθόδοξη πνευματικὴ ζωὴ, καθὼς οἱ ἴδιοι, ἀσκηταὶ καὶ θεολόγοι ταυτόχρονα, τὴν ἐβίωσαν καὶ τὴν ἐδίδαξαν μὲ τὰ θεόσοφα συγγράμματά τους.

β) Ἀντιστάθηκαν στὴν ἀλλοτρίωσι πού προκαλοῦσε ὁ

εὐρωπαϊκὸς διαφωτισμὸς μεταξὺ τῶν Ὀρθοδόξων³.

γ) Στήριξαν στὴν Πίστι τοὺς Ὀρθοδόξους λαούς. Ἰσχυρὸ ἀνάχωμα ἐναντὶ τῆς λατινικῆς προπαγάνδας καὶ τοῦ προτεσταντικοῦ προσηλυτισμοῦ ὑπῆρξε τὸ θεολογικὸ ἔργο τῶν προκρίτων καὶ μεγάλων «κολληθιάδων» θεολόγων, μὲ τὸ ὁποῖο ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησιολογία εὔρισκε τὴν ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ἐποχὴ καὶ τὰ προβλήματα τῆς θεολογικῆς κατοχύρωσι.

δ) Ἀνεπτέρωσαν τὸ ἠθικὸ τῶν ὑποδούλων Ὀρθοδόξων καλλιηγοῦντες μαρτυρικὸ ἦθος⁴. Ὑπῆρξαν ἀλειπτα πολλῶν νεομαρτύρων.

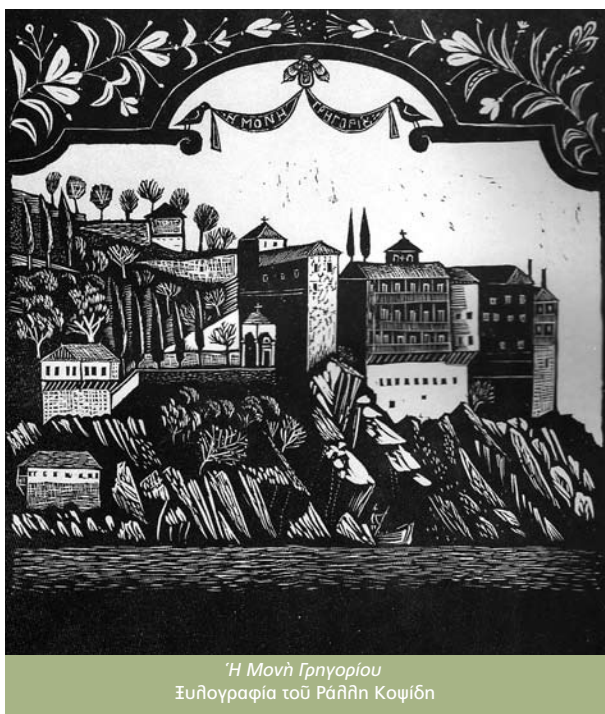
ε) Ἐδειξαν ὅτι μὲ τὴν πιστότητά τους στὴν Ὀρθόδοξο Παράδοσι δὲν καλλιηγοῦσαν τὴν μισαλλοδοξία καὶ τὸν σκοταδισμό, ὅπως ἐκατηγοροῦντο, ἀλλὰ ἐπιβεβαίωσαν τὴν διαχρονικότητα τοῦ εὐαγγελικοῦ μηνύματος.

στ) Ἐδωσαν ἀπάντησι στὰ αἰτήματα τῶν καιρῶν. Ἀνάμεσα σὲ αὐτὰ ἦταν ἡ ἀνάγκη νὰ ἐπανασυνδεθῇ ὁ «κανὼν τῆς προσευχῆς» μὲ τὸν «κανὼν τῆς πίστεως», δηλαδὴ νὰ ἐπανευρεθῇ τὸ αὐθεντικὸ λειτουργικὸ ἦθος.

ζ) Ἀνέδειξαν νέους ἁγίους στὴν Ἐκκλησία. Ἡ ἴδια ἡ ζωὴ τῶν «κολληθιάδων» πατέρων ἦταν προσανατολισμένη στὴν προοπτικὴ τῆς κατὰ Χάριν θεώσεως καὶ γι' αὐτὸ ὠρισμένοι

ἔδειξαν σημεῖα ἀγιότητος ἢ ἀνεκνήχθησαν ἐπισήμως ἅγιοι, ἀλλὰ καὶ προέβαλαν μὲ τὰ συγγράμματά τους τὴν ἀγιότητα τῶν ἁγίων νεομαρτύρων καὶ συγχρόνων τους ὁσίων ἀνδρῶν.

Ἡ παρακαταθήκη τῶν ἱερῶν αὐτῶν ἀνδρῶν εἶναι πολὺτιμη καὶ στὴς ἡμέρας μας, καθὼς ἡ πρόκλησις ἀπὸ τὸ παλαιὸ καὶ πάντοτε παρὸν στὴν ἐκκλησιαστικὴ μας ζωὴ νεωτερικὸ ἦθος μᾶς ὑποχρεώνει νὰ μετροῦμε τὴς ἐνεργειῆς μας μὲ τὸν γνώμονα τοῦ δικοῦ τους ἦθους. Οἱ ἅγιοι «κολληθιάδες» προέταξαν τὴν θεολογία ἀπὸ τὴν πρακτικὴ ζωὴ. Ἡ θεολογία καὶ ἡ εὐσεβὴς παρόδοσις ἔπρεπε νὰ καθορίζουν τὸν τρόπο τῆς ἐκκλησιαστικῆς δράσεως. Ἡ ἐποχὴ τους παρουσίαζε συμπτώματα παρόμοια μὲ τὴν

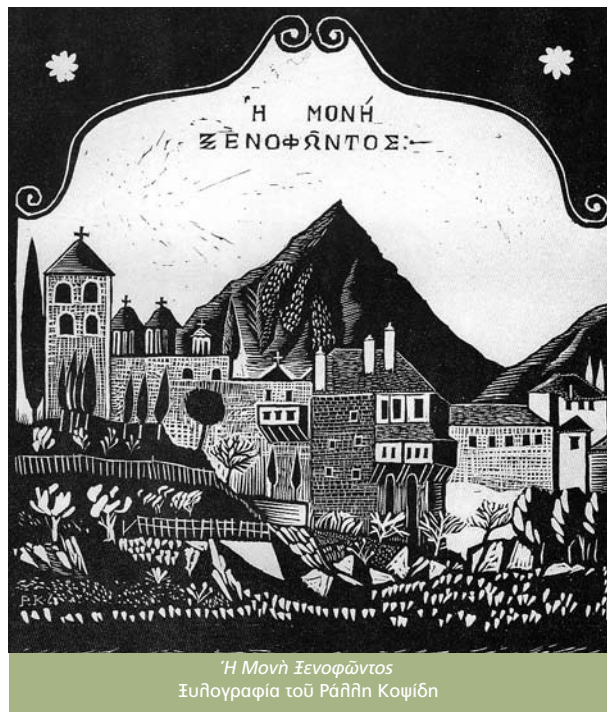
Οί Φιλοκαλικοί Πατέρες
 ἐγνώριζαν πολὺ καλὰ
 τὰ «φῶτα» τοῦ εὐρωπαϊκοῦ
 Διαφωτισμοῦ καὶ διέκριναν εὐστοχα
 ὅτι αὐτὸς ὁ διαφωτισμὸς
 ἀπεμάκρυνε τὸν ἄνθρωπο
 ἀπὸ τὴν προσδοκία
 καὶ τὴν θέα τοῦ ἄκτιστου Φωτός,
 τοῦ ὁποῖου εἶχαν προσωπικὴ
 καὶ βιωματικὴ ἐμπειρία.

Ἡ Μονὴ Καρακάλοῦ
 Ξυλογραφία τοῦ Ράλλη Κοψιδῶν

δική μας. Στὶς ἡμέρες τους κατόπιν προσκλήσεως τοῦ Παροναξίας Ἰωσήφ Δόξα καπουτσίνου ἱερομόναχοι ἐξομολογοῦσαν Ὁρθοδόξους πιστοὺς, γεγονός που προεκάλεσε τὴν σφοδρὴ ἀντίδρασι τοῦ ἱεροδιακόνου Μακαρίου τοῦ Πατμίου. Ἀλλὰ καὶ ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Κύριλλος ὁ Ε', ὁ ὁποῖος μὲ τὴν συμφωνία τῶν πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς πλὴν τοῦ Ἀντιοχείας συνοδικῶς ἀπέρριψε ὡς ἄκυρο τὸ λατινικὸ ράντισμα, ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὸν θρόνο του μετὰ ἀπὸ ἐνέργειες μητροπολιτῶν ποὺ διαφώνησαν μὲ τὴν ἀπόφασί του μὲ κίνητρα μὴ θεολογικὰ καὶ ἀπὸ σκοπιμότητες. Οἱ ἅγιοι «κολληβάδες» εἶχαν ταχθῆ θεολογικῶς ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου Ε'⁵. Οἱ συμπροσευχῆς μὲ ἑτεροδόξους, ἡ τάσις ἀναγνωρίσεως τοῦ βαπτίσματος τῶν ἑτεροδόξων καὶ κάποιες κοινὲς ποιμαντικῆς φύσεως πρωτοβουλίες μὲ τοὺς ἑτεροδόξους, χάριν πρακτικῶν σκοπῶν καὶ ἄλλων σκοπιμοτήτων, παρακάμπτουν καὶ σήμερα τὸν «κανόνα τῆς πίστεως».

Ἐξίσου ἀντίθετη πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς Φιλοκαλικῆς Ἀναγεννήσεως τῶν «κολληβάδων» εἶναι ἡ ἐκκοσμίκευσις, ποὺ παρατηρεῖται σὲ διαφόρους τομεῖς τῆς ἐκκλησιαστικῆς μας ζωῆς καὶ ἀλλοιοῦνει τὴν πιστότητά μας στὸ ἀποστολοπαράδοτο εὐαγγελικὸ ἦθος τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ ὄσιοι «κολληβάδες» πατέρες μὲ τὰ φιλοκαλικὰ κείμενα ποὺ ἐξέδωσαν καὶ μὲ τὰ δικὰ

Ἡ Μονὴ Ξενοφώντος
 Ξυλογραφία τοῦ Ράλλη Κοψιδῶν

τους θεόσοφα νηπτικὰ καὶ ἐρμηνευτικὰ συγγράμματα προσέφεραν στὸν λαὸ τοῦ Θεοῦ τὸ ἀναλλοίωτο βίωμα τῆς πατερικῆς Παραδόσεως. Στὴν Φιλοκαλία, τὴν ὁποία ἐπεξεργάσθηκαν οἱ ἅγιοι Μακάριος Κορίνθου καὶ Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης, καταγράφονται ἡ ἁγιοπνευματικὴ ἐμπειρία καὶ ἡ ἀπλανὴς μέθοδος τῆς νηπτικῆς ἐργασίας, ὅπως τὴν ἔζησαν καὶ τὴν ἐδίδαξαν μεγάλοι θεολόγοι καὶ ἡσυχασταὶ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἀπ' ἀρχῆς καὶ μέχρι τοῦ 14ου αἰῶνος. Κατὰ τὸν κρίσιμο γιὰ τὴν Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία αὐτὸν αἰῶνα, τὸ ἀνθρωποκεντρικὸ (οὐμανιστικὸ) ρεῦμα τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἀναγεννήσεως κατέκλυζε τὴν Ὁρθόδοξη Ἀνατολή καὶ ἀπειλοῦσε μὲ ὀριστικὴ ἀλλοίωσι τὸ θεανθρωποκεντρικὸ τῆς ἦθος. Ἡ ἡσυχαστικὴ ὁμω

θεολογία εἶχε ἐπιτύχει νὰ τὸ διάσωσῃ. Ἐπιπλέον εἶχε δημιουργήσει στοὺς κουρασμένους πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ Ὁρθοδόξους λαοὺς ἓνα ἀκμαῖο πνευματικὸ φρόνημα, τὸ ὁποῖο κατὰ τὸν Σεβ. Μαυροβουνίου Ἀμφιλόχιο, «δὲν ἦταν μόνο ὀρθόδοξη θεωρητικὴ ἀπάντησι στὸ σύγχρονό τους φιλοσοφικὸ καὶ θεολογικὸ προβληματισμὸ τῆς Δύσεως ἢ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς σκέψεως. Ταυτόχρονα εἶχε καὶ συγκεκριμένη ἱστορικὴ ἀποτελεσματικότητα, πολὺτιμη γιὰ τὴν ἐπιβίωσι τῶν ὀρθοδόξων λαῶν καὶ τὴ διατήρησι τῆς καθολικῆς αὐτοσυνειδησίας τῆς Ἐκκλησίας στοὺς καιροὺς τῶν δεινῶν τῆς τουρκοκρατίας»⁶.

Κατὰ παρόμοιο τρόπο ἡ Φιλοκαλικὴ Ἀναγέννησις τοῦ

18ου αἰῶνος, ἡ ὁποία δὲν ἀφοροῦσε μόνο τὴν πλούσια συγγραφικὴ παραγωγὴ τῶν «κολληβάδων» πατέρων ἀλλὰ καὶ τὴν δημιουργία πολλῶν ἐστιῶν Ὁρθοδόξου λατρίας, ἥθους καὶ βιοτῆς (στὰ κολληβαδικὰ μοναστήρια καὶ γύρω ἀπὸ ἐκκλησιαστικὰ πρόσωπα στὸν κόσμo), προσέφερε στὴν Ὁρθόδοξο Ἐκκλησία ἰσχυρὴ προστασία ἀπὸ τὴν δυναμικὴ ἐπέλασι τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα. Οἱ Φιλοκαλικὸι Πατέρες ἐγνώριζαν πολλὰ καλὰ τὰ «φῶτα» τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ διέκριναν εὐστοχα ὅτι αὐτὸς ὁ διαφωτισμὸς ἀπεμάκρυνε τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν προσδοκία καὶ τὴν θέα τοῦ ἄκτιστου Φωτός, τοῦ ὁποῖου

εἶχαν προσωπικὴ καὶ βιωματικὴ ἐμπειρία. Γι' αὐτὸ ὅλη τους ἡ προσπάθεια ἦταν νὰ διασώσουν τὸν τρόπο καὶ τὴν μέθοδο τῆς ἡσυχαστικῆς Ὁρθοδόξου ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς. Τὸ ἐπέτυχαν μὲ πολλῆς θυσίας. Καρπὸς τοῦ ἀγῶνος τῶν εἶναι τὰ χαριτόβρυτα λείψανά τους, τὰ ἀπαραμίλλη ἄξιας δογματικὰ, ποιμαντικὰ, ἐρμηνευτικὰ καὶ λειτουργικὰ τους ἔργα, τὰ μοναστήρια τους. Τὰ κολληβαδικὰ μοναστήρια ἐπὶ δύο αἰῶνες κράτησαν τὴν παράδοσι τῶν ἁγιασμένων κητόρων τους. Οἱ κατανυκτικὲς ἀγρυπνίες τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ τοῦ Μωραϊτίδη στὸν ἅγιο Ἐλισαῖο τῆς Πλάκας, ἡ ἀφανὴς στὰ μάτια τῶν «φωτισμένων» λάτρεων τῆς εὐρωπαϊκῆς σοφίας λατρευτικὴ καὶ ποιμαντικὴ δραστηριότης τοῦ ἁγίου παπα-Πλανᾶ, ὁ ὄσιος Ἀρσένιος

Οί «κολληβάδες» πατέρες έδειξαν
ότι με την πιστότητά τους
στην Όρθόδοξο Παράδοσι
δέν καλλιεργοῦσαν
την μισαλλοδοξία καὶ τὸν σκοταδισμό,
ὅπως ἐκατηγοροῦντο,
ἀλλὰ ἐπιβεβαίωσαν τὴν
διαχρονικότητα
τοῦ εὐαγγελικοῦ μηνύματος.

τῆς Πάρου, ὁ στρατηγὸς Μακρυγιάννης, ἦταν ἡ ὥριμη συνέπεια τῆς προηγηθείσης Φιλοκαλήικης Ἀναγεννήσεως. Ἡ ὀλοφώτεινη παρουσία τοῦ ἁγίου Νεκταρίου καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἀνασύστασις τοῦ γυναικείου μοναχισμοῦ στήν Ἑλλάδα, καθὼς καὶ ἡ λαμπρὴ σειρὰ τῶν ἁγίων μορφῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνος, ἦταν ἐπίσης καρπὸς τοῦ φιλοκαλήικοῦ ἤθους. Ἡ ἀναγέννησις τῆς ἡσυχαστικῆς ζωῆς στήν Ρουμανία καὶ τὴν Ρωσσία μετὸν ὄσιο Παῖσιο Βελιτσκόφσκυ καὶ τοὺς μεγάλους στάρετς μαρτυρεῖ τὴν οὐσιαστικὴ σημασία ποὺ εἶχε ἡ Φιλοκαλήικὴ Ἀναγέννησις τοῦ 18ου αἰῶνος γιὰ τοὺς Ὀρθοδόξους τοῦ Βορρᾶ, οἱ ὁποῖοι ὑπέστησαν καὶ ἄντεξαν τὴν ἀθεϊστικὴν ἠλαίλαπα τοῦ 20οῦ αἰῶνος. Οἱ νεομάρτυρες καὶ ὁμολογηταὶ στήν Ρωσσία, τὴν Σερβία, τὴν Ρουμανία εἶναι καρπὸς τῆς ἡσυχαστικῆς παραδόσεως ποὺ μεταλαμπαδεύθηκε ἐκεῖ ἀπὸ τὸν ἱερόν Ἄθωνα διὰ τῶν ἐπιγόνων τῶν «κολληβάδων» πατέρων.

Ἡ Φιλοκαλήικὴ Ἀναγέννησις δέν εἶναι μόνον ἱστορία. Εἶναι κυρίως τρόπος Ὀρθοδόξου ζωῆς καὶ μήνυμα Ὀρθοδόξου φρονήματος. Εἶναι ἐπίσης πρόσκλησις πρὸς ἐμᾶς τοὺς Ὀρθοδόξους τοῦ 21ου αἰῶνα νὰ μένουμε πιστοὶ σὲ ὅ,τι παρελάβαμε ἀπὸ τοὺς ἁγιασμένους «κολληβάδες» πατέρες ὡς Ὀρθόδοξο ἐκκλησιαστικὸ δόγμα καὶ Ὀρθόδοξο ἐκκλησιαστικὸ ἤθος. Τοὺς εὐχαριστοῦμε καὶ τοὺς παρακαλοῦμε νὰ μᾶς βοηθήσουν μετὰ τὴν εὐχή τους καὶ τὴν πρεσβεία τους πρὸς τὸν Ἅγιον Θεὸν νὰ τιμήσουμε τοὺς ἀγῶνες τους μετὰ τὴν συνέπειά μας στήν ἱερά τους παρακαταθήκη, τώρα ποὺ νέες προκλήσεις ξενόφερτων καὶ δελεαστικῶν «διαφωτισμῶν» ἀπειλοῦν νὰ ἀνακό-

Ἡ Μονὴ Σίμωνος Πέτρας
Ψυλλογραφία τοῦ Ράλλη Κοψιδά

ψουν καὶ τὴν ἰδική μας πορεία πρὸς τὸ ἀληθινὸ Φῶς τῆς ἀνεσπέρου Βασιλείας τοῦ Ἀναστάντος Κυρίου μας Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ἄγιον Ὄρος, 20/4/2009

Ἡ Μονὴ Βατοπεδίου
Ψυλλογραφία τοῦ Ράλλη Κοψιδά

- 1 Ἀρχιμ. Ἀμφιλοχίου Ράντοβιτς, Ἡ Φιλοκαλήικὴ Ἀναγέννησις τοῦ XVIII καὶ XIX αἰ. καὶ οἱ Πνευματικοὶ Καρποὶ τῆς, ἐκδ. Ἰδρ. Γουλιανδρῆ-Χόρν, Ἀθῆναι 1984.
- 2 Βλ. Ἱερμ. Λουκᾶ Γρηγοριάτου, Οἱ Ἄγιορεῖται Κολληβάδες καὶ οἱ σχέσεις των μετὰ τὴν Ὑδρα, στὸν τόμο Πρακτικὰ Διορθοδόξου ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου «Κωνσταντῖνος ὁ Ὑδραῖος-Νεομάρτυρες, προάγγελοὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Γένους», ἐκδ. Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ὑδρας, Σπετσῶν καὶ Αἰγίνης, Ὑδρα 2007.
- 3 Πρωτοπρ. Γεωργίου Μεταλληνοῦ, Σχέσεις καὶ Ἀντιθέσεις, ἐκδ. Ἀκρίτας 1998.
- 4 Ἀρχιμ. Γεωργίου, Καθηγουμένου Ἱερᾶς Μονῆς Ὀσίου Γρηγορίου, Ἡ προσφορὰ τῶν Ἁγίων Νεομαρτύρων στήν Ἐκκλησία καὶ τὸ Γένος, ἐκδ. Ἱερᾶς Μονῆς Ὀσίου Γρηγορίου, Ἄγιον Ὄρος 1991.
- 5 Ἀρχιμ. Γεωργίου Καψάνη, Καθηγουμένου Ἱερᾶς Μονῆς Ὀσίου Γρηγορίου Ἁγίου Ὄρους, Ἡ Ἐκκλησιολογικὴ Αὐτοσυνειδησία τῶν Ὀρθοδόξων ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνος, στὸν συλλογικὸ τόμο ΕΙΚΟΣΙΠΕΝΤΑΕΤΗΡΙΚΟΝ (ἀφιέρωμα στὸν Μητροπολίτη Νεαπόλεως καὶ Σταυρουπόλεως κ. Διονύσιο), Θεσσαλονίκη 1999.
- 6 Ἀρχιμ. Ἀμφιλοχίου Ράντοβιτς, Ἡ Φιλοκαλήικὴ Ἀναγέννησις..., ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 12.

Ἡ Φιλοκαλικὴ Ἀναγέννηση καὶ ἡ ἐπίδρασή της στὴν Ὁρθόδοξη Εὐρώπη

Τοῦ Γιώργου Καραμπελιᾶ

Οἱ Κολληβάδες ἐπανεργοποίησαν ἓνα σημαντικό ἰδεολογικὸ καὶ πολιτισμικὸ ρεῦμα τοῦ ὁποῖου οἱ ἐπιδράσεις ξεπερνοῦν τὰ ὅρια τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου καὶ φθάνουν στὴ Ρωσία, μέσω μιᾶς διαφορετικῆς «ἀναγέννησης», τὴν ὁποία φαίνεται νὰ ἀγνοοῦν ἢ νὰ παρασιωποῦν οἱ ἱστορικοὶ μας, τῆς «Φιλοκαλικῆς Ἀναγέννησης»¹. Πράγματι ἡ ἐπίδραση τῶν Κολληβάδων στὴν διαμόρφωση τῆς ἰδεολογίας τοῦ σλαβόφιλου καὶ ἀντιδυτικοῦ πνεύματος, σὲ ὅλο τὸν ὀρθόδοξο κῶρο καὶ κατεχοχὴν στὴ Ρωσία, ἀποσιωπᾶται συστηματικὰ καὶ παραμένει ἄγνωστη...

Ἡ ἔκδοση ἀπὸ τὸν **Μακάριο Νοταρᾶ** καὶ τὸν **Νικόδημο Ἀγιορείτη** τῆς *Φιλοκαλίας*, μιᾶς συλλογῆς μεταφρασμένων στὰ νεοελληνικὰ κειμένων τῶν Πατέρων τῆς ἐκκλησίας, πού ἕως τότε κείτονταν ξεχασμένοι σὲ παλιὰ χειρόγραφα στὸ Ἅγιο Ὅρος καὶ ἀλλοῦ, ὑπῆρξε τουλάχιστον ἰσάξια σημασίας μὲ τὴν ἔκδοση τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν κειμένων ἀπὸ τὸν Κοραῖ καὶ τὸν Δουκά. Ἐγκαίνιαζε μίαν πνευματικὴν παράδοση πού στὴ νεώτερη Ἑλλάδα ἐπανεύρισκε τὸ νῆμα τοῦ ριζικοῦ ἀντιδυτικισμοῦ, ἐκεῖ πού τὸ εἶχε ἀφήσει ὁ Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς καὶ ἔτσι θεμελίωνε μίαν παράδοση πού περνώντας ἀπὸ τὸν Παπουλάκο καὶ τὸν Παπαδιαμάντη, θὰ φθάνει μέχρι τὴ σύγχρονη Νεο-ὀρθοδοξία. Ἐρχινε πνευματικὲς γέφυρες πρὸς τὸν ὀρθόδοξο κόσμο τῶν Βαλκανίων καὶ τῆς Ρωσίας, πού σὲ μεγάλο βαθμὸ εἶχαν διακοπεῖ μετὰ τὴν Ἰλλωση, φθάνοντας μέχρι τὸν Ντισσογιέφσκυ, τὸν Μπερντιάγιεφ καὶ τὴ σύγχρονη ρώσικη σχολή.

Δὲν εἶναι προφανῶς τυχαῖο πὼς ἡ πνευματικὴ ἀναγέννηση τοῦ ἐλληνισμοῦ εἶναι σφαιρικὴ καὶ καθολικὴ, δὲν κατευθύνεται μόνο πρὸς τὴν παιδεία τοῦ Διαφωτισμοῦ, πρὸς τὴν ἐπιστροφή στους Ἀρχαίους Ἕλληνας, ἀλλὰ ἐπεκτείνεται καὶ στὴν «ἐπιστροφή» στους Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν πνευματικὴν παράδοση τοῦ Βυζαντίου. Αὐτὸ τὸ πνευματικὸ γεγονός, πού παρασιωπήθηκε συστηματικὰ, ἀπορρίπτει τὴν κοινωνία καὶ τὴς ἰδεολογικὲς ἀρχὲς τοῦ ἀναπτυσσόμενου δυτικοῦ κόσμου καὶ κηρύττει τὴν ἐπιστροφή σὲ ἓναν κόσμο πού θὰ διαπνέεται ἀπὸ τὴς παλιῆς ἀξίες τοῦ Βυζαντίου καὶ τοῦ ὀρθόδοξου μοναχισμοῦ. Αὐτὸ τὸ πνευματικὸ ρεῦμα δὲν θὰ περιοριστεῖ, ὅπως μπορούμε νὰ πιστέψουμε μὲ μίαν πρώτη ἀνάγνωση, στὸ κίνημα τοῦ Παπουλάκου, ἢ

τὸ θρησκευτικὸ-πολιτικὸ κίνημα τοῦ Ἀπόστολου Μακράκη. Θὰ προσελκύσει ἢ θὰ ἐπηρεάσει προσωπικότητες ὅπως ὁ Κολλοκοτρώνης –πού φυλακίστηκε γιὰ συνωμοσία–, ὁ Νικηταρᾶς –πού ὑπῆρξε μέλος τῆς «Φιλορθόδοξης Ἐταιρείας» καὶ διώχθηκε ὡς συνωμότης– καὶ ὁ Μακρυγιάννης², καὶ θὰ ἔχει ὡς πνευματικὸ του τέκνο τοὺς δύο σημαντικότερους νέο-Ἕλληνες πεζογράφους, τὸν... **Μακρυγιάννη** καὶ τὸν **Παπαδιαμάντη**.

Καὶ ὅμως ἓνα τέτοιο ρεῦμα, τὸ μοναδικὸ πού στὴ νεοελληνικὴ ἱστορικὴ διαδρομὴ πού θὰ ἐπιδράσει καθοριστικὰ καὶ ἐκτὸς Ἑλλάδας, καὶ μάλιστα σὲ ὀλόκληρο τὸν ὀρθόδοξο κόσμο, θὰ παραμένει ἄγνωστο καὶ θὰ ἀποσιωπᾶται. Γιατὶ δὲν διαθέτουμε, ἰδιαίτερα στοὺς τομεῖς τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, μίαν διανόηση πού νὰ μελετᾶει τὰ ἐλληνικὰ φαινόμενα. Ἡ διανόηση στὴς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες μεταφέρει, ἀναπαράγει, ἀλλὰ σπανίως παράγει.

Στὴν περίοδο πού πραγματευόμαστε ἡ ἐπίδραση τῶν Κολληβάδων καὶ τοῦ κινήματός τους θὰ εἶναι ἀποφασιστικὴ. Ὁ κυριότερος ἀγωγὸς του θὰ εἶναι ὁ *Παῖσιος Βελιτσκόφσκι*, Οὐκρανὸς μοναχὸς, πού ἔμεινε γιὰ πάνω ἀπὸ εικοσιπέντε χρόνια στὸ Ἅγιο Ὅρος, ἀπὸ τὸ 1746 ἕως τὸ 1763, καὶ ἀφοῦ ἔμαθε τὰ ἐλληνικὰ ἤρθε σὲ ἐπαφὴ

Δημήτρης Γιοῤῥᾶσας: *Κορυφὴ τοῦ Ἄθυνα* (1935)

μὲ τὰ κείμενα τῶν Πατέρων καὶ τῶν ἡσυχαστῶν. Στὴ συνέχεια μαζί μὲ ἐξηντατέσσερες μοναχοὺς μοιδοσλαβικῆς καταγωγῆς ἐπέστρεψαν στὴ Ρουμανία ὅπου, μὲ τὴν βοήθεια τοῦ ἡγεμόνα *Κωνσταντίνου Μουρούζη*, ἀνέδειξαν τὴν μονὴ *Νεάμτσου* σὲ κέντρο τοῦ ὀρθόδοξου μοναχισμοῦ, ἡ ὁποία διέθετε σχολὴν ἐλληνικῆς γλώσσας καὶ ἀνέλαβε τὴν μετάφραση τόσο τῆς *Φιλοκαλίας* στὰ σλαβονικὰ ὅσο καὶ πολλῶν ἄλλων κειμένων. Ἡ μονὴ Νεάμτσου ἐπέβαλε παράλληλα καὶ μίαν μορφή μοναστικοῦ κοινοβίου, μὲ βάση τὰ πρότυπα τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ὅπου ἴσχυε ἡ ἀπόλυτη κοινοκτημοσύνη, ἡ νοερά προσευχὴ καὶ ἡ ἀπὸ κοινοῦ μελέτη τῶν ἔργων τῶν πατερικῶν κειμένων³. Στὸν ἀρχόμενον 19ο αἰῶνα ἡ ρωσικὴ μονὴ Ὁπτινα, μίαν ἀπὸ τὴς τουλάχιστον 103 ρωσικὲς μονὲς πού ἀκολοουθοῦσαν τὴ σχολὴν τοῦ Παῖσιου⁴, στελεχωμένη μὲ μαθητὲς του, μεταβλήθηκε σὲ κέντρο τῆς εἰσαγωγῆς στὴ Ρωσία τῆς *Φιλοκαλίας* καὶ τῶν κειμένων τῆς ἐλληνικῆς ὀρθόδοξης παράδοσης. Ἡ μονὴ τῆς Ὁπτινα ἀποτέλεσε καὶ τὴν ἔδρα ὀρισμένων ἀπὸ

Ἐγκαινιάζε μία πνευματικὴ παράδοση πού στὴ νεώτερη Ἑλλάδα ἐπανεὐρίσκει τὸ νῆμα τοῦ ριζικοῦ ἀντιδυτικισμοῦ, ἐκεῖ πού τὸ εἶχε ἀφήσει ὁ Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς καὶ ἔτσι θεμελιώνει μία παράδοση πού περνώντας ἀπὸ τὸν Παπουλάκο καὶ τὸν Παπαδιαμάντη, θὰ φθάσει μέχρι τὴ σύγχρονη Νέο-ὀρθοδοξία.

τοὺς μεγαλύτερους *στάρτσκι*⁵ τῆς ρωσικῆς παράδοσης τὸν 19^ο αἰώνα, ὅπως τοῦ *Μακάριου* καὶ τοῦ *Ἀμβρόσιου*. Ὃταν ὁ φιλόσοφος *Ἰβάν Βασίλιεβιτς Κιρεγέφσκι* (1806-1856), πού εἶχε χρηματίσει μαθητὴς τοῦ Σέλλινγκ καὶ τοῦ Σηϊεϊρμάχερ στὴ Γερμανία, ἔλθει σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν «στάρετς» Μακάριο τῆς Ὀπτινα θὰ πραγματοποιηθεῖ ἡ μετάβαση ἀπὸ τὸ πεδίο τῆς θρησκείας στὴ φιλοσοφία. Ὁ Κιρεγέφσκι μαζί μὲ τὸν φίλο του καὶ ὁμοϊδεάτη *Χομιακῶφ* θὰ θεωρηθοῦν οἱ ἰδρυτὲς τοῦ ρεύματος τῶν σλαβοφίλων. Τὸ κύριο ἔργο τοῦ Κιρεγέφσκι καὶ τοῦ Μακάριου θὰ εἶναι ἡ ἔκδοση τῶν σλαβονικῶν μεταφράσεων τοῦ Βελιτσκόφσκι τῶν κειμένων τῶν Ἑλλήνων πατέρων καθὼς καὶ νέων στὰ ρωσικά. Ἀνάμεσα στὰ ἄλλα ἔργα πού ἐξέδωσαν ἦταν καὶ ἐκεῖνο τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Νικηφόρου Θεοτόκη, *Τέσσαρες κατηχητικοὶ λόγοι πρὸς μοναχὴν*, τὸ ὁποῖο ἐξεδόθη σὲ δύο ἐκδόσεις τὸ 1848 καὶ τὸ 1849, στὴ μετάφραση τοῦ Βελιτσκόφσκι⁶.

Ἡ ἀπόπειρα μιᾶς «ἀνατολικῆς ὁδοῦ» πρὸς τὴ νεωτερικότητα

Τὸ λεγόμενο ρεῦμα τῶν «σλαβοφίλων», πού θὰ συκοφαντηθεῖ ὡς «σκοταδιστικὸ» σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στοὺς ἰδρυτὲς του, τοὺς *Ἀκσάκοφ*, *Κιρεγέφσκι* καὶ *Χομιακῶφ*, θὰ ἐπιχειρεῖ μία σύζευξη τῆς ρωσικῆς καὶ ὀρθόδοξης ταυτότητας μὲ τὴν νεωτερικότητα καὶ τὴν παγκοσμιοτητα. Μάλιστα οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ἐπιφανεῖς ὁπαδοὺς του χρημάτισαν ἐνθουσιώδεις ὁπαδοὶ τοῦ Χέγκελ καὶ τοῦ Σέλλινγκ.

Ὁ *Ἀλεξί Στεπάνοβιτς Χομιακῶφ* (1804-1860) πού ἀνάμεσα στοὺς δασκάλους του περιλαμβάνόταν καὶ ἕνας Ἑλληνας λόγιος, ἐπέκρινε τὸν καπιταλισμὸ καὶ τὸν σοσιαλισμὸ, θεωρώντας τους ὡς παραλληλαγὲς τῆς ἴδιας κοσμοθεωρίας. Τὸ ὄραμά του ἦταν μία ὀργανικὴ κοινωνία-κοινότητα, πού θὰ συνδυάζει τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν ἀναγκαιότητα-συνεργασία καὶ ἀποδίδοταν μὲ ἕναν ὄρο πού ἔγινε πασίγνωστος στὴ συνέχεια, «*σομπορνόστ*» (ἀλληλεγγύη καὶ ὁμοφωνία ταυτόχρονα). Ὁ Κιρεγέφσκι ὅπως καὶ ὁ Χομιακῶφ θὰ καταδιωχθοῦν ἀπὸ τὸ ρωσικὸ καθεστῶς. Γιὰ τὸν Κιρεγέφσκι ἡ δυτικὴ φιλοσοφία ὀδηγεῖται σὲ ἕνα ἀδιέξοδο. Ἀπέναντι σὲ αὐτὸ τὸ διέξοδο ὁ «καλλιπεργημένος Ρώσος θὰ βρεῖ στὰ βᾶθη μιᾶς ἰδιαίτερης φιλοσοφίας, πού παραμένει ζῶσα στὴν φιλοσοφία τῶν ἁγίων τῆς ἐκκλησίας, τὶς πιὸ ὀλοκληρωμέ-

νες ἀπαντήσεις». «Στὴν παλιότερη ζωὴ τῆς πατρίδας του, θὰ τοῦ δοθεῖ ἡ δυνατότητα νὰ κατανοήσει τὴν ἀνάπτυξη ἐνὸς ἄλλου πολιτισμοῦ»⁷.

Ὁ μεγάλος Ρώσος ἱστορικὸς Ριαζανόφσκι θὰ δεῖξει πὼς οἱ «σλαβοφίλοι» δημιούργησαν ἕναν ὀρθόδοξο καὶ ρωσικὸ αὐθεντικὸ ρομαντισμὸ.⁸ Οἱ ἀπόψεις τοῦ Χομιακῶφ ἀποδίδονται μὲ τὸν καλύτερο τρόπο στὴν ἀκόλουθη περιγραφή τοῦ Α. Ὀσσιποφ:

«Ὁ Χομιακῶφ θέλει μονίμως νὰ ὑποδεικνύει ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἕνας ζωντανὸς ὀργανισμὸς καὶ ὄχι ἕνας μηχανισμὸς, ἕνα ζωντανὸ σῶμα,

πὸ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕνα ἄπειρο πλῆθος κυττάρων ὁμοουσιῶν μεταξύ τους καὶ ὄχι ἀπὸ ἕνα ἐξωτερικὸ ἄθροισμα ταυτόσημων στοιχείων, ἀκόμα καὶ ἐὰν ἔχουν συναρθρωθεῖ ἀρμονικά. Σὲ αὐτὴ τὴν ἰδέα ὁ Χομιακῶφ καὶ ὄλοι οἱ ὁμοϊδεάτες του δι-αβλέπει τὴ λύση ἐνὸς ἀπὸ τὰ σημαντικότερα κοινωνικὰ καὶ θεολογικὰ προβλήματα, αὐτὸ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου μέσα στὴν κοινωνία[...]

Ὁ Χομιακῶφ ἐπιμένει δι-αρκῶς πάνω στὴν προτεραιότητα τῆς ἀγάπης, στὴν θεμελιώδη σημασία τῆς γιὰ ὅλες τὶς ὄψεις τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς κοινωνίας[...]. Ἡ ἀλήθεια δὲν ἀποκαλύπτεται οὔτε στὸν αὐτόνομο, ἀνεξάρτητο χριστιανό, οὔτε στὴν κοινωνία, οὔτε στὴν μεγαλοφυΐα, ἀλλὰ στὸν ἀμοιβαῖο ἔρωτα, δηλαδὴ στὴν ἁγία καὶ καθολικὴ Ἐκκλησία.⁹»

Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στοὺς μεγάλους Ρώσους συγγραφεῖς τοῦ

Δημήτρης Γιολλάσιος: Μονὴ Καρακάλου (1935)

19^{ου} αἰώνα, ἐδῶ ἡ ἐπίδραση τῆς ὀρθόδοξης παράδοσης θὰ εἶναι ἄμεση. Στὴ μὴν τῆς Ὀπτινα θὰ συχνάζουν οἱ συγγραφεῖς *Νικολάι Γκόγκολ* καὶ, ὁ *Κωνσταντῖν Λέοντιεφ*, πού θὰ γίνεῖ μοναχὸς στὸ τέλος τῆς ζωῆς του, ὁ *Λέον Τολστόι*, ὁ *Βλαντιμίρ Σολοβιῶφ*. Ὃσο γιὰ τὸν Ντοστογιέφσκι, ὄχι μόνο θὰ ἐπηρεαστεῖ βαθύτατα ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς Φιλοκαλίας καὶ ἀπὸ τοὺς *στάρτσκι* τῆς Ὀπτινα, Μακάριο καὶ Ἀμβρόσιο, ἀλλὰ θὰ τοὺς μεταβάλλει καὶ σὲ ἥρωες τῶν βιβλίων του καὶ σὲ πρότυπο τοῦ *στάρετς Ζωσιμᾶ τῶν Ἀδελφῶν Καραμαζῶφ*.

Δυστυχῶς δὲν μπορούμε ἐδῶ νὰ ἐπεκταθοῦμε περισσότερο πάνω στὴν ἐπίδραση, ἄμεση καὶ ἔμμεση, τόσο τοῦ ἔθνικ-ἀπελευθερωτικοῦ καὶ διαφωτιστικοῦ ρεύματος καὶ τῶν Κοιμβάδων στὴν Ἀνατολικὴ Εὐρώπη, ἀλλὰ ἐλπίζουμε

Τὸ πνευματικὸ ρεῦμα
τῶν Κολλυβάδων
εἶναι τὸ μοναδικὸ στήω
νεο-ελληνικὴ ἱστορικὴ διαδρομὴ
ποὺ θὰ ἐπιδράσει καθοριστικὰ
καὶ ἐκτὸς Ἑλλάδας,
καὶ μάλιστα σὲ ὁλόκληρο
τὸν ὀρθόδοξο κόσμο.

ὅτι ὑπογραμμίσασαμε τουλάχιστον μιὰ ἀγνοημένη παράμετρο
ἰδιαίτερα σημαντικὴ γιὰ τὴν ἑλληνικὴ πνευματικὴ ζωὴ· ἴσως
ἐπρόκειτο γιὰ τὴν τελευταία φορὰ ποὺ ἡ ἑλληνικὴ οἰκου-
μένη θὰ ἐπιδράσει τόσο οὐσιαστικὰ στὸν γεωπολιτικὸ καὶ
πολιτισμικὸ της περιγύρο. ■

- 1 Ἀμφιλόχιος Ράντοβιτς, *Ἡ Φιλοκαλήλικὴ Ἀναγέννηση τοῦ XVIII καὶ XIX αἰ. καὶ οἱ Πνευματικοὶ Καρποὶ της, Ἰδρυμα Γουλιανδρῆ-Χόρν, Ἀθήνα 1984*. Κων. Κ. Παπουλίδης, Ἀγιορείτικα, Ἐκδ. Πανσέληνος, Ἅγιον Ὄρος, σελ. 53-106.
- 2 Βλέπε Δημήτρη Σταμέλλου, Νικηταρᾶς, Βιβλιοπωλεῖον τῆς Ἑστίας, Ἀθήνα 2000, σελ. 267-287· Στρατηγὸς Μακρυγιάννη, Ὁράματα καὶ Θάματα, ΜΙΕΤ, Ἀθήνα, 1989.
- 3 Βλέπε Ἀντωνίου-Αἰμίλιου Ταχιάου, Ὁ Παῖσιος Βελιτακόφσκι (1722-1794) καὶ ἡ ἀσκητικοφιλοσοφικὴ σχολή του, Β' ἔκδοσις, Ἰνστιτοῦτο Βαλκανικῶν Σπουδῶν, Νο 73, Θεσσαλονίκη 1984· Placide Desaille

Πολύκλειτου Ρέγκου: Ἀπὸ τὸν Πύργο τῆς Μονῆς Διονυσίου (1963)

(ἀρχιμανδρίτης στὴ Μονὴ Σίμωνος Πέτρα στὸ Ἅγιον Ὄρος) *La Spiritualité Orthodoxe et la Philocalie*, Bayard, Παρίσι 1997, σελ. 61-64.

- 4 Ταχιάος, ὁ.π., σελ. 131.
- 5 Στάρετς-πληθ. στάρτσκι, γέροντας-πνευματικὸς ὁδηγός.
- 6 Βλ. Ταχιάου, ὁ.π., σελ. 136-143· *Dictionnaire des Auteurs*, τόμος Β', σελ. 724-25, 734-35, Παρίσι, Robert Laffont, 1980.
- 7 Βλ. *Dictionnaire des Auteurs*, ὁ.π., σελ. 724-25, 734-35· *Berbard Jeu*, ὁ.π., σελ. 880 καὶ Ἐγκυκλοπαίδεια Πάπυρος, Λαρούς, Μπριτάννικα, σελ. 190-191, τόμος 61.
- 8 N.V. Riasanovsky, *Russia and the West in the teachings of the slavophiles. A study of romantic ideology*, Cambridge Mass. Harvard Un. Press, 1952.
- 9 A. Osipov, «*Les conceptions theologiques des slavophiles*», in *Concilium*, τεύχος 268 (1966), σελ. 57-60.

* Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ ἀνέκδοτο ἀκόμα βιβλίον τοῦ συγγραφέα:
"Ἡ Ἑλληνικὴ Ἀναγέννησις, 1700-1922",
Μέρος Α, Ὁ φωτισμὸς καὶ ἡ παλιγγενεσία (1700-1821).

Ἀθανάσιος ὁ Πάριος

Τοῦ Κωστῆ Κούκη

Σοφὸς καὶ ἰκανός, μαχητικὸς καὶ ἀνυποχώρητος ὁ Ἀθανάσιος ὁ Πάριος, ὅπως καὶ ὁ Νικόδημος καὶ ὁ Μακάριος, ἔγραψαν καὶ κυκλοφόρησαν βιβλία, ποὺ συγκροτοῦν μιὰ ἄριστη μαρτυρία ἐπιβλητικῆς θεολογικῆς καὶ πατερικῆς σκέψης στὴν ὀρθόδοξη Ἀνατολή. Μαρτυρία ἀναγκαία γιὰ πολλοὺς λόγους τὸν καιρὸ αὐτὸ καὶ γιατί ὁ ὀρθόδοξος κόσμος δεχόταν ἀσφικτικὲς τὶς πιέσεις φανερὲς καὶ ὑποῦλες ἀπὸ τὴν Δύση καὶ κυρίως ἀπὸ τοὺς ἀπεσταλημένους τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν μὲ τὶς ἐκκοσμηκευμένες ἀπόψεις σὲ πολλὰ ζητήματα. Ὁ κίνδυνος ὑπῆρχε γιὰ ὅλους, ἐμφανιζόταν ὅμως πιὸ ἀπειλητικὸς, ὅταν προσέβαλε τὸν πιὸ ἱερὸ χώρο τῆς Ὀρθοδοξίας, τὸ Ἅγιον Ὄρος, ποὺ ἀποτελοῦσε καὶ ἀποτελεῖ τὴν προφυλακὴ τῆς ἀκρίβειας τῶν ὀρθόδοξων δογμάτων, τὴν ἀπόλυτη ἔκφραση τῆς Ὀρθοδοξίας. Γιὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀντίδραση ξέσπασε καὶ περιορίσθηκε στὸν χώρο του σὲ ὅ,τι ἀφοροῦσε βέβαια τοὺς πρωταγωνιστὲς καὶ μόνο σὰν μετασχηματισμὸς ἀπλώθηκε στὴν ὑπόλοιπη Ρωμιόσῴνη, μετὰ ἰδίως τὸ διωγμὸν ἀπὸ τὶς μονῆς τῆς μετανοίας τους. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ πολλὰ ἀπὸ τὰ συγγράμματα τοῦ Παρίου -καὶ ἄλλων- βάλησαν κατὰ τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν, γιατί στὴν πρακτικὴ καὶ διδασκαλίᾳ αὐτῶν διέκριναν τὸν ἀντίπαλον. Στὴν ἀντιπαλότητα αὐτὴ δὲν θὰ ἀστοχοῦσε κανεὶς ἂν ἀπέδιδε τὴν μακρὴν καταφορὰ ἐναντίον του, τὴν παρερμηνεῖα τῆς προσπάθειας καὶ ὑποτίμηση τῆς προσφορᾶς του, ποὺ διακοῦν ὡς τὶς ἡμέρες μας χωρὶς νὰ ἀποδίδουν πάντα τὰ προσδοκώμενα.

Ὁ Πάριος, τὶς θέσεις ποὺ ὑποστήριξε στὰ πνευματικὰ καὶ θεολογικὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς του, τὶς ἔλαβε ὁδηγημένος ἀπὸ τὸ γνήσιο φιλορθόδοξο πνεῦμα του, τὴ ρωμέικη συνείδηση, τὴ βίωση τῆς ἑλληνορθόδοξου Παραδόσεως, ποὺ στὶς ἡμέρες του γνώριζε τὶς πρῶτες σοβαρὲς ἀπειλές, ἐνῶ ταμίευε τὶς ἐλπίδες γιὰ τὴν ἐξανάστασι τοῦ Γένους, ποὺ ὅλοι ἐβλήσαν νὰ πλησιάσει. Ὁ μεγάλος διδάσκαλος τῆς Ρωμιόσῴνης καὶ πρωτοπαλλήκαρος τῆς Παράδοσης, κατὰ τὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ Κώστα Σαρδελλῆ, δὲν ἔγινε ἀπὸ στενομυαλιὰ καὶ καλογερίστικο πείσμα πολέμιος τῆς Δύσης καὶ τοῦ μισόθεου καὶ ἀντικληρικιστικοῦ Διαφωτισμοῦ, αἰτίας τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, ὁ συντηρητικὸς καὶ ἀντιδραστικὸς, παρὰ μόνο γιὰ νὰ προασπίσει ἀπὸ τὶς ἐπικίνδυνες καὶ ἐπίβουλες ἰδέες τους τὴν Ὀρθόδοξον παράδοσι καὶ ὡς θεωρία καὶ ὡς καθημερινὴ πρακτικὴ. ■

Ἀπὸ τὸ βιβλίον «Κολλυβάδες», ἔκδ. Ἀρχονταρῆκι.

Οἱ Κολλυβάδες τοῦ Ἱθωνα καὶ ἡ ἑλληνικὴ Φιλοκαλία

Τοῦ Ἀρχιμανδρίτου Πλακίδα Deseille

Μοναχὸς προσευχόμενος
Σχέδιο τοῦ Ἀντωνίου Μπάλλα
γιὰ τὴν Πειραικὴ Ἐκκλησία

Μετὰ τὴν πτώση τῆς Κωνσταντινούπολης (1453), οἱ ἀνθρωπιστὲς τοῦ Βυζαντίου, ποὺ ἀντιπροσώπευαν τὴν ἀντίθεση πρὸς τὸ παλαιμικὸ ρεῦμα, μετανάστευσαν κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τους στὴ Δύση, ὅπου πῆραν ἐνεργὸ μέρος στὴν Ἀναγέννηση. Κάτω ἀπὸ τὴν τουρκικὴ κυριαρχία, οἱ ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ συσπειρώθηκαν γύρω ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία τους, ποὺ εἶχε ἀρχίσει νὰ ἀναζωογονεῖται κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνες τῆς αὐτοκρατορίας μὲ τὴν ἀνανέωση τοῦ ἡσυχασμοῦ.

Περιορισμένοι στὶς συνθηκὲς τῶν δῆμων, ταπεινωμένοι, καταπονημένοι ἀπὸ φόρους, ὑποταγμένοι στὶς ἄδικες φορολογήσεις καὶ καταδιώξεις τῶν Ὀθωμανῶν ὑπαλλήλων, ἐξασθενημένοι ἀπὸ πολλοὺς ἐξισλαμισμούς, βρέθηκαν ξαφνικὰ βυθισμένοι σὲ μεγάλη κοινωνικὴ καὶ πολιτιστικὴ ἀθλιότητα. Μερικὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα μπόρεσαν νὰ ἐπιβιώσουν μέσα στὶς μεγάλες πόλεις ἀλλὰ στὴν ὑπαιθρο μόνο τὰ κρυφὰ σχολεῖα, ποὺ συχνὰ λειτουργοῦσαν τὴ νύχτα στὶς ἐνορίες καὶ στὰ μοναστήρια, παρῆσαν μιὰ στοιχειώδη μόρφωση. Ὁ ἴδιος ὁ κληρὸς ὑπέφερε συχνὰ ἀπὸ τὴ μεγάλη ἄγνοια καὶ δὲν μπορούσε νὰ ἀσκήσει τὸ λειτούργημα τοῦ κηρύγματος.

Αὐτὴ τὴν ἐποχὴ, ἡ Δύση γνώριζε μιὰ κατάσταση τελείως διαφορετικὴ. Ἡ ἐλευθερία, ποὺ ἀπολάμβαναν τὰ εὐρωπαϊκὰ ἔθνη, εὐνοοῦσε μιὰ πηλατιὰ ἀνάπτυξη τοῦ πολιτισμοῦ κάτω ἀπὸ ὅλες τὶς μορφές. Ἡ ἀνανέωση τῆς ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας μετὰ τὴ σύνοδο τοῦ Τριδέντου (Trento) (1545-1563), εἶχε ἐπιτρέψει μιὰ ἀξιοσημείωτη ἀνθιστὴ τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Ὡστόσο, ἀπὸ τὸ 16ο αἰῶνα, πεποιθήσεις ὀρθολογιστικῆς, θεϊτικῆς ἢ ἄθεες εἶχαν ἐξαπλωθεῖ σ' ἓνα μέρος τῆς ἀσιατικῆς

τάξης καὶ τῆς ἀριστοκρατίας. Αὐτὸ τὸ ρεῦμα τῆς σκέψης ἀπλώθηκε καὶ παρουσιάστηκε σὲ ὅλη του τὴ δόξα τὸ 18ο αἰῶνα μὲ τὴ φιλοσοφία τοῦ Διαφωτισμοῦ. Οἱ ἰδέες διαδόθηκαν ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους συγγραφεῖς τῆς ἐποχῆς, κυρίως ἀπὸ τοὺς Γάλλους φιλοσόφους μὲ ἐπικεφαλῆς τὸ Βολταῖρο, καὶ κέρδισαν τὴν ἀνώτερη διάνοση τῆς Εὐρώπης.

Μέσα σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο ἀκριβῶς ἀπλώνεται, τόσο στὴν Ἑλλάδα ὅσο καὶ στὴ Ρωσία καὶ τὴ Ρουμανία, ἡ μεγάλη πνευματικὴ ἀνανέωση τῆς Ὀρθοδοξίας. Ἡ δημοσίευση τῆς *Φιλοκαλίας* κατέχει σ' αὐτὴν μιὰ κεντρικὴ θέση. Εὐνοημένη σὲ κάποιο βαθμὸ ἀπὸ τὴ διανοητικὴ ἀνάπτυξη τοῦ Διαφωτισμοῦ, παρουσιάστηκε τὴν ἴδια στιγμὴ στὶς ὀρθόδοξες χῶρες σὰν ἓνα ἀντίδοτο στὸ μαχόμενο ἀντιχριστιανισμὸ του.

Στὴν Ἑλλάδα, μνηστὴς τῆς ἀνανέωσης ὑπῆρξε ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις (1716-1806). Καταγόμενος ἀπὸ τὴν Κέρκυρα, κτήση ἐνετικῆ τότε, μορφώθηκε στὴν Ἰταλία καὶ στὴ συνέχεια ἐγίνε μοναχὸς στὴν Πάτμο. Αὐθεντικὰ ἐκκλησιαστικὸς ἄνθρωπος, ἀλλὰ ταυτόχρονα πολὺ ἀνοιχτὸς στὴ φιλοσοφία τοῦ Διαφωτισμοῦ, θαυμαστὴς καὶ μεταφραστὴς τοῦ Βολταῖρου, τοῦ ὁποῖου τὰ ἀντικαθολικὰ ἐπιχειρήματα κρατεῖ ἀλλὰ ἀνασκευάζει τὸν ἀντιχριστιανισμὸ, ὁ Βούλγαρις ἤθελε νὰ προωθήσει τὴ διανοητικὴ ἀναγέννηση, τὴν ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Εἶχε τὴν πρόθεση νὰ θεμελιώσει αὐτὴ τὴν ἀνανέωση πάνω στὴ βάση τῆς ὀρθόδοξης παράδοσης, ἀλλὰ ὑποτάσσοντάς τὴ σὲ μιὰ μορφή, ποὺ ἐκείνος θεωροῦσε ἀπαραίτητη.

Στὶς προσπάθειές του τὸν ἐνθάρρυνε ὁ πατριάρχης τῆς Πόλης Κωνσταντινουπόλεως Ὁρθόδοξος Ἐ΄, ποὺ τὸ 1753 τὸν ἔθεσε ἐπικεφαλῆς τῆς Ἀκαδημίας, ποὺ

Ἡ δημοσίευση τῆς Φιλοκαλίας
εὐνοημένην σὲ κάποιο βαθμὸν
ἀπὸ τῆ διανοητικῆ ἀνάπτυξιν
τοῦ Διαφωτισμοῦ,
παρουσιάστηκε τὴν ἴδια στιγμὴν
στὶς ὀρθόδοξες χώρες
ὡς ἓνα ἀντίδοτο στὸ μαχόμενο
ἀντιχριστιανισμὸν του.

ἄρχισε νὰ ἰδρῦει στὸν Ἄθωνα. Ἀλλὰ οἱ Ἄθωνῖτες, ποὺ ἀνησυχοῦσαν μὲ τοὺς νεωτερισμοὺς τοῦ Βουλγάρου, συμμάχησαν ἐναντίον του, τὸν κατήγγειλαν στὸν πατρι-
ἄρχην Κύριλλο Ε', τὸν ἐξανάγκασαν νὰ ἐγκαταλείψει τὰ
ἔργα του (1758) καί, τέλος, κατέστρεψαν τὸ ἴδιο τὸ κτίριο
τῆς Ἀθωνικῆς Ἀκαδημίας.

Ὁ Βούλγαρος εἶχε μαθητές, ποὺ μπόρεσαν νὰ διατη-
ρήσουν τὸ καλλίτερο μέρος τῆς ἔμπνευσῆς του διορθώ-
νοντας ταυτόχρονα τὶς ἀντιφάσεις καὶ ἐξουδετερώνοντας
τοὺς κινδύνους τῆς διδασκαλίᾳς του. Οἱ κυριότεροι εἶναι
ὁ Νικηφόρος Θεοτόκης (1731-1800), στὸν ὁποῖο ὀφεί-
λουμε τὴν πρώτη ἔκδοση (editio princeps) τοῦ ἁγίου
Ἰσαὰκ τοῦ Σύρου· ὁ ἅγιος Κοσμᾶς
ὁ Αἰτωλὸς (1714-1779), ποὺ ἄφησε
τὸ Ἅγιον Ὄρος, γιὰ νὰ ἀφιερῶσει
στὸν ἐλληνοκὸ ἴλαδ μία ἐξαιρετικὴ
κηρυκτικὴ δρᾶση, ποὺ ἐστέφθη
ἀπὸ τὸ μαρτύριο. Ὁ Ἀθανάσιος ὁ
Πάριος (1722-1813), ποὺ ἀφοῦ ἔγι-
νε μαθητὴς τοῦ Βουλγάρου στὴν
ἄθωνικὴ Ἀκαδημία, ὅπως καὶ τοῦ
διαδόχου του Νεοφύτου τοῦ Καυ-
σοκαλυβίτου (1713-1784), ὑπο-
χρεώθηκε νὰ ἐγκαταλείψει τὸ Ὄρος
ἐξ αἰτίας ἐσωτερικῶν διχογνωμιῶν
(τὴ «διαμάχη τῶν κολληβίων», ποὺ
θα ἐξηγήσουμε πιὸ κάτω). Μετὰ
τὴν ἀναχώρησίν του διηύθυνε τὴ
σχολὴ τῆς Χίου, ποὺ ἔγινε μία ἀπὸ
τὶς σπουδαιότερες «ἐθνικὲς σχολῆς»
τῆς Ἑλλάδας.

Ὁ Νεόφυτος ὁ Καυσοκαλυβί-
της καὶ ὁ Ἀθανάσιος ὁ Πάριος ἦταν
στενὰ συνδεδεμένοι μὲ δύο ἄλλες
προσωπικότητες: τὸν ἅγιο Μακά-
ριο τῆς Κορίνθου (1731-1809) καὶ τὸν ἅγιο Νικόδημο
τὸν Ἀγιορείτη (1748-1809). Ὁ πρῶτος, διευθυντὴς τῆς
σχολῆς τῆς Κορίνθου, ἔγινε ἐπίσκοπός της στὰ 1764·
ὑποχρεωμένος ν' ἀπαρνηθεῖ τὴν ἔδρα του γιὰ λόγους
πολιτικῶν συνθηκῶν, μπόρεσε ν' ἀφιερῶθεῖ ἀπόλυτα
στὴν πνευματικὴ ἀνανέωση τῆς Ἑλλάδας, τῆς ὁποίας ἔγινε
ὁ κύριος ἐμπνευστής. Ὁ δεύτερος, ἀφοῦ συνάντησε τὸν
ἅγιο Μακάριο καὶ ἀγιορείτες μοναχοὺς ἐμψυχωμένους
ἀπὸ τὸ ἴδιο πνεῦμα, ἔγινε μοναχὸς στὸ Ἅγιον Ὄρος τὸ
1775. Ἐπρόκειτο νὰ ἀναπτύξει μιὰ εὐρεία φιλολογικὴ
δραστηριότητα σὲ ὅλους τοὺς χώρους τῶν ἐκκλησια-
στικῶν γραμμῶν.

Οἱ μοναχοί, ποὺ συγκεντρώθηκαν γύρω ἀπὸ τὸ
Μακάριο τῆς Κορίνθου καὶ τὸ Νικόδημο τὸν Ἀγιορείτη,

ἔλαβαν τὸ ὄνομα Κολληβάδες γιὰ τὸ ρόλο ποὺ ἔπαιξαν
σὲ μία διχογνωμία, ποὺ τάραξε τὸ Ἅγιον Ὄρος κατὰ τὸ
δεύτερο μιστὸ τοῦ 18ου αἰώνα. Ἐπικρατοῦσε νὰ κάνουν
μνημόσυνα τὸ Σάββατο καὶ νὰ εὐλογοῦν τὰ κολληβία.
Μοναχοὶ τῆς σκήτης τῆς ἁγίας Ἄννας, φροντίζοντας πε-
ρισσότερο γιὰ τὰ οἰκονομικὰ τους συμφέροντα, παρὰ γιὰ
τὸ σεβασμὸν τῆς Παράδοξης, εἶχαν μεταφέρει τὴ μνημό-
νευση τῶν νεκρῶν στὴν Κυριακὴ, ὥστε νὰ διαθέτουν
τὸ Σάββατο γιὰ τὴν πώληση τῶν ἐργοχειρῶν τους. Οἱ
κολληβάδες ἀντιστάθηκαν σ' αὐτὴ τὴν ἀλλαγὴν, διότι ἡ
Κυριακὴ, ὑπόμνηση ἑβδομαδιαία τῆς ἀνάστασης, εἶναι
ἀσυμβίβαστη μὲ τὸ πένθος καὶ τὶς τελετὲς ποὺ τὸ ἀνα-
καλοῦν. Ἡ διαμάχη συνεχίστηκε ἐπὶ
πολλὴ καὶ γνώρισε πολλὰς φάσεις.
Τὸ πραγματικὸ ἀντικείμενο τῆς δι-
αμάχης ξεπερνοῦσε πολλὴ τὴ γενε-
σιουργὸ αἰτία. Ἐπρόκειτο στ' ἀλή-
θεια γιὰ μιὰ σύγκρουση μεταξὺ τῶν
ὀπαδῶν μιᾶς στενῆς προσήλωσης
στὸ τυπικὸ, διατεθειμένων νὰ συμ-
βιβασθοῦν μὲ μιὰ παράδοση, ποὺ
τὸ νόημά της δὲν ἀντιλαμβάνονταν,
καὶ τῶν πρωταγωνιστῶν μιᾶς βαθιάς
πνευματικῆς ἀνανέωσης. Αὐτοὶ οἱ
τελευταῖοι ἐκτιμοῦσαν ὅτι θὰ μπο-
ροῦσαν νὰ τὴ στηρίξουν μόνο σὲ μιὰ
μεγάλῃ πιστότητα στὴν ἀγιοπατερικὴ
διδασκαλία καὶ στὸ σεβασμὸν τῆς
Λειτουργικῆς παράδοξης καὶ τῶν
κανόνων τῆς πρώτης Ἐκκλησίας.

Τέτοιο ἦταν πραγματικὰ τὸ εὐρὸν
σχέδιο τῶν Κολληβῶδων. Νὰ γιὰ-
τί εἶχαν ἐπιχειρήσει μιὰ μεγάλη
ἐκδοτικὴ ἐργασία τῶν Πατέρων τῆς
Ἐκκλησίας, χωρὶς νὰ ἐξαιρέσουν
τοὺς ἡσυχαστὲς τοῦ 14ου αἰώνα,
διότι ὁ παλαμισμὸς τοὺς φαινόταν ὡς ἡ ἄκρα ἐφαρμογὴ
τῆς πατερικῆς παράδοξης. ■

Οἱ Φιλοκαλικοὶ Μυσταγωγοὶ τῆς Ὁρθοδόξου Λειτουργικῆς Παραδόσεως

Τοῦ Ἀρχιμανδρίτου Νικόδημου Σκρέττα

Παρά τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἔρευνα ἔχει προχωρήσει σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀναλύοντας ἀπὸ πολλὰς πλευρὰς τὸ πνευματικὸ κίνημα καὶ τὴ θεολογία τῶν Κοιλιβιάδων-Φιλοκαλικῶν πατέρων τοῦ ΙΗ' αἰῶνα, ἐν τούτοις πολλὰ ἀκόμη ζητήματα ἔχουν μείνει ἀδιευκρίνιστα, στὰ ὁποῖα ρίπτεται φῶς μὲ τὴ μελέτη τῶν πολλῶν ἀνεκδότων μέχρι σήμερα σχετικῶν πηγῶν.

Οἱ Φιλοκαλικοὶ διατυπώνοντας τὶς θεολογικὰς θέσεις δὲν ὑπῆρξαν ποτὲ ἀντιεπισκοπικοί. Οἱ ἴδιοι, ὡς ἐρμηνευτὲς τῶν ἱερῶν κανόνων, ἐκφράζουν ἐπανελημμένως τὸν σεβασμὸ πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή, ἰδιαίτερος δὲ πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Οἱ θεολογικὰς καὶ λειτουργικὰς θέσεις γιὰ τὰ ζητήματα τῆς θείας εὐχαριστίας καὶ τῶν ἱερῶν μνημόσυνων ἦταν ἀπόρροια τῆς ἠλιπαρῆς καὶ βαθιᾶς σπουδῆς στὴν πατερικὴ παράδοση, ἔτσι ὅπως αὐτὴ προκύπτει ἀπὸ τὰ πηγαῖα κείμενα καὶ τὴν πράξη τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Τὶς ἐξέφραζαν δὲ πάντοτε ἔχοντας γνήσιο ἐκκλησιαστικὸ φρόνημα καὶ ἀνεπιφύλακτο σεβασμὸ στὰ λειτουργικὰ θέσμια τῆς Ὁρθοδοξίας. Κατὰ συνέπεια δὲν θὰ πρέπει ἐπ' οὐδενὶ ἢ προμαχία τοὺς ὑπὲρ τῆς παραδόσεως νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἰδιόγνωμη, ἐριστικὴ καὶ στασιαστικὴ ἐνέργεια κατὰ τῆς ἐκάστοτε ὑπευθύνου ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς ἢ ὡς ἀνυπακοὴ πρὸς τοὺς ποιμένες καὶ πρὸς τὴν Ἐκκλησία. Ὑπῆρξαν μὲν αὐστηροὶ καὶ ἐνίοτε ὀξεῖς στὴν υπεράσπιση τῆς παραδόσεως, ποτὲ ὅμως μισάδελφοι καὶ ἀσεβεῖς πρὸς τοὺς συμμοναστὲς ἢ τοὺς ποιμένες καὶ διδασκάλους τῆς ἐποχῆς τους.

Ἡ εὐχαριστικὴ διδασκαλία τῆς χορείας τῶν Κοιλιβιάδων πατέρων, ὅπως ἀναφαίνεται ἀπὸ τὶς τεκμηριωμένες στὴν ὀρθόδοξη παράδοση εὐκρινεῖς καὶ σαφεῖς ἐρμηνεῖες, ἀναλύσεις καὶ θέσεις τους, στοιχεῖ ἀπαρασαλεύτως στὸν κανόνα τῆς πατερικῆς διδαχῆς καὶ τοῦ εὐχαριστιακοῦ λειτουργικοῦ βιώματος καὶ ἡθους τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ. Ἡ ὑπὲρ τῆς ἀξίας, ἐνσυνειδήτου, ἐμπροϋπόθετης, συχνῆς καὶ συνεχοῦς μεταλήψεως ἕντασὲς τους, σὲ καιροὺς τυποποιήσεων, ἀδιαφορίας, ἀγνωσίας καὶ παραχαράξεων, ἀναδεικνύει τὴν ἀλήθεια ὅτι ἡ ὑπὲρ τῆς λειτουργικῆς τάξεως ἀγωνιστικὴ τους πρωτοστασία δὲν εἶχε κίνητρα ταπεινὰ

φανατισμοῦ ἢ ἐγωῖσμοῦ, οὔτε ὑπαγορεύθηκε ἀπὸ ἰδιορρυθμίες διχαστικῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητος. Σκοπὸς τους ἦταν ἡ ἀνάδειξη τῆς ἀληθείας. Προσέχουν, γνωρίζουν, ἀκοῦν καὶ συζητοῦν τὶς θέσεις καὶ τὰ ἐπιχειρήματα τῆς ἐναντίας μερίδος. Ὁμολογοῦν μὲ βεβαιότητα καὶ διαλεγόμενοι μὲ ἐπιστημοσύνη καὶ ὀξυδέρκεια, αὐστηρὰ μὲν, κριτικὰ καὶ φιλάδελφα, ποτὲ ὅμως ἀδιάκριτα, μνησικάκα καὶ ἐριστικά. Προβάλλουν τὴν ἀξία τῆς παραδόσεως, ὑπενθυμίζουν τὴν ὀρθὴ καὶ ἀκριβὴ πράξη, μάχονται ὑπὲρ τῆς τηρήσεως τῶν κανόνων καὶ τῶν λειτουργικῶν θεσμῶν, στηλιτεύουν τὶς

παραχαράξεις τοῦ εὐχαριστιακοῦ ἡθους ἢ τὶς ἀνατροπὲς τῆς ἀναστάσιμης τιμῆς τῆς δεσποτικῆς Κυριακῆς ὀποθενδήποτε προέρχονται, ποτὲ ὅμως δὲν ἐπιτρέπουν τὸ πνευματικὸ καὶ λειτουργικὸ τους κίνημα νὰ ἐκπέσει σὲ φιλήριδες προστριβὲς καὶ μάχες νομικῆς, οὔτε, ἀκόμη περισσότερο σὲ σχισματικὰς ἰδιογνωμοσύνας ἀνατροπικῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητος. Τὴν πολῦτιμη αὐτὴ ἐνότητα οἱ φιλοκαλικοὶ πατέρες τὴν θεωροῦν τελειοῦμενη μέσα στὸ πλαίσιο τῆς εὐχαριστιακῆς συνάξεως καὶ μέσα στὸν ἁγιασμὸ καὶ τὴν ἀληθὴ κοινωνία τῆς εὐχαριστίας.

Ἡ θεία εὐχαριστία, κατὰ τὴ θεολογικὴ διδασκαλία τῶν Κοιλιβιάδων ποὺ στηρίζεται ἀπολύτως στὴν εὐχαριστιολο-

γία τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, εἶναι τὸ μείζον πάντων θεοποιοῦ μυστήριου καὶ τὸ τελειωτικὸ δῶρημα τῆς χριστιανικῆς μυσέως. Οἱ φιλοκαλικοὶ πατέρες εἶχαν πλήρη γνῶση καὶ καλὴ ἐνημέρωση γιὰ ὅλα τὰ ἀφορῶντα στὸ μυστήριον ζητήματα, τὰ ὁποῖα ὡς αἰρέσεις, παρεκκλίσεις ἢ καινοτομίες παρεσέφρησαν στὴν ἀπληρὴ πορεία τῆς ὀρθοδόξου παραδόσεως καὶ στὴν περὶ τῶν μυστηρίων διδασκαλία τῆς ἀδιαίρετου Ἐκκλησίας. Ὄταν ἐπιτελεῖται ὀρθοδόξως, εἶναι ἡ μυστικὴ καὶ ζωοδοτικὴ τραπεζοφορία τοῦ δείπνου τῆς Βασιλείας, ἡ θεωτικὴ κοινωνία τῶν ἁγιασμάτων, ποὺ καθιστᾷ τοὺς πιστοὺς «συσσώμους» καὶ «ὁμαίμονες» μὲ τὸν Χριστὸ κατὰ ἀλήθειαν καὶ ὄχι κατὰ δόκησιν.

Στηριζόμενοι οἱ Κοιλιβιάδες στὴ διδασκαλία τῶν πατέρων, ἐπιστημαίνουν τὴν ὀρθόδοξη δογματικὴ θέση ὅτι τὸ μυστήριον τῆς θείας εὐχαριστίας εἶναι ἀνάμνηση ὅλης μὲν τῆς σωτηριώδους θείας οἰκονομίας, ἰδιαίτερα ὅμως ἀνά-

Ἡ Κοινωνία τῶν Ἀποστόλων (ἀριστερὸ τμήμα)
Τοιχογραφία στὴ Μονὴ Σταυρονικήτα (1546)

Οί Κολλυβάδες Πατέρες στάθηκαν
 ὑπὲρ τῆς ἀξίας, ἐνσυνειδήτου,
 ἐμπροϋπόθετης, συχνῆς
 καὶ συνεχοῦς μεταλήψεως,
 σὲ καιροὺς τυποποιήσεων,
 ἀδιαφορίας, ἀγνωσίας
 καὶ παραχαράξεων.

Ὁ Μυστικός Δείπνος
 Θεοφάνους τοῦ Κρητός, Μετέωρα

μνηση τῆς ἐπὶ τοῦ σταυροῦ θυσίας, τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος διὰ τῆς μεταλήψεως ἐσθίεται πλεόν μετὰ τὴν ἔνδοξη ἀνάστασή του διηνεκῶς ἀπὸ τοὺς πιστοὺς, ὡς πραγματικὴ, ἄφθαρτη καὶ αἰωνίζουσα τροφή. Οἱ μεταλαμβάνοντες λοιπὸν καὶ τὴν ἐλάχιστη μερίδα τῶν ἁγιασμάτων δέχονται ὄντολογικὰ εἰς ἑαυτοὺς ὅλο τὸν Χριστὸ καὶ ἐνοῦνται μὲ ὅλο τὸν Χριστό.

Ἡ γνώμη τῶν ἀντιπάλων τους ὅτι τὸ ζήτημα τῆς θείας εὐχαριστίας καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς συνεχοῦς προσελεύσεως σὲ αὐτὴ δὲν εἶναι τόσο σοβαρὸ ζήτημα, ὥστε νὰ θεωρεῖται καὶ δόγμα πίστεως, εὐρίσκει τοὺς πατέρες τοῦ φιλοκαλικοῦ κινήματος ἀντιθέτους. Κατὰ τὴ διδασκαλίαν τους, ἀκόμη καὶ ἂν ὑποτεθεῖ ὅτι ἡ συχνὴ μετάληψη δὲν ἀποτελεῖ δόγμα πίστεως, κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ παραβλέψει ὅτι ἡ ἀδιάληπτη εὐχαριστιακὴ προσέλευση εἶναι δεσποτικὴ ἐντολή, ἡ ὁποία ἀπαιτεῖ τὴ μετοχὴ στὸ μέγιστο πάντων θεοῦδρυτο μυστήριον τῆς θείας εὐχαριστίας. Δόγμα καὶ ἦθος στὴν Ὁρθοδοξίαν συμπορεύονται. Θεωρία καὶ πράξη συνυπάρχουν. Στὴν τήρηση δὲ τῶν δεσποτικῶν ἐντολῶν στηρίζεται ἡ καθαρὸτητα τοῦ βίου καὶ τῆς πολιτείας τῶν χριστιανῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ ὀρθότητά καὶ τὸ ἀπλανές τῆς πίστεώς τους. Ἄρα ἡ εὐχαριστία δέον νὰ ἀποτελεῖ τὸ κέντρο τῆς ζωῆς τῶν πιστῶν, τῆς λατρείας καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς.

Ἡ Κοινωνία τῶν Ἀποστόλων (δεξιὸ τμήμα)
 Τοιχογραφία Θεοφάνους τοῦ Κρητός (1546)

Ὡς πρὸς τὶς προϋποθέσεις μετοχῆς στὴν εὐχαριστία, πρέπει νὰ ποῦμε ὅτι αὐτὲς χωρίζονται σὲ γενικὲς καὶ εἰδικές. Καὶ στὸ ζήτημα αὐτὸ οἱ φιλοκαλικοὶ ἀκολουθοῦν ἐπιτυχῶς τὸν πατερικὸ δρόμο καταγράφοντας μὲ ποιμαντικὴ εὐθύνη τὴν ἀπαραίτητη καὶ κατάλληλη προεuchaριστιακὴ ἐτοιμασία γιὰ τὸν λαὸ τοῦ Θεοῦ. Ὁ κοινωνῶν, κατὰ τὶς γενικὲς προϋποθέσεις, πρέπει νὰ εἶναι πιστὸ καὶ βαπτισμένο μέλος τῆς Ἐκκλησίας, νὰ ἔχει βέβαιη καὶ ἀκράδαντη πίστη ὅτι ἡ κοινωνία εἶναι αὐτὸ τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα τοῦ Κυρίου, νὰ εἶναι ζῶν καὶ αὐτοσυνειδήτος καὶ ὁποσδήποτε ὄχι αἰρετικὸς, σχισματικὸς ἢ ἐπιτιμμένος μὲ ἀκοινωνησία. Ἐπίσης ἡ ἄκρα προσοχὴ καὶ εὐλάβεια, ἡ πλήρης συναίσθησις τοῦ ὕψους τοῦ μυστηρίου, ἡ καταληλαγὴ καὶ ἡ συγχώρησις, ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ἀγάπη, ἡ ἀμνησικακία καὶ ἡ εἰρήνη, ἡ ψυχοσωματικὴ καθαρὸτητα, ἡ ἐξομολογητικὴ προκάθαρσις καὶ ἡ ἀπόρριψις τῆς αὐτοδικαιώσεως, ἡ περιφυλακὴ ἀπὸ

τοὺς ἐμπαθεῖς λογισμοὺς, ἡ αὐτοεξέτασις καὶ αὐτομεμψία, ἡ δοκιμὴ τῆς συνειδήσεως, ἡ ἀγαπητικὴ ἐπιπόθησις τῆς εὐχαριστιακῆς ὑποδοχῆς τοῦ μεταλαμβάνομένου Κυρίου, ἡ συντριβὴ, ἡ ταπεινοφροσύνη καὶ ἡ κατάνυξις, ἡ σωματικὴ καθαρὸτητα ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, καθὼς καὶ ἡ ἐγκράτεια τῶν συζύγων, ἀποτελοῦν σχεδὸν τὸ σύνολο τῆς προεuchaριστιακῆς ἐτοιμασίας, ἡ ὁποία δὲν εἶναι εὐκαιριακὴ, στιγμιαία, τυπικὴ καὶ περιορισμένη σὲ περατὰ χρονικὰ ὄρια, ἀλλὰ διὰ βίου ἐτοιμότητα καὶ προσδόκησις μετοχῆς. Εἰδικότερη προϋπόθεσις θεωρεῖται ἡ ἀπολύτως ἀναγκαία εὐχαριστιακὴ νηστεία, ἡ ὁποία συνίσταται στὴν ἀπόλυτη ἀποχὴ τροφῆς καὶ πόσεως ἀπὸ τοῦ μεσονυκτίου μέχρι τὴν ὥρα τῆς κοινωνίας. Καμμία ἄλλη εὐχαριστιακὴ νηστεία, μονοήμερη, τριήμερη ἢ ἑβδομαδιαία, δὲν ἀπαιτοῦν οἱ ἱεροὶ κανόνες. Ὅμως ἡ νηστεία, ὡς ἁγιοποιὸς καὶ παθοκτόνος ἀρετὴ, δὲν παύει νὰ ἀποτελεῖ γιὰ τὸν καθένα προσερχόμενον πιστὸ προσωπικὸ ἄθλημα ἐλευθερίας καὶ πρακτικὸ μέσο ψυχοσωματικῆς προετοιμασίας, ἡ ἔκτασις καὶ ἡ αὐστηρότητα τῆς ὁποίας δὲν ὀρίζονται, ἀλλὰ διακριτικὰ μερίζονται κατὰ τὴν πνευματικὴν κατάστασις τοῦ κάθε ἐνὸς ἀνθρώπου χωριστὰ ἀπὸ τὸν πνευματικὸ του πατέρα.

Στὰ κείμενα τῆς ὀρθοδόξου παραδόσεως εἶναι περισσότερο ἀπὸ προφανές ὅτι οἱ χριστιανοὶ ὀφείλουν νὰ κοινωνοῦν συνεχῶς καὶ συχνά. Σκοπὸς τῆς ἐπιτελέσεως τῆς θείας λειτουργίας εἶναι ἡ προσέλευσις καὶ ἡ μετοχὴ τῶν πιστῶν στὰ ἅγια μυστήρια τοῦ Χριστοῦ, γι' αὐτὸ ἄλληλωςτε ὀνομάζεται εὐχαριστιακὴ σύναξις. Ἡ Ἁγία Γραφή, οἱ ἱεροὶ κανόνες, τὰ λειτουργικὰ κείμενα, τὰ πατερικὰ συγγράμματα, τὰ τυπικὰ τῶν μονῶν καὶ ἡ μοναχικὴ παράδοσις, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ ταῦτα τὰ εὐχαριστιακὰ εἶδη συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας αὐτῆς. Οἱ Κολλυβάδες γνωρίζουν ἐπαρκῶς τὰ κείμενα, γι' αὐτὸ δὲν καινοτομοῦν ὑπεραμυνομένοι τῆς συνεχοῦς μεταλήψεως, ἀλλὰ ἀναθερμαίνουσι ὡς σοφοὶ παραδοσιακοὶ ἀνανεωτὲς τὸ εὐχαριστιακὸ ἦθος τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως τὸ ἐβίωσαν οἱ αἰῶνες. Συχνὴ μετάληψη δὲν σημαίνει ἀναγκαστικὰ καθημερινή. Ἀπὸ τὴν ἄκρα καὶ αὐστηρὴ τοποθέτησις τοῦ Νεοφύτου Κουσοκαλυβίτου γιὰ τὴν καθημερινὴν κοινωνία, μέχρι τὴν ἀπαράδεκτη τυποποίησις τῆς δις ἢ τρις τοῦ ἔτους προσελεύσεως, ὁ μετριοπαθὴς

Οἱ Φιλοκαλικοὶ Πατέρες μένουں πιστοὶ
στὸν ἀναστάσιμο, δοξολογικό, χαρμόσυνο,
νικητικὸ καὶ δεσποτικὸ-έορταστικὸ
χαρακτῆρα τῆς Κυριακῆς
ὁ ὅποιος ἀπαιτεῖ λειτουργικὰ
νὰ εἶναι μὴ νηστευομένη,
μὴ γονυκλιτουμένη,
ἀλλὰ καὶ ἄπενθος καὶ ἀμνημόσυτος.

ἅγιος Νικόδημος Ἀγιορείτης εὕρισκει τὴ βασιλικὴ ὁδὸ καὶ τὴ διακριτικὴ μεσότητα στὴ δυνατότητα τῶν εὐλαβῶν καὶ ἀγωνιζομένων χριστιανῶν νὰ κοινωνοῦν τουλάχιστον κάθε Κυριακὴ στὴν εὐχαριστιακὴ σύναξη καὶ σὲ κάθε μεγάλῃ καὶ ἐξέχουσα ἑορτῇ τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ διαστολὴ αὐτῆ τῶν τοποθετήσεων περὶ τοῦ «συνεχῶς» καὶ «συχνῶς» ἀποδεικνύει καὶ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ πνεύματος τῶν φιλοκαλικῶν, οἱ ὅποιοι δὲν δροῦσαν ὡς μία ὁμάδα κυβερνώμενη ἀπὸ προδιαγεγραμμένα ὑποχρεωτικὰ ἰδεολογήματα, ἀλλὰ ἦταν ἕνας θεόλεκτος σύλληγος καὶ μία ἅγια χορεία θεοφωτιστῶν καὶ διακριτικῶν διδασκάλων.

Ἡ ὑπὲρ τῆς παραδόσεως ἔνσταση τῶν Κοιλιθιάδων πατέρων ἐκτείνεται, πέραν τοῦ ζητήματος τῆς συνεχοῦς μεταλήψεως, καὶ στὴν προβολὴ καὶ διατήρηση ἀλώβητου τοῦ δεσποτικοῦ, ὑπέρτιμου καὶ ἀναστάσιμου χαρακτῆρα τῆς ἡμέρας τοῦ Κυρίου. Ἡ Κυριακὴ, ἀπὸ τις βιβλικὲς ἀναφορὲς καὶ προτυπώσεις τοῦ Σαββάτου, μέχρι τὴν ἐξάισια περὶ αὐτῆς πατερικὴ θεολογία, δὲν εἶναι μόνον χρονικὴ ἅγια ἡμέρα, ἀλλὰ καὶ μέλλει νὰ γίνῃ ἡ αἰώνια ἅγια ἡμέρα τοῦ Κυρίου, κατὰ τὴν ὁποία θὰ εἰσδεύσων στὸ ὄρος τὸ ἅγιο καὶ θὰ προσευκηθοῦν ὅλα τὰ ἔθνη στὸν ἅγιο ἐπουράνιο οἶκο του. Εἶναι ἡμέρα πρώτη καὶ ὀγδόη, ποὺ θὰ ὑπερβεῖ τὸν ἑβδοματικὸ χρόνο, τὸν νομικὸ Σαββατισμὸ καὶ τὶς προφητικὲς ἐσχατολογικὲς ἀπαρχές, γιὰ νὰ ἀναχθεῖ στὴν αἰώνια καινὴ ἡμέρα τοῦ ἀναστάντος Κυρίου. Τὸ πνεῦμα τῆς Κυριακῆς, ὡς ἀναστάσιμη ἑβδοματικὴ ἀνακύκλιση τοῦ πασχαλίου ἑορτασμοῦ, διαχέεται στὸ σύνολο τῆς Ὀρθοδόξου λατρείας καὶ διαποτίζει τὴ λειτουργικὴ ζωὴ τῶν πιστῶν ἀποτελιώντας τὸ ἑβδοματικὸ Πάσχα τῆς Ἐκκλησίας, κατὰ τὸ ὁποῖο καταπαύουν οἱ χριστιανοὶ καὶ λατρεύουν τὸν Κύριο.

Ἡ Ἀγιανναντικὴ λειτουργικὴ ἐκτροπὴ τῆς ἐντελῶς ἀντιπαραδοσιακῆς μεταφορᾶς τῶν μνημοσύνων ἀπὸ τὸ καταπαύσιμο Σάββατο στὴν ἀναστάσιμη Κυριακὴ ἦταν ἀπλῶς ἡ ἀφορμὴ, ὥστε οἱ φιλοκαλικοὶ πατέρες καὶ λειτουργικοὶ ἀναμορφωτῆς νὰ ἐκδιπλώσουν τὴ θαυμάσια καὶ ὀρθοδοξοπατερικὴ διδασκαλία τους περὶ τῶν ἀναστάσιμων προνομίων τῆς ἡμέρας ποὺ εἶναι ἀφιερωμένη ἀποκλειστικῶς στὸν ἀναστάντα Κύριο. Ἡ Κυριακὴ ὀνομάζεται καὶ εἶναι με-

ζων τῶν δεσποτικῶν ἑορτῶν, ὡς ἑβδομαδιαία πασχαλῖα μνήμη ποὺ ἐγκαινίζεται χαρμόσυνα στὶς ψυχές τῶν πιστῶν καὶ ἀνακυκλῶναι, στὸ πλαίσιο τοῦ χαρισματικὰ βιούμενου λειτουργικοῦ χρόνου, τὴν πασχαλινὴ ἡμέρα τῆς παγκοσμίου χαρᾶς. Ὁ ἀναστάσιμος, δοξολογικός, χαρμόσυτος, νικητικὸς καὶ δεσποτικὸς-έορταστικὸς αὐτὸς χαρακτῆρας τῆς Κυριακῆς ἀπαιτεῖ λειτουργικὰ νὰ εἶναι μὴ νηστευομένη, μὴ γονυκλιτουμένη, ἀλλὰ καὶ ἄπενθος καὶ ἀμνημόσυτος. Ἐξαιτίας λοιπὸν τῆς ἀναστάσιμου καὶ δεσποτικῆς τῆς ὑπεροχῆς, ἔχει τὸ προνόμιο νὰ ἀποκλείει ἀπὸ τὰ χρονικὰ καὶ λειτουργικὰ τῆς ὄρια τῆ νηστείας, ὡς πρόξενο πένθους καὶ κατηφείας, τὴ γονυκλισία, ὡς σύμβολο δουλικότητας, κατανύξεως καὶ μετανοίας, καὶ πρὸ πάντων τὰ νεκρικὰ καὶ πενθικὰ μνημόσυνα.

Τὴν ἀσκημοσύνη αὐτῇ, ὡς πρὸς τὰ πανάρχεια λειτουργικὰ θέσμινα, τῆς κυριακάτικης νεκρολογίας δι' ὄλων τῶν προσφῶρων πνευματικῶν μέσων καὶ δι' ὄλων τῶν δυνάμεών τους, μέχρι μαρτυριῶν καὶ διωγμῶν, καταπολέμησαν οἱ Κοιλιθιάδες προμαχοῦντες τοῦ ἀκαινοτομήτου τῆς σεβάσμιης ὀρθοδόξου παραδόσεως.

Ἡ σύνθεση εὐχαριστίας καὶ Κυριακῆς τεκμαίρεται ἀσφαλῶς ἀπὸ τὴν ἄμεση σχέση τους. Ἡ ἀναστάσιμη Κυριακὴ εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἡμέρα κοινωνίας. Ἀλλὰ καὶ κάθε κυριακάτικη ἢ σὲ ἄλληλη ἡμέρα ἐπιτέλεση τελείας θείας λειτουργίας εἶναι πασχαλῖα ἀνάμνηση. Ὁ καιρὸς τῆς ζωῆς τῶν χριστιανῶν εἶναι ἑόρτιος καὶ πασχαλῖος. Ὁ χαρμόσυτος λοιπὸν χαρακτῆρας τῆς κυριακάτικης ἰδιαίτερα εὐχαριστιακῆς σύναξης, ἀλλὰ καὶ κάθε ἄλλης τελείας θείας λει-

τουργίας σὲ ὁποιαδήποτε ἡμέρα τοῦ βίου τῶν χριστιανῶν, ὑπαγορεύει ἀβίαστα, κατὰ τις ἀναλήψεις ποὺ προηγήθηκαν, καὶ τὴν ὀρθία στάση προσευχῆς ποὺ εἰκονίζει τὴ χαρὰ τῆς ἀναστάσεως, καὶ τὴν παύση τῆς νηστείας ποὺ ὑποδηλώνει τὴν, διὰ τῆς παύσεως τοῦ πένθους τῆς μετανοίας, ἐλευθερίαν ἀπὸ τὴ δουλείαν τῆς ἁμαρτίας τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴ συμμετοχὴ πάντων, εἰ δυνατόν, τῶν μὴ κωλυομένων στὴ ζωοποίηση τῆς ψυχοτρόφου εὐχαριστιακῆς Τραπέζης τοῦ Κυρίου.

Μοίρασμα κοιλιθίων ἀπὸ τὸν Πατριάρχη Εὐδόξιο (4ος αἰ)
Λεπτομ. φορητῆς εἰκόνας τοῦ 16ου ἢ 17ου αἰ., Κέρκυρα

Ὁ ἅγιος Νικόδημος ὁ ἀγιορείτης καὶ τὸ κίνημα τῶν Κολληβάδων

Τοῦ Μοναχοῦ Παύλου Λαυριώτου

Μετὰ τὸ ὀριστικὸ σχίσμα Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας, δύο βασικὰ ἀνανεωτικὰ «κινήματα» παρουσιάσθησαν στὸν χώρο τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ὁ ἡσυχασμὸς καὶ τὸ «κίνημα» τῶν Κολληβάδων.

Ὁ ἡσυχασμὸς προσέλαβε ἕνα εὐρύτερο χαρακτήρα. Ἄρχισε ἀπὸ μία θεολογικὴ «ἔριδα», ἐξελίχθηκε σὲ μία σύγκρουση στὸν χώρο τῆς βυζαντινῆς Ἐκκλησίας, μεταξύ οὐμανιστῶν ἡλινοφρόνων καὶ παραδοσιακῶν καὶ κατέληξε μὲ τὴν ἐπικράτηση τῆς Ὁρθοδοξίας. Ἐνα πρόσωπο ὁ Βαρλαάμ ὁ Καθαβρὸς κατάφερε μὲ τὶς δοξασίες καὶ τὶς ραδιουργίες του νὰ δικάσει τοὺς βυζαντινοὺς, νὰ προκαλέσει ρήγματα στὴν Ἐκκλησία καὶ ἐμφύλιον πόλεμο στὸ κράτος, ὅταν δυτικοὶ καὶ Τοῦρκοι ἀπειλοῦσαν τὴν ὑπαρξή του. Τὴν περίοδο αὐτὴ ἕνα ἄλλο πρόσωπο, ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, μὲ τὴν ἀγιότητα τοῦ βίου καὶ τὰ συγγράμματά του, ἀντιμέτωπος τὴν ἐπικίνδυνη δρᾶση τοῦ Βαρλαάμ, ἀγωνίσθηκε, φυλακίσθηκε, ἀλλὰ τελικὰ διέσωσε τὸ κύρος τῆς Ἐκκλησίας, τὴν ὀρθοδοξία τῶν δογμάτων της, ἔναντι τοῦ ἀλλοπρόσωπου ἡλινοφρονος Πατριάρχου Ἰωάννου Καλέκα.

Τὸν 18ο αἰώνα, ἕνα ἄλλο «κίνημα», ἐξ Ἰσοῦ σημαντικὸ γιὰ τὴν ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, τὸ κίνημα τῶν Κολληβάδων, ὅπως ἀποκλήθηκε ἀπὸ τοὺς ἀντικολληβάδες, ἐνδοαγιορειτικὸ ἀρχικὰ, γενικώτερο ὕστερα, σφράγισε τὴν ζωὴ καὶ ἱστορία τοῦ Ἁγίου Ὁρους καὶ τῆς Ἐκκλησίας.

Τὸ πρόβλημα ἄρχισε ἀπὸ τοὺς ἀντικολληβάδες σχετικὰ μὲ τὴν ἡμέρα τελέσεως τῶν μνημοσύνων, τὸ Σάββατο ἢ τὴν Κυριακὴ. Οἱ κολληβάδες πιστοὶ στὴν παράδοση ἐπέμειναν στὴν κατὰ τὸ Σάββατο τελεσὴ τους. Ἀντίθετη θέση εἶχαν οἱ ἀντικολληβάδες.

Οἱ «κολληβάδες» ἔδρασαν σὲ μία ἐποχὴ, «καταπτώσεων καὶ ἀνορθώσεων τῶν Μονῶν, παρακμῆς καὶ ἀνορθώσεως πνευματικῆς τοῦ μοναχικοῦ βίου...»¹.

«Ἀγωνίσθησαν διὰ τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὴν ὀρθόδοξιν παράδοσιν»². Ἐπρόκειτο γιὰ μία προσπάθεια ἐκλεκτῶν ρασοφόρων, ὄχι μόνο ἐπιστροφῆς στὴν γνήσια παράδοση τῆς Ἐκκλησίας σὲ θέματα τυπικοῦ, λειτουργικά, μυστηρίου κ.ο.κ., ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν πνευματικὴ ἀφύπνιση καὶ ἀναγέν-

νηση τοῦ λαοῦ.

Ἀντίθετα, οἱ ἀντικολληβάδες στὴν προσπάθειά τους νὰ πληξοῦν τοὺς ἀντιπάλους, «προέβησαν εἰς διωγμοὺς καὶ ὕβρεις, εἰς βιαιοπραγίες, ἐνέβαλλαν σκάνδαλα εἰς τὰς ψυχὰς πάντων τῶν ὀρθοδόξων καὶ εἰς πειρασμὸν τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Μ. Ἐκκλησίαν»³.

Ἐδειξαν πείσματα ἐμμονὴ στὶς δοξασίες τους καὶ ἐκδικητικὸ μένος κατὰ τῶν Κολληβάδων, μέχρι σημείου νὰ συγκαλέσουν σύναξη στὴ Μονὴ Κουτλουμουσίου, μὲ τὴν συμμετοχὴ δύο πρώην Πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως Κυρίλλου Ε΄ καὶ Ἀλεξανδρείας Ματθαίου, ὄχι γιὰ νὰ ἐνώσουν τὰ διεστῶτα, ἀλλὰ γιὰ νὰ καταδικάσουν τοὺς ἀντιφρονούντες. Μὲ συνεχεῖς παραστάσεις κ.ἄ. στὰ Πατριαρχεῖα προκάλεσαν ἐν τέλει τὴν καταδίκη τῶν Κολληβάδων ἐπὶ Πατριαρχείας Σωφρονίου Β΄, μὲ τὴν ἔκδοση ἀφοριστικοῦ ἐγγράφου στὸ ὅποιο μεταξύ ἄλλων ἀναφέρεται⁴:

«Σωφρόνιος ἐλέω Θεοῦ... ἐπεὶ δὴ τις ταραχὴ καὶ σύγχυσις κατέλαβε πρὸ χρόνων ἤδη τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸν Χριστιανισμόν καὶ περιούσιον ἡσυχίας τοῦ Θεοῦ, καὶ διετάραξε πᾶσαν τάξιν ἱερωμένων μοναχῶν τε καὶ λαϊκῶν διὰ δοκσισόφων καὶ δοκοφρόνων, μᾶλλον δ' εἶπεν εὐσέβειαν καὶ ἀνταρσίαν νοσοῦντων... ὧντινων ἀρχηγοὶ καὶ τῆς τοιαύτης καινοτομίας πρωταίτιοι καὶ δραματουργοὶ ὑπάρχουσιν ὅ τε Κακοθανάσιος Πάριος, ὁ Κακοϊάκωβος Πελοποννήσιος καὶ ὁ Ἀγᾶπιος Κύπριος καὶ ὁ Χριστόφορος. Τῆς οὖν καινοτομίας ταύτης καὶ κακοδοξίας κατα-

δήλου γενομένης... διορίζοντες διὰ τοῦτο καὶ ἀποφαινόμενοι κατὰ τὴν ἀνεκάθεν ἱεράν τῆς Ἐκκλησίας τάξιν καὶ κανονικὴν διατύπωσιν ἀπαρτηρῶς τελεῖσθαι καὶ ἐν Σαββάτῳ καὶ ἐν Κυριακῇ καὶ ἐν ὅλαις ταῖς ἡμέραις τῆς ἐβδομάδος τὰ μερικὰ τῶν Ὁρθοδόξων μνημόσυνα κατὰ τὴν Παράδοσιν τῶν Ἀποστολικῶν Διατάξεων...

Ὅσοι μὲν οὖν συνῶδὰ τῆ Ἐκκλησίᾳ καὶ τῶ παρόντι Συνοδικῶ Θεσπίσματι καὶ φρονούσι καὶ πράττουσι, τελοῦντες ἀπαρτηρῶς καὶ ἐν Σαββάτῳ καὶ ἐν Κυριακῇ καὶ ἐν ὅλαις ταῖς ἡμέραις τῆς ἐβδομάδος τὰ μερικὰ τῶν Ὁρθοδόξων μνημόσυνα, οἱ τοιοῦτοι εἴησαν συγκεχωρημένοι παρὰ Θεοῦ

Ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης
Φορητὴ εἰκόνα τοῦ Βασιλείου Λένουρα (1977)

Ὁ ὁσιος Νικόδημος ἦταν ὁ θεολογικὸς νοῦς τῶν Κολλυβάδων, ὁ θεωρητικὸς ἐκφραστὴς τῶν ιδεῶν του. Διετύπωσε τὴ διδασκαλία του χωρὶς ἀκρότητες, μὲ σεβασμὸ στὴν παράδοση καὶ τὶς ἐκκλησιαστικὲς ἀρχές.

Κυρίου Παντοκράτορος... Οἱ δὲ πρωταῖτιοι καὶ ἀρχηγοὶ καὶ συνίστορες τῆς τοιαύτης δόξης ὅτε Κακοαθανάσιος Πάριος καὶ ὁ Κακοῖάκωβος Πελοποννήσιος καὶ ὁ Κακοαγάπιος Κύπριος, οἱ πατριὰν συστήσαντες... καθηρημένοι ὑπάρχουσιν ἀπὸ Θεοῦ Κυρίου Παντοκράτορος καὶ γεγυμνωμένοι πάσης Θείας Χάριτος καὶ ἱεροπραξίας... καθηρημένους καὶ πάντῃ ἀνιέρους ἐν βάρει ἀργίας καὶ ἀλήτου ἀφορισμοῦ... «Ἐξ ἀποφάσεως...»

Νέα νιοή, περιεχόμενο καὶ προοπτικὴ στὸ «κίνημα» τῶν Κολληβάδων, ἔδωσε ὁ ἅγιος Νικόδημος ὁ ἀγιορείτης μὲ τὸ βιβλίον περὶ συνεχοῦς θείας Μεταλήψεως, τὸ ὁποῖο ἤγειρε θύελλα διαμαρτυριῶν καὶ σάλη ἀπὸ τοὺς «ἀντικολληβάδες». Νέες κατηγορίες, νέες παρεμβάσεις στὰ Πατριαρχεῖα, ἀσύλληπτα ψεύδη, ἔκνοες ἐνέργειες.

Τὸ θέμα ἀπασχόλησε καὶ τὴν σύναξη τῶν Ἀντιπροσώπων τῶν Ἱ. Μονῶν στὶς Καρυές, οἱ ὁποῖοι ἐξέδωσαν σχετικὴ ἀνακοίνωση στὴν ὁποία στηλιτεύεται ἡ τακτικὴ καὶ συμπεριφορὰ τῶν ἀντικολληβάδων καὶ συστήνεται:

«...τοῦτου δὲ τὸ παράδειγμα (τοῦ φιλοηλιοδώρου δηλ. Διακόνου) ὡς σωφρονήση καὶ τοὺς ἄλλους φιλοηλιοδώρους καὶ ψευδοκατήγους, οἵτινες καρδίαν ἔχοντες γυμνασμένην εἰς τὰ ψεύδη, καὶ γλώσσαν φιλεγκλήμονα, κινούμενοι ὑπὸ τοῦ διαβόλου, ἀνοίγουν τὸ ἀπίλητον στόμα των καὶ φιλαροῦν ἀθεοφόβως κατὰ τῶν ἀνευθύνων καὶ ὀρθοδόξων ἀδελφῶν, κολληβάδες αὐτοὺς ἀποκαλοῦντες καὶ φαρμασόνους καὶ αἰρετικούς καὶ κακόδοξους· αἱ ψευδοκατηγορίαι των γὰρ αὐταὶ προξενοῦσι μάχας, γεννῶσι ταραχὰς, διεγείρουσι μίσος, διαταράττουσι τὴν κοινὴν εἰρήνην τοῦ Ἁγίου Ὄρους καὶ ἐκριζώνουσι ἀπὸ τὰς καρδίας των τὴν ἀγάπην, ἥτις εἶναι τὸ σημεῖον καὶ γνώρισμα τῶν μαθητῶν τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ κεφάλαιον ὅλων τῶν ἀρετῶν, χωρὶς τῆς ὁποίας εἶναι ἀδύνατον νὰ σωθῇ τίνας...»⁵.

Πρὸς διάλυση τῶν συκοφαντιῶν καὶ τὴν ἀποφυγὴν σκανδαλισμοῦ τῶν πιστῶν, ὁ ἱερὸς πατὴρ συνέταξε «ἰδιόχειρον ὁμολογίαν Πίστεως», ἀπολογοῦμενος «διὰ βραχέων», τί φρονεῖ καὶ περὶ ὧν ἀδίκως κατηγοροῦνταν.

Στὴν «Ἀπολογία», ἀφοῦ ἐκθέτει τὰ πιστεύω του, καταλήγει:

«Ἀδελφοὶ καὶ πατέρες, ἐὰν δὲν ἐκριζώσετε τὸ μίσος ἀπὸ τὴν καρδίαν σας καὶ δὲν ἐμφυτεύσετε τὴν ἀγάπην, καὶ ἂν δὲν παύσετε ἀπὸ τὰς κατὰ τῶν ἀδελφῶν σας δυσφημίας... ματαίως κατοικεῖτε εἰς τὰ ὄρη καὶ τὰ βουνά...»⁶.

Ἡ Ἱ. Κοινότης, ἡ ὁποία ἀσχολήθηκε μὲ τὸ θέμα, ἐξέδωσε Ἐγκύκλιον στὴν ὁποία ὑπογραμμίζεται, μεταξύ ἄλλων:

«...Ἡμεῖς ἅπαντες ὁμοφώνως κηρύττομεν αὐτὸν καὶ ὁμολογοῦμεν εὐσεβέστατον καὶ ὀρθοδοξότατον, καὶ τῶν δογμάτων τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας τρόφιμον, καθὼς καὶ ἐκ τῶν ἱερῶν καὶ κοινωφελῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ ἀποδεικνύεται, μέσα εἰς τὰ ὁποῖα οὐδὲν φρόνημα αἰρετικὸν περιέχεται. Καὶ καθὼς ἡμεῖς ὁμολογοῦμεν αὐτὸν ὀρθόδοξον, οὕτω καὶ ὑμεῖς ἅπαντες νὰ τὸν γνωρίζετε ὡς τοιοῦτον ὄντα τῇ ἀληθείᾳ...»⁷.

Ὁ ἅγιος Νικόδημος συγχώρεσε τὶς μικρότητες καὶ ραδιουργίες τῶν ἀντιφρονούντων καί, πέρα ἀπὸ τὴν καλλιέργεια καὶ κατάκτηση τῶν μοναχικῶν ἀρετῶν, ἀναβλήθηκε μὲ ζῆλον καὶ εὐθύνην στὴ συγγραφή διαφόρων βιβλίων, πρὸς ὠφέλεια τοῦ δούλου γένους. Ἀκαταπόντος, χαλεπότερος, συνέλεξε ποικίλον συγγραφικὸ ὕλικόν, συνέταξε πλήθος συγγραμμάτων διαφόρου περιεχομένου σὲ γλώσσα κατανοητῇ, χάριν καὶ τῶν ἀπλουστέρων. Πολλοὺς κόπους κατέβαλε καὶ γιὰ τὴν ἔκδοση τῶν συγγραμμάτων του.

Σκοπὸς τῶν βιβλίων, ἡ ὠφέλεια τῶν ὑποδούλων ὀρθοδόξων, οἱ ὁποῖοι κινδύνευαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους, τοὺς «χριστιανούς» τῆς δύσεως, ἰδιαίτερα ἀπὸ τοὺς μισσιοναρίους τῆς «πρεσβυτέρας» Ρώμης, οἱ ὁποῖοι φυσικὰ δὲν εἶχαν σκοπὸν νὰ ἀπαλύνουν τὸ βάρος τοῦ ζυγοῦ τῆς σκληραβιάς, ἀλλὰ νὰ ἐκμεταλλευθοῦν τὴν κατάστασιν γιὰ τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἐπικρατείας της καί, τέλος, ἀπὸ τοὺς διαφωτιστές, οἱ ὁποῖοι ἐκ

Τὰ μοναστήρια τοῦ Ἁγίου Ὄρους (ἀριστερὸ ἡμισυ)
Τοιχογραφία στὴ Μονὴ Πολοβράτζι (Ρουμανία, 1711)

τοῦ ἀσφαλοῦς ἀμπελοσοφοῦσαν ἐπὶ παντὸς ἐπιστητοῦ.

Τὸ ἔργο τοῦ ὁσ. Νικοδήμου φέρει τὴν προσωπικὴ του σφραγίδα. Τεράστιο σὲ ἔκταση καὶ ποικιλία, «προκαλεῖ κατάπληξη τὸ πλῆθος τῶν θεμάτων, ἡ πολυμέρεια καὶ τὸ θεολογικὸ βάθος»⁸.

Ὁ Νικόδημος, παρατηρεῖ ὁ κ. Σάθας, «κατατάσσεται μετὰ τῶν λογιωτέρων τοῦ καιροῦ του, πάντων ὑπέρτερος κατὰ τὴν φιλοπονίαν... τὰ δὲ πολυάριθμα αὐτοῦ συγγράμματα οὐκ ὀλίγον συνετέλεσαν εἰς τὴν κραταίωσιν τῆς Ὄρθοδοξίας, ὠφελείας ἀνυπολογίστου, τοῦ ὑμετέρου ἔθνους

Νέα πνοή, περιεχόμενο και προοπτική στο «κίνημα» τών Κολλυβάδων, έδωσε ο άγιος Νικόδημος ο άγιορείτης με τὸ βιβλίον περὶ συνεχοῦς θείας Μεταλήψεως, τὸ ὁποῖο ἤγειρε θύελλα διαμαρτυριῶν καὶ σάλο ἀπὸ τοὺς «ἀντικολλυβάδες».

πρόξενα γένομενα».⁹

Καὶ ἐνῶ ὁ ὅσιος ἦταν προσωπικότης τοιοῦτου μεγέθους, ὁ ἴδιος ζοῦσε ὡς ἀπλοῦς μοναχός, ὅπως μαρτυρεῖ, «πᾶς ὁ βίος αὐτοῦ, ὁ περιορισμένος μέσα στὰ πλάισια τῶν στερήσεων τῆς νουσιείας, τῆς λιτότητος, τῆς προσευχῆς καὶ συγχρόνως τῶν κατατρεγμῶν καὶ διώξεων, χωρὶς μάλιστα σαθερὰν ὑγείαν».¹⁰

Ὁ ἅγιος δὲν ἔγραφε ἀπλῶς γιὰ νὰ γράφει. «Καθαρὰ πνευματικὸς ἄνθρωπος, θεολόγος δεινὸς μὲ σπάνια μὀρφωση καὶ ἐξειδίκευση μέσα ἀπὸ τὶς σελίδες τῶν συγγραμμάτων του διδάσκει, κατατοπίζει, φρονιματίζει, ἔχει ἀνοικτὸ διάλογο μὲ ὁποιαδήποτε ἀναγνώστη του ἐπὶ τοῦ θέματος».¹¹

Παραγωγικὴ καὶ ἀποδοτικὴ ὑπῆρξε ἡ συνεργασία του μὲ τοὺς δύο ἄλλοις κορυφαίους «ἠγέτες» τῶν Κολλυβάδων. Τὸν ἅγιο Μακάριο Κορίνθου καὶ τὸν Ἀθανάσιο Πάριο. Διὰ βίου ὑπὸ διωγμὸν. Μετὰ θάνατον ἅγιοι καὶ οἱ Τρεῖς. Αὐτὴ

Τὰ μοναστήρια τοῦ Ἁγίου Ὀρους (δεξιὸ ἡμισυ)
Ἔργο τοῦ ἑλληνα ἀγιογράφου Κωνσταντίνου

εἶναι ἡ ὁδὸς τῶν εὐσεβῶν καὶ τῶν ἁγίων.

Ἡ συνεργασία κάλυπτε ὅλους τοὺς τομεῖς: Συγγραφικὸ, κηρυκτικὸ καὶ ἱεραποστολικό. Κοινὸς ἀγὼν γιὰ τὴν προσφορά στὴν Ὁρθοδοξία καὶ τὸ γένος, στὴν ἀντιμετώπιση τῶν ραδιούργων ἀντιπάλων.

Καὶ ἡ Μ. Ἐκκλησία «ἐπιβράβευσε» τὸ ἔργο τους. «Συμφερόφηθη ἐχθρικὰ ἀπέναντι τῶν τριῶν.

Τὸν Νικόδημο ἀνάγκασε νὰ συγγράψῃ τὴν Ἀπολογία τῆς πίστεώς του, ἔργο μὲ πολὺτιμες εἰδήσεις.

Τοῦ Μακαρίου, τὸ βιβλίον περὶ συνεχοῦς Θ. Μεταλήψεως,

κατεδίκασε διὰ τῶν Πατριαρχῶν Γαβριὴλ Δ΄ καὶ Προκοπίου, τὴν καταδικὴν ἦρε ὁ Νεόφυτος Ζ΄.

Τὸν Ἀθανάσιο καθήρεσε τὸ 1776, ἀπάλλαξε τὸ 1781.

Ἀναμφισβήτητον εἶναι... ὅτι οἱ τρεῖς ἔχουν ὀσιότητα βίου... ὁ λόγος τῶν τριῶν συμπορεύεται μὲ τὸν βίον των... Ἀπὸ τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν ποιότητα τοῦ λόγου των συνάγεται ὅτι καὶ οἱ τρεῖς ἦσαν κατὰ κυριολεξίαν καὶ κατ' ἐξοχὴν διδάσκαλοι, εἴτε χρησιμοποιοῦν τὸν Ἀμβωνα, εἴτε τὴν διδασκαλικὴν καθέδρα, εἴτε τὴν γραφίδα...»¹².

Ὁ ὅσιος Νικόδημος ἦταν ὁ θεολογικὸς νοῦς τῶν Κολλυβάδων, ὁ θεωρητικὸς ἐκφραστὴς τῶν ἰδεῶν τους. Διετύπωσε τὴ διδασκαλία του χωρὶς ἀκρότητες, μὲ σεβασμὸ στὴν παράδοση καὶ τὶς ἐκκλησιαστικὲς ἀρχές.

Οἱ ἀντίπαλοί τους πέρα ἀπὸ τὴν ξεχωριστὴν ἐπίδοση στὴν ἐξύφανση καὶ πλοκὴ τῶν συκοφαντιῶν τους, δὲν παρουσίασαν θετικὸ ἔργο, ἕνα σοβαρὸ σύγγραμμα, μιὰ ἀξιόλογη ἱεραποστολικὴ δραστηριότητα. Πέρασαν καὶ χάθηκαν μαζὶ μὲ τὶς ἰδέες των.

Τὸ ἔργο, ἡ δράση καὶ ἡ προσφορά τοῦ ἁγίου Νικοδήμου καὶ τῶν λοιπῶν Κολλυβάδων ἀπέκτησε διαχρονικὴ σημασία καὶ διάσταση. Πλούσιοι εἶναι οἱ καρποὶ τοῦ ἔργου καὶ τῆς δράσεώς των μέχρι τῶν ἡμερῶν μας. Καὶ ἡ Ἐκκλησία τοὺς μνημονεῖ μὲ εὐγνωμοσύνη καὶ εὐχαριστία καὶ τοὺς κατέταξε στὴν χορεία τῶν ἁγίων καὶ τῶν διδασκάλων της. ■

Σημειώσεις:

1. Κοσμᾶ Βλάχου, «Ἡ χερσὸνισσος τοῦ Ἁγίου Ὀρους Ἄθως, Βόλος 1903», σ. 110.
2. Κ. Κ. Παπουλίδη, «Τὸ κίνημα τῶν Κολλυβάδων», Ἀθῆναι 1991, σ. 24.
3. Κ. Κ. Παπουλίδη, «Τὸ κίνημα τῶν Κολλυβάδων», Ἀθῆναι 1991, σ. 26.
4. Κ. Κ. Παπουλίδη, «Τὸ κίνημα τῶν Κολλυβάδων», σ. 60, 61.
5. Θεοκλήτου Μον. Διονυσιάτου, «Ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης», σ. 45.
6. Θεοκλήτου Μον. Διονυσιάτου, «Ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης», σ. 346.
7. Κ. Κ. Παπουλίδη, «Τὸ κίνημα τῶν Κολλυβάδων», σ. 67.
8. Χρ. Κρικῶνη, «Τὸ συγγραφικὸ ἔργο τοῦ ἁγίου Νικοδήμου, Πρακτικὰ Α' Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου, τόμος Α'», Γουμένισσα 2006, σ. 135.
9. Κ. Σάθα, «Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης, Νεοελληνικὴ Φιλολογία», Βιογραφίας..., Ἀθῆναι 1868, σ. 626.
10. Τάσσου Ἀθ. Γριτσόπουλου, «Νικόδημος Ἀγιορείτης – Κίνημα τῶν Κολλυβάδων», Ἐπετηρὶς Κυκλαδικῶν Μελετῶν, τ. 162, σ. 70.
11. Τάσσου Ἀθ. Γριτσόπουλου, «Νικόδημος Ἀγιορείτης – Κίνημα τῶν Κολλυβάδων», Ἐπετηρὶς Κυκλαδικῶν Μελετῶν, τ. 162, σ. 71.
12. Τάσσου Ἀθ. Γριτσόπουλου, «Νικόδημος Ἀγιορείτης – Κίνημα τῶν Κολλυβάδων», Ἐπετηρὶς Κυκλαδικῶν Μελετῶν, τ. 162, σ. 65.

Ἡ πρόκληση τοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ οἱ «Κολληβάδες» πατέρες

Τοῦ Πρωτοπρεσβύτερου Γεώργιου Δ. Μεταλληνοῦ

Τὸ 18ο αἰώνα συντελεῖται νέα περιπετειώδης συνάντηση τῆς Ὁρθόδοξης Ἀνατολῆς μετὰ τὴ Δύση, ποὺ στὰ βασικά της σημεῖα συνιστᾷ ἐπανάληψη τῆς ἀνάλογης διαδικασίας τοῦ 14ου αἰώνα. Συνεχιστές, ἄλλωστε, τῶν Ἡσυχαστῶν τοῦ φθίνοντος Βυζαντίου ἦσαν οἱ ἅγιοι Κολληβάδες Πατέρες, ἐνῶ στὴ θέση τοῦ Καλαβροῦ «Λατινέλληνας» Βαρλαάμ, τοῦ φορέα δηλαδὴ καὶ ἐκφραστοῦ τῆς «εὐρωπαϊκῆς» συνειδήσεως, κατέλαβαν οἱ ἐπισημότεροι ἐκπρόσωποι τοῦ Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, κληρικοί καὶ μοναχοὶ στὴν πλειονότητά τους, ὅπως καὶ ἐκεῖνος. Πρόκειται γιὰ μιὰ νέα φάση τοῦ μακραίωνος ἐθνικοῦ διχασμοῦ μας, τοῦ μακρόσυρτου δηλαδὴ «πνευματικοῦ δυΐσμου», ποὺ κατατρῶγει μόνιμα τὴν ἐθνικὴ μας σάρκα.

Ἡ πνευματικὴ αὐτὴ κρίση κατανοεῖται -δίκαια ὡς ἓνα σημεῖο- ὡς κρίση ταυτότητος τοῦ Γένους. Σημασία ὅμως ἔχει, ὅτι καὶ πάλι τὸ Ἅγιον Ὅρος, πῶρος περισσότερο εὐαίσθητοποιημένος σὲ ζητήματα παραδόσεως, γίνεται ἐπίκεντρο καὶ τῆς νέας συγκρούσεως, ἐφ' ὅσον ἔχει γίνῃ πιὰ παραδεκτό (π.χ. Δημ. Ἀποστολόπουλος), ὅτι τὸ Ἅγιον Ὅρος, στὰ πρόσωπα τῶν Κολληβάδων, ὄχι μόνον ἐπηρεάζει, ἀλλὰ καὶ κατευθύνει τὸν ἀγῶνα τοῦ Ἑθναρτικοῦ Κέντρου στὶς κρίσιμες πράγματι ἐκεῖνες ἱστορικὲς ἐπιλογές του.

Οἱ Ἕλληνες φορεῖς τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ ἐξέφραζαν κατὰ κανόνα μιὰ στάση ζωῆς, ποὺ συνιστοῦσε ριζοσπαστικὴ ἀνανομηματοδότηση σύνολης τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας, στὰ ὄρια μιᾶς νέας κοσμοθεωρίας (Weltanschauung), μετὰ τὴν αὐτοῦσια μεταφύτευση («μετα-κένωση») ἰδεῶν, ἀρχῶν καὶ πρακτικῶν, ποὺ παρήγαγε σὲ μιὰ μακρὰ διαλεκτικὴ διαδικασία - ἄγνωστη στὴν καθ' ἡμᾶς Ἀνατολή- ὁ εὐρωπαϊκὸς πῶρος. Στους Ἕλληνας Διαφωτιστὲς δὲν ἔλειπαν ἀθεϊστικές, ἀντιχριστιανικὲς καὶ πρὸ πάντων ἀντικληρικαλιστικὲς τάσεις. Οἱ ἰδέες τους, μάλιστα, προωθοῦσαν κάτι φοβερότερο γιὰ τὴν ὀρθόδοξη συνείδηση καὶ ἀπὸ τὴν ἀληθινὴ ἢ φαινομενικὴ τους «ἀθεΐα», τὸν ἀδιαφορισμό. Ἐξ ἄλλου, στὰ ἔργα

τους λανθάνουν θέσεις ἀντιτριαδικές, πανθεϊστικές, ἀλλὰ καὶ εὐσεβιστικὲς (Κοραῖς), ποὺ ἦταν ἀδύνατο νὰ μὴν προκαλέσουν τὶς παραδοσιακὲς συνειδήσεις, δεδομένου μάλιστα, ὅτι ὅλα αὐτὰ ἐντάσσονταν σὲ μιὰ σαφῶς ἐκδηλούμενη πρόθεση γιὰ ἀποδυνάμωση τῆς Ρωμαϊκῆς Ἑθναρχίας, μετὰ ἀπώτερο στόχο τὴ διάλυσή της (πρβλ. Ἑλληδικὸ αὐτοκέφαλο). Ἐνας νέος, λοιπόν, κόσμος εἰσέβαλλε στὴ Ρωμαϊκὴ

(Ἑλληνορθόδοξη) Ἀνατολή, ποὺ δὲν ἦταν δυνατόν νὰ ἐπικρατήσει χωρὶς ἀνατροπὴ τοῦ κόσμου τῆς ὀρθόδοξου παραδόσεως.

Παραδοσιακοὶ κατ' ἐξοχὴν στὴν Ἀνατολή ἦσαν οἱ Κολληβάδες Πατέρες, λόγιοι μοναχοὶ καὶ κληρικοί, ἐντεταγμένοι στὴν ἡσυχαστικὴ ἐμπειρία, μετὰ ρωμαϊκὸ φρόνημα καὶ γι' αὐτὸ ἱκανοὶ νὰ κατανοήσουν τὶς πνευματικὲς διαφοροποιήσεις τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κόσμου. Δυτικοὶ ἐρευνητὲς, ὅπως ὁ προτεστάντης Ν. Bonwetsch ἢ ὁ Ρωμαιοκαθολικὸς Louis Petit, δὲν δίσταζαν νὰ χαρακτηρίσουν τὸ «κίνημα τῶν Κολληβάδων» «δείγμα τῆς ἀφυπνιζόμενης ζωῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους», ὅταν ἓνα μέρος τῆς δικῆς μας Διανοήσεως ἐπέμενε νὰ τὸ βλέπει μετὰ ἔντονη ὑποτίμηση, ἐφ' ὅσον ἡ ἀξιολόγηση τῶν Κολληβάδων συμβάδιζε μετὰ τὴ γενικότερη στάση ἐναντι τοῦ Ἡσυχασμοῦ καὶ τοῦ «Βυζαντίου». Ἡ ἀποτίμησή τους ὅμως σήμερα εἶναι εὐκολότερη, ἀπ' ὅσο σὸ παρελθόν, ὅσο μάλιστα προχωρεῖ ἡ ἀποδέσμευση ἀπὸ τὰ παλαιότερα - μὴ ἐνδογενῆ ἐν πολλοῖς- καταθλιπτικὰ κριτήρια.

Κατὰ τὸν Καθηγητὴ κ. Χρ. Γιανναρᾶ, οἱ Κολληβάδες συνιστοῦν «κίνημα ἀντίδρασης στὸν ἐκδυτικισμό καὶ τὴν ἀλλοτριώση», ποὺ ἀποκαλύπτει «μιὰν ἀπροσδόκητη γιὰ τὴν ἐποχὴ θεολογικὴ ἐγρήγορη καὶ ἐπί-

γνωση τῶν βιωματικῶν προτεραιοτήτων τῆς Ἐκκλησίας». Οἱ Κολληβάδες ἐξέφραζαν τὴ συνείδηση τοῦ πλῆθους λαϊκοῦ στρώματος τῆς ἐποχῆς τους, τῆς λαϊκῆς βίας, μετὰ τὰ μέσα καὶ τὶς δυνατότητες τοῦ καιροῦ τους, ἀλλὰ καὶ τὶς προσωπικὲς χαρακτηριστικὲς καταβολές τους. Ταυτόχρονα ὅμως ἐπιβεβαιώνουν τὴ συνέχεια τοῦ Ἁγίου Ὁρους ὡς θεματοφύλακα τῆς πατερικότητας. Ἡ ἀντίδρασή τους σὸ ρεῦμα τῆς ἐποχῆς, δηλαδὴ «στὴν εὐρωπαϊκὴ κοσμογονία

Τὸ Ἅγιον Ὄρος,
στὰ πρόσωπα τῶν Κολλυβάδων,
ὄχι μόνο ἐπηρεάζει,
ἀλλὰ καὶ κατευθύνει
τὸν ἀγῶνα τοῦ Ἐθναρχικοῦ Κέντρου
στὶς κρίσιμες πράγματι
ἐκεῖνες ἱστορικές ἐπιλογές του.

[...] προδίδει μιὰν ἱστορική διορατικότητα καὶ ὀξυδέρκεια πραγματικὰ θαυμαστή».

Ἡ σύγκρουση τῶν παραδοσιακῶν δυνάμεων τοῦ Γένους μὲ τις ἰδέες τοῦ Διαφωτισμοῦ ἦταν ἀναπόφευκτη, διότι, ὅπως ἐλέχθη, ἐπρόκειτο γιὰ διαμετρικὰ ἀντίθετους μεταξύ τους κόσμους καὶ δράματα ἀσύμπτωτα. Ἀντίθετα, συμπάθεια στὶς ἰδέες τοῦ Διαφωτισμοῦ ἔδειχναν οἱ Ἅγιορεῖτες Ἀντικολληβάδες, ἐπικεντρώνοντας καὶ αὐτοὶ τὴν ἀντίθεσή τους στὴν ἡσυχαστικὴ παράδοση, ποὺ τοὺς ἔφερε κοντὰ στοὺς Διαφωτιστές. Ἀκριβῶς δὲ ἡ ἀπόρριψη τῶν ἡσυχαστικῶν πρακτικῶν ἀπὸ μοναχοὺς τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἦταν γιὰ τοὺς Κολληβάδες ἀπὸ ἀπόδειξη τῶν συνεπειῶν τῆς ταυτίσεως μὲ τις νέες ἰδέες τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς ἐπερχόμενης ἀλλοτριώσεως.

Τὸ ρεῦμα τοῦ Διαφωτισμοῦ ἀνέπτυξε, ἔτσι, μιὰ ἰσχυρὴ δυναμικὴ στὴν παραδοσιακὴ συνείδηση τοῦ Γένους, καὶ μάλιστα ὄχι μόνο ἀρνητικὰ ἀλλὰ καὶ θετικὰ. Ἡ πρόκληση δηλαδὴ δὲν ὀδήγησε μόνο σὲ ἀντιθέσεις - ἐν πολλοῖς ἄγονες καὶ ζημιογόνες-, ἀλλὰ καὶ σὲ δημιουργικὴ δράση (συγγραφικὴ παραγωγή, ποιμαντικὲς ἐνέργειες) γιὰ τὴν ἀναθέρμανση τοῦ πατερικότητας στὴ ζωὴ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος. Εἶναι δὲ γεγονός, ὅτι «οἱ ἡγέτες τῶν Κολληβάδων (Μακάριος Νοταρᾶς, Νικόδημος Ἁγιορείτης, Ἀθανάσιος Πάριος) δὲν ἀντιτάσσον στὸ νεωτερισμὸ μιὰν ἀντίπαλη ἰδεολογία, ἀλλὰ ἓνα λόγῳ ὑπαρκτικῆς ἀφυπνίσεως στὶς οὐσιώδεις πρωταρχικὲς ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως τὴν φώτισε τὸ ἦθος καὶ ἡ ἐμπειρία τῶν Πατέρων τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως».

Ἀντιρρητικὴ καὶ θεολογικὴ δημιουργία συμπορεύονται στὴ δράση τῶν Κολληβάδων, προσφέροντας μαρτυρία πνευματικῆς καὶ πολιτισμικῆς αὐτοσυνειδησίας, ποὺ δὲν θὰ ἔφθανε στὸ φῶς τῆς δημοσιότητας ὑπὸ ἄλλης συνθήκης. Ἄλλωστε, αὐτὴ εἶναι ἀνὰ τοὺς αἰῶνες ἡ γενεσιουργὸς αἰτία τῆς θεολογικῆς δημιουργίας τῆς Ἐκκλησίας. Πάντα ἡ αἵρετικὴ ἢ αἰρετιζοῦσα ἀπόκλιση προκαλεῖ δημιουργικὰ τὴν ὀρθόδοξη συνείδηση καὶ σκέψη. Αὐτὸ συνέβη καὶ στὴν παράδοση τῶν Κολληβάδων. Ἡ ἀντιδιαφωτιστικὴ μάλιστα

στράτευσέ τους, παρὰ τὶς ὁποῖες ἀστοχίες καὶ ὑπερβολές της, ἀπεκάλυψε τὴ συνέχεια τῆς πατερικῆς -ὀρθόδοξης δηλαδὴ- ἐμπειρίας σὲ καιροῦς, ποὺ ἡ ὀρθόδοξη θεολογικὴ παρουσία ἦταν πολὺ ἰσχυρή.

Οἱ Κολληβάδες ἀναπτύσσουν τὴν ἀντιρρητικὴ τους ἔναντι τῶν ἐκπροσώπων τοῦ Διαφωτισμοῦ, κινούμενοι σὲ μιὰ θεματικὴ, τὰ βασικὰ σημεῖα τῆς ὁποίας εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

α) Ἡ Εὐρώπη: Οἱ Ἕλληνες Διαφωτιστές, μὲ πρῶτο τὸν Ἄδαμ. Κοραῖ, μιλοῦν μὲ ὑπερηφάνεια γιὰ τὴ «φωτισμένη Εὐρώπη», τὰ «φῶτα» τῆς ὁποίας αὐτοὶ μεταλαμπαδεύουν στὸ Γένος. Ὁ προσανατολισμὸς τους δὲ στὴν Εὐρώπη, μόνιμο ὄραμα τῶν Ἐνωτικῶν ἀπὸ αἰῶνες, θὰ παραγάγει τὸ «σύνδρομο τοῦ ἔξευρωπαϊσμοῦ» στὸ Νεώτερο Ἑλληνισμὸ, ποὺ κατέστησε τὴν Εὐρώπη «καθολικὴ μητρόπολή» του. Οἱ Κολληβάδες, πιστοὶ στὴν παράδοση τῶν Ἀθηνωτικῶν, ἀπὸ τοὺς Ἡσυχαστὲς τοῦ 14ου αἰῶνα ὡς τὸν Πατροκοσμᾶ τὸν Αἰτωλὸ (18ος αἰ.), δὲν πρωτοτυποῦν σὲ τίποτε στὴ στάση τους ἔναντι τῆς Εὐρώπης. Ἀπορρίπτουν καὶ αὐτοὶ καθολικὰ τὴ μετὰ τὸ σχίσμα Εὐρώπη, ἀρνούμενοι σ' αὐτὴν κάθε σχέση μὲ τὴν πατερικὴ παράδοση, θεολογικὰ καὶ κοινωνικὰ, ὡς καὶ κάθε δυνατότητα ἀναγέννησης τοῦ Γένους μὲ τὰ δικά της «φῶτα». Ὁ συχνὰ χρησιμοποιούμενος ἀπὸ αὐτοὺς ὄρος «Φραγκία» (France) ἐκφράζει ὀλοκλήρη τὴν ἐκφραγκευμένη Δύση. Σὲ εἰδικὰ ἔργα, -λιγότερο ὁ Νικόδημος καὶ συστηματικότερα, λόγῳ εἰδικῶν ἀφορμῶν, ὁ Πάριος - προτείνουν τὴ διακοπὴ κάθε σχέσης μὲ τὴν Εὐρώπη, διότι ὁ τρόπος υπάρξεως, ποὺ αὐτὴ δημιουργεῖ,

ἀνατρέπει τὸ ὀρθόδοξο ἦθος.

β) Ἡ Παιδεία: Οἱ Ἕλληνες Διαφωτιστὲς θεωροῦσαν τὴ νέα Φιλοσοφία ὡς τὴν πεμπτοῦσία τῆς ἀνανεωμένης παιδείας, ποὺ προέκριναν γιὰ τὸ Γένος καὶ τὴν πρόδότη. Ἡ συνείδηση τῶν Κολληβάδων γιὰ τὴ «νέα φιλοσοφία» προσδιορίζει καὶ τὴ στάση τους ἀπέναντι στὴν εἰσαγόμενη εὐρωπαϊκὴ παιδεία. Στὰ σχετικὰ ἔργα τους, ἰδιαίτερα ὁ Πάριος, τάσσονται ὑπὲρ μιᾶς παιδείας, ποὺ θεμελιώνεται στὴν παράδοση τοῦ Γένους, ὅπως αὐτοὶ βέβαια τὴ νοοῦν.

Στὰ προβαλλόμενα πρότυπα τῶν «σοφῶν» τοῦ κόσμου ἐκ μέρους τῶν Διαφωτιστῶν, οἱ πατερικοί Κολληβάδες ἀντιπροτάσσουν τὸ σοφὸ τῆς ρωμαϊκῆς παράδοσης, τὸν Ἅγιο, τὸ θεούμενο ἄνθρωπο καὶ «κατὰ χάριν» Θεάνθρωπο.

Ἡ ἀφετηρία τους -ὄσο καὶ ἂν ἀναζητοῦνται ἄλλα κίνητρα- εἶναι οὐσιαστικά καὶ ἐδῶ ἡσυχαστική-πατερική ἐπανάληψη τῆς ἀνάληψης στάσης τοῦ Πατροκοσμᾶ. Κάνουν διάκριση καὶ αὐτοὶ τῶν δύο γνώσεων-σοφῶν (τῆς «ἄνω» καὶ τῆς «ἔξω») καὶ διαγράφουν τὰ ὄρια τους. Ἡ «ἄνω» σοφία ἀπαιτεῖ πατερικά καθολικὴ μετοχή τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ φιλικὴ τοῦ Παρίου κατὰ τῶν Ἐπιστημῶν δὲν σημαίνει καὶ ἀπόρριψή τους καθ' ἑαυτές, ἀλλὰ μόνο τῆς στήριξης τῆς ἀνθρώπινης ἐλπίδας σ' αὐτές. Αὐτὴ τὴν παράδοση ἄλλωστε εἶχε ἐνσαρκώσει καὶ ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, τὸ πνευματικὸ πρότυπο τῶν Κολληβάδων. Γι' αὐτὸ καὶ καταφεύγουν στὶς «ἐπιστήμες» στὰ ἔργα τους, ἀλλὰ γιὰ νὰ προχωρήσουν σὲ πνευματικότερες τεκμηριώσεις. Εἶναι σαφὴς ἡ δήλωση τοῦ Παρίου: «Ἡ ἔξω σοφία δὲν εἶναι ἀπὸ τὴν ἐδικήν της φύσιν οὔτε κακή, οὔτε καλή, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν μεταχείρισιν τῶν ἐχόντων αὐτὴν γίνεται καλή ἢ κακή». Ὅχι συνεπῶς ἡ «σοφία», ἀλλ' οἱ «σοφοί» εἶναι τὸ πρόβλημα τῶν παραδοσιακῶν Κολληβάδων. Ἐδῶ ἐντάσσεται καὶ ἡ ἀπόρριψη τοῦ Κοπερνίκειου συστήματος ἀπὸ τὸν Πάριο, ἀλλὰ καὶ ἄλλους. Οἱ φονταμενταλιστικὲς θέσεις (ἀπολιτοποίηση τῆς Γραφῆς ἢ.κ. ἢ διακηρύξεις τοῦ τύπου «τὰ μαθηματικὰ πηγὴ ἀθείας») κατανοοῦνται σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο καὶ σχετίζονται μὲ τὴν ἔπαρση (τῶν εὐρωπαϊκῶν σκεπτόμενων) ἐπιστημονῶν, μόνιμο πρόβλημα τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας ὡς τὸν αἰῶνα μας. Ἡ δῆθεν ἀντίθεση πίστεως καὶ γνώσεως (ἐπιστήμης), ψευδοπρόβλημα γιὰ τὴν Ὁρθοδοξία, καὶ ἡ ἀναγνώριση τῆς προτεραιότητος τῆς δικαιούμενης ἀπὸ τὸν ὀρθὸ λόγον ἐπιστήμης, βρίσκεται στὸ ὑπόβαθρο τῆς διαφωτιστικῆς στάσης καὶ τῆς ἀντιδιαφωτιστικῆς ἐπιθετικότητος.

γ) *Προβολὴ προτύπων*: Στὰ προβαλλόμενα πρότυπα τῶν «σοφῶν» τοῦ κόσμου ἐκ μέρους τῶν Διαφωτιστῶν, οἱ πατερικοί Κολληβάδες ἀντιπροτάσσουν τὸ σοφὸ τῆς ρωμαϊκῆς παράδοσης, τὸν Ἅγιο, τὸ θεούμενο ἄνθρωπο καὶ «κατὰ χάριν» Θεάνθρωπο. Ὑπερβαίνεται, ἔτσι, ἡ ἰδεολογικὴ ἀντιπαράθεση καὶ τὸ πρόβλημα ἀντιμετωπίζεται στὸ ἐπίπεδο τῆς ἐν Χριστῶ ἀυθεντικῆς ὑπαρξης. Γι' αὐτὸ ρίχνουν ὅλο τὸ βᾶρος τῆς θεολογικῆς καὶ ποιμαντικῆς προσφορᾶς τους στὴ λατρεία, ἀποδεδειγμένη κιβωτὸ τοῦ Γένους κατὰ τὴ δουλεία. Ὑπογραμμίζουν τὴ σημασία τῆς λειτουργικῆς ζωῆς, μέσα στὴν ὁποία διαμορφώνεται τὸ εὐχαριστιακὸ ἦθος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος. Δὲν εἶναι

περίεργο, λοιπόν, ὅτι στὸ θέμα αὐτὸ ἀφιερώνεται τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς συγγραφικῆς παραγωγῆς τους, ποὺ περιλαμβάνει: πατερικὲς ἐκδόσεις μὲ ἐπικέντρωση στὸ Γρηγ. Παλαμᾶ καὶ τὸ Συμεῶν τὸ Νέο Θεολόγο, ἀναγεννητὴ τοῦ Ἡσυχασμοῦ τὸν 11ο αἰῶνα· ἔκδοση γεροντικῶν κειμένων (ἡ σοφία τῆς ἐρήμου), λειτουργικῶν (ὁμιλιῶν, ἀκολουθῶν, συναξαρίων, ἐγκωμίων) καὶ πρὸ πάντων τῆς Φιλοκαλίας. Ἡ τελευταία, προσφέροντας τὴ νηπτικοασκητικὴ ἐμπειρία τῆς Ὁρθοδοξίας, ἀπέβη πνευματικὴ τροφὴ ὄλων τῶν Ὁρθοδόξων καὶ τῶν σλαβικῶν χωρῶν καὶ κριτήριο τῆς νεώτερης θεολογίας μας, ὡς «ἐμπειρικὴ μαρτυρία τῆς ἐκκλησιαστικῆς γνησιότητος». Ἐχει ἀπόλυτα δίκιο ὁ Χρ. Γιανναρᾶς ὅταν γράφει, ὅτι ἡ ἔκδοση τῆς Φιλοκαλίας συνιστᾷ «πρόκληση ἀναμέτρησης δύο πολιτισμῶν». «Ἀπὸ τὴ μιὰ ἡ φρενίτιδα τῆς «προόδου», ποὺ εἰδωλοποιεῖ θριαμβικὰ τὴν πιὸ στεγνὴ καὶ στεγανὴ ἀνθρωποκεντρικὴ αὐτάρκεια, αὐτάρκεια τοῦ φυσικοῦ καὶ θνητοῦ [...] καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἡ προτεραιότητα τῆς ἀναζήτησης τῆς ἀλήθειας καὶ ὄχι τῆς χρησιμότητος».

δ) *Κοινωνία-ἐθνικὸ ὄραμα*: Ἐνα ἀπὸ τὰ κυριώτερα μέσα διαμόρφωσης τῆς εὐρωπαϊκῆς κοινωνίας ἀπέβησαν οἱ Χριστοθήθειες, ποὺ προσδιόριζαν τὸ ἦθος τῆς νέας κοινωνίας, δηλαδὴ τὶς «σχέσεις ἀνάμεσα στὰ ἄτομα καὶ ἀνάμεσα στὰ φύλλα». Εἶναι «ὁδηγοὶ καλῆς συμπεριφορᾶς» τοῦ πολίτη, «πὼς θὰ καθήσει, πὼς θὰ φάει, πὼς θὰ μιλήσει...». Οἱ νοσοτροπίες αὐτὲς εἰσβάλλουν στὴν Ἑλληνικὴ κοινωνία μέσω διαφόρων διαύλων

καὶ κυρίως ἐκείνων, ποὺ, μετὰ τὶς σπουδὲς τους στὴν Εὐρώπη, μεταφέρουν ἐδῶ τὰ ἦθη της. Τὶς συνέπειες ἐπισημαίνει ὁ ἀείμνηστος Κ. Δημαρᾶς: «Ὅλα δείχνουν ὅτι μιὰ βαθιὰ ἀλλοίωση ἔχει ἐπέλθει στὴ συγκρότηση τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας». «Ἡ παραδοσιακὴ φιλοκαλία περνάει ἀπὸ δοκιμασία, ὥσπου νὰ ἀφομοιωθοῦν τὰ καινούρια, ἐνῶ παραμελοῦνται τὰ παλαιὰ». Εἶναι ἡ πρόκληση τῆς Εὐρώπης στὸ κῶρο τῆς κοινωνίας.

Δὲν πρέπει στὴ συνάφεια αὐτὴ νὰ λησμονεῖται, ὅτι ἡ διαμόρφωση τῆς μετακαρλομάγειας Εὐρωπαϊκῆς κοινωνίας ἔχει ὑποδομὴ θεολογικὴ. Θεολογικὸ ὅμως, δηλαδὴ ἐκκλησιολογικὸ, εἶναι τὸ ὑπόβαθρο καὶ τῆς ρωμαϊκῆς κοινωνίας. Οἱ Κολληβάδες τὸ βιώνουν αὐτὸ ὡς ἐκκλησιαστικὰ πρόσωπα καὶ θεολόγοι. Γι' αὐτὸ συνδυάζουν στὴν προσπάθειά τους τὴν ἀνανέωση τῆς θεολογικῆς παραδόσεως μὲ τὸ ἀμετακίνητο ὀρθόδοξο κοινωνικὸ μοντέλο,

Οί Έλληνες Διαφωτιστές
θεωρούσαν τὴ νέα Φιλοσοφία
ὡς τὴν πεμπουσία τῆς
ἀνανεωμένης παιδείας.
Οί Κολλυβάδες Πατέρες
τάσσονται ὑπὲρ μιᾶς παιδείας,
ποὺ θεμελιώνεται
στὴν παράδοση τοῦ Γένους.

ποὺ προσφέρει τὸ μοναστικὸ κοινόβιο καὶ ἐμπεδώνει στὶς συνειδήσεις ἡ Πατρεία. Ἡ προβολὴ τοῦ ὀρθοδόξου κοινωνικοῦ ἥθους γίνεται, ἔτσι, μετὰ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ὀρθόδοξη πράξη, ποὺ διασυνδέει τὴν κοινωνία τῆς Πατρείας μὲ τὴ «λειτουργία μετὰ τὴ λειτουργία», κάτι ποὺ ἐκφράζει πληρέστερα ἡ ἐκκλησιαστικὴ «πανήγυρις» μὲ τὴ διπλὴ τῆς ὄψης, μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία. Παρ' ὅλα αὐτὰ ἡ *Χρηστοθήεια* τοῦ ἁγίου Νικόδημου ἔρχεται νὰ καλύψει καὶ θεωρητικὰ τὸ θέμα. Οἱ ἀναφορὲς τοῦ συγγραφέα δὲν εἶναι βέβαια εὐσεβιστικές, ἀλλὰ πατερικὲς καὶ ἀγιογραφικὲς. Δὲν πρόκειται ἄρα γιὰ ἠθικὲς «νόρμες», ἀλλὰ γιὰ ἀγιοπνευματικὴ ἐμπειρία. Ὁ ἅγιος, ποὺ μὲ τὸ ἀσκητικὸ του πνεῦμα ἐνοχλεῖ τοὺς ἐκκοσμικευμένους τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ χώρου, προτείνει τὸ αὐθεντικὸ ὀρθόδοξο-πατερικὸ ἥθος, ὡς τρόπο ἐκκλησιαστικῆς ὑπάρξεως.

Ἡ πολιτικὴ δρᾶση τῶν Κολληβάδων, κυρίως τοῦ Παρίου, σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο πρέπει πρωταρχικά, κατὰ τὴν ταπεινὴ μου γνώμη, νὰ θεωρηθεῖ. Εἶναι ἡ ἀπόλυτη συνέπεια στὴν ἀπόρριψη τῆς Εὐρώπης ὄχι μόνον στὸν ἰδεολογικὸ, ἀλλὰ καὶ στὸν κοινωνικὸν ὄχι. Ἡ θεωρητικὴ τους τεκμηρίωση ἐπιβεβαιώνει αὐτὴ τὴ θέση. Τὰ περὶ «κηρύγματος δουλικῆς ὑποταγῆς» στὴν Ὀθωμανικὴ κυριαρχία ἢ περὶ «θεολογικὰ τεκμηριωμένης ἐθελοδουλείας» θὰ ἀναποκρίνονταν στὰ πράγματα, ἂν δὲν διασκεδασθοῦν μὲ τὴν προσθήκη τοῦ Βασιλείου Μακρίδη: μὲ σκοπὸ «τὴν προστασία τῆς Ὀρθοδοξίας ἀπὸ τὸν κίνδυνο τῆς Δύσης». Ἰσως μάλιστα ὁ λόγος γιὰ «αὐτοπροστασία» εἶναι προτιμότερος καὶ ρεαλιστικότερος τοῦ ὄρου «ἐθελοδουλία». Ὁ «ἀντιευρωπαϊσμός» τῶν Κολληβάδων δὲν εἶναι κατ' ἀνάγκη καὶ «φιλοτουρκισμός», γιὰ ἕναν ποὺ γνωρίζει τὰ εὐρωπαϊκὰ καὶ κυρίως τὰ γαλλικὰ σχέδια αὐτὴ τὴν ἐποχὴ γιὰ τὴ Ρωμαϊκὴ Ἐθναρχία. Ἡ σύμπτωση τοῦ προκρίματος τῶν Κολληβάδων μὲ τὶς ἄμεσες στοχοθεσίες τῆς Ὀθωμανικῆς πολιτικῆς εἶναι ἀδιαμφισβήτητο γεγονός, ταυτίζεται ὅμως καὶ ἐδῶ ἀπόλυτα μὲ τὴ στάση τοῦ ἐθνομάρτυρα ἁγίου Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ, ποὺ θεωρεῖ τὸν Ὀθωμανικὸ ζυγὸ θεϊκὴ εὐνοία γιὰ τὸ Γένος, μὲ κριτήριον ὅμως τὴ στάση τῆς Εὐρώπης ἀπέναντι στὴν Ὀρθοδοξία. Ἡ ἀναζήτησις ἐρμηνείας πρέπει νὰ ἀποδεχθεῖ αὐτὴ τὴν ἀδιεπίλυτη πιστότητα στὴν παράδοση τοῦ Γένους. Ἡ παραθεώρησός της ὅμως μεταβάλλει αὐτόχρονα τὴν ἐπιστήμη σὲ πολιτικὴ. Καὶ μόνον ἡ πρότασις τοῦ Παρίου νὰ τιμῶνται

τὰ θύματα τοῦ ἰσλαμικοῦ, ὅπως οἱ ἀρχαῖοι μάρτυρες τῆς Ἐκκλησίας ἢ νὰ τιμῶνται ὡς ἅγιοι οἱ Νεομάρτυρες χωρὶς τὴν ἔγκρισιν τῆς Μεγάλῆς Ἐκκλησίας, πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἔμπρακτὴ «ἀντίστασις» στὴν ἐξουσία τοῦ «ἀντίχριστου», κατὰ τὸν Πατροκοσμᾶ, Σουλιτάνου.

Συμπερασματικά:

1. Ἡ ἀντιπαράθεσις Κολληβάδων-Διαφωτιστῶν εἶναι ἀντίθεσις δυὸ διαφορετικῶν κόσμων καὶ «πολιτικῶν ὁραμάτων», ὡς δύο ἀλληλοσπαρασσόμενων ἐκδοχῶν τῆς ἐλληνικότητος. Ἡ ἐπιλογὴ τῶν μέσων σ' αὐτὴ τὴ διαπάλη δὲν ἔχει πρωτεύουσα σημασία, ὅσο ἡ ἴδια ἡ διαπάλη, ποὺ ὑποστασιώνει τὶς συνειδήσεις.

2. Ἡ ἀποτίμησις τῆς στάσεως τῶν Κολληβάδων προϋποθέτει δυνατότητα κατανοήσεως τῆς σημασίας γι' αὐτοὺς τῆς Ὀρθοδοξίας, ὄχι ὡς θρησκευτικῆς ἰδεολογίας ἢ μεταφυσικοῦ στοχασμοῦ, ἀλλ' ὡς τρόπου ὑπάρξεως, ποὺ ὀδηγεῖ στὴ θέωσις, τὸν μοναδικὸ γιὰ τὴν Ὀρθοδοξία προορισμὸ τοῦ ἀνθρώπου, ἐνδοϊστορικὰ καὶ μεταϊστορικὰ. Εἶναι, ἐπίσης, ἀναγκαία ἡ γνώσις τῆς γλώσσας τους, ποὺ δὲν εἶναι ἀπλῆ ἐλληνικὴ, ἀλλ' ἐκκλησιαστικὰ ἐλληνικὴ, γιὰ τὴν ἀποφυγὴ περαιτέρω παρανοήσεων.

3. Ἐτσι κατανοεῖται ἡ ἐμμονὴ τῶν Κολληβάδων στὴν παράδοση τοῦ Γένους, ἐκφραζόμενη μὲ τὸ γραφικὸ ἄξιωμα: «μὴ μέταιρε ὄρια αἰώνια, ἂ ἔθεντο οἱ πατέρες σου» (Παρ. 22, 28).

4. Οἱ παρεξηγήσεις -τέλος- στὴν ἐρμηνευτικὴ προσέγγισις τῶν Κολληβάδων πρέπει νὰ ἀποδοθοῦν στὴν ἐφαρμογὴ δυτικῶν κριτηρίων (πολιτικῶν-οικονομικῶν, ὑλιστικῶν δηλαδή) καὶ ὄχι τῶν δικῶν τους (πνευματικῶν). Εἶναι ἕνα λάθος, ποὺ προσπαθεῖ νὰ διορθώσει ἡ σημερινὴ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, ὅταν βέβαια ἐλευθερώνεται ἀπὸ τὸ καταθλιπτικὸ βᾶρος τοῦ παρελθόντος. ■

Ἡ ζωγραφικὴ τοῦ τετρασέλιδου εἶναι ἔργο τοῦ ἱερομόναχου Αναστασίου. Ἀπὸ τὴν ἔκδοσιν «Ἀθωνικὰ Δίπτυχα», τοῦ ἱεροῦ Κουτλουμουσιανοῦ Κελήϊου Τιμίου Προδρόμου.

Ἡ συμβολή τοῦ Ἁγίου Μακαρίου Νοταρᾶ στὴ Φιλοκαλικὴ Ἀναγέννηση

Τοῦ Σταύρου Γιαγκάζογλου

Ὁ ἅγιος Μακάριος Νοταρᾶς ὡς προσωπικότητα τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ

Απόγονος τῆς παλαιᾶς ἀριστοκρατικῆς γενιᾶς τῶν Νοταράδων ποὺ προέρχονταν ἀπὸ τὴν οἰκογένεια τῶν Παλιοιολόγων, τμῆμα τῆς ὁποίας ἐγκαταστάθηκε στὴν Πελοπόννησο μετὰ τὴν ἄλωση, ὁ ἅγιος Μακάριος ὁ Νοταρᾶς ἔφερε συνώνυμη μὲ τὸ ὄνομά του μία μακρὰ παράδοση ἀρχοντιᾶς (ὁ Λουκάς Νοταρᾶς, μέγας δούκας τοῦ Βυζαντίου στὸν ὁποῖο ἀποδίδεται ἡ περίφημη ρήση, «κρειττότερον ἐστὶν εἶδέναι ἐν μέσῃ τῇ πόλει φακιδόλιον βασιλεῦον ἢ καλύπτραν λατινικὴν» ποὺ μαρτύρησε ἥρωικά), ἀγιότητας (ὁ ἅγιος Γεράσιμος Κεφαλληνίας 1509-1579) καὶ ἐκκλησιαστικῆς σταδιοδρομίας καὶ λογιισύνης (οἱ διακεκριμένοι λόγιοι πατριάρχες Δοσίθεος καὶ Χρυσάνθος). Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἐγκύκλιος μόρφωσής του ὁ Μακάριος, παρὰ τὴν θέληση τοῦ πατέρα του, δὲν ἀκολούθησε τὴν οἰκογενειακὴ σταδιοδρομίαν τῶν προκρίτων, οὔτε ἀκολούθησε ἀνώτερες σπουδὲς στὴν

Εὐρώπῃ ἀλλὰ ἀναζήτησε πολὺ νωρὶς τὴν ἡσυχία τοῦ μοναστικοῦ βίου. Διδάσκαλος στὴν Κόρινθο γιὰ μικρὸ διάστημα, ὁ Μακάριος τελικῶς χειροτονήθηκε, «πανδήμω ψήφω», ἐπίσκοπος Κορίνθου ὅπου ἐργάσθηκε μὲ ἀνακαινιστικὸ ζῆλο γιὰ τὴν ἀναμόρφωση τοῦ κλήρου καὶ τῆς παιδείας. Μετὰ τὴν ἀτυχή ἐκβαση τῶν ὀρθωφικῶν τὸ 1770 στὴν Πελοπόννησο, ὁ Μακάριος, ποὺ εἶχε συνυπογράψει τὸ γραπτὸ αἴτημα τῶν προκρίτων τῆς Πελοποννήσου πρὸς τὴν Ρωσία γιὰ ἀποστολὴ βοήθειας, ἀναγκάσθηκε νὰ ἀναχωρήσει ἀπὸ τὴν ἔδρα του καὶ τελικὰ μετὰ ἀπὸ ἓνα ἔτος νὰ ἀποπέσει ὀριστικὰ τὸν ἐπισκοπικὸ θρόνο του. Ὡστόσο, παρὰ τὴν βεβιασμένη τοποθέτηση νέου μητροπολίτη στὴν Κόρινθο, τὸ ἐκκλησιαστικὸ του φρόνημα ἀλλὰ καὶ ἡ ταπεινὴ καὶ ἡ ἔμφυτη εὐγένειά του δὲν τὸν ἀπομάκρυναν ἀπὸ τὴν κανονικὴν του σχέση μὲ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ἡ ὁποία παρέμεινε ὑποδειγματικὴ μέχρι τέλους. Στὴν Ζάκυνθο ὅπου ἀρχικὰ μετέβη γνώρισε τὸν Νικηφόρο Θεοτόκη καὶ κατόπιν στὴν Ὑδρα ὁ σαραντάχρονος πλέον ἐπίσκοπος θὰ συναντήσει τὸν εἰκοσιδιάχρονο Νικόλαο ἀπὸ τὴν Νάξο, τὸν μελλο-

νικὸ συνοδοιπόρο καὶ συνεργάτη στὰ φιλοκαλικά δρώμενα ἅγιο Νικόδημο τὸν Ἀγιορείτη. Φαίνεται πὺς στὴν πρώτη αὐτὴ συνάντηση τῶν δύο ἀνδρῶν, ἀφοῦ συζητήθηκαν τὰ καίρια πνευματικὰ ζητήματα τῆς ἐποχῆς τους καθὼς καὶ ἡ πρόσφατη ἔριδα στὸν Ἄθωνα γιὰ τὰ μνημόσυνα, ἐτέθησαν οἱ βάσεις ἐνὸς μακρόπνοου προγράμματος συνεργασίας ποὺ ἐπρόκειτο νὰ σημάει τὴν ἀπαρχὴ τῆς φιλοκαλικῆς ἀναγέννησης στὴν ὀρθόδοξη Ἐκκλησία.

Ἡ ἀπώλεια τῆς ἐπισκοπῆς παρέχει τὴ δυνατότητα στὸν ἅγιο Μακάριο, ὕστερα ἀπὸ ἄδεια τοῦ πατριάρχη Σωφρο-νίου Β', νὰ ἐπεκτείνει τὴν πνευματικὴ του δραστηριότητα

καὶ τὶς ἐπισκέψεις του σὲ ὅλη σχεδὸν τὴν νησιωτικὴ καὶ τὴν στερεὰ Ἑλλάδα καὶ βεβαίως στὸ Ἅγιον Ὅρος. Ζώντας ἀσκητικά, ὁ Μακάριος μελετᾷ ἀδιαλείπτως τὴν Ἁγία Γραφή καὶ τὰ πατερικὰ κείμενα. Σὲ κάθε μονὴ ποὺ ἐπισκέπτονταν, συγκέντρωνε ἔργα τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, βίους ἁγίων, παιδιῶν καὶ νέων μαρτύρων. Παραγγέλλοντας μὲ δικό του κόστος τὴν ἀντι-

γραφὴ χειρογράφων κωδίκων, διορθώνοντας ἐπιμελῶς τὰ κείμενα, μελετώντας ἐξανθητικά, ἐρευνώντας καὶ κωδικοποιώντας συνεχῶς τὴν χειρογράφη παράδοση, προετοιμαζέ νὰ ἐκδώσει ὅ,τι ποτὲ προηγουμένως δὲν διανοήθηκε ἢ δὲν κατόρθωσε ἡ ἐπίσημη Ἐκκλησία. Τὰ κίνητρά του δὲν εἶναι φιλολογικὰ ἀλλὰ καθαρῶς ὑπαρξιακά. Ἀπὸ τὴν νεότητά του ὁ Μακάριος προσανατολιζόταν στὴν ἀσκητικὴ καὶ μοναστικὴ ζωὴ. Οἱ θεολογικὲς του γνώσεις καὶ οἱ πνευματικὲς του ἐμπειρίες τὸν ὀδηγοῦσαν σὲ περισσότερο μυστικὴ καὶ νηπτικὴ βίωση τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἰδιαίτερη προτίμηση καὶ ὁ συλλεκτικὸς του ζῆλος στρέφονταν πρὸς τὰ ἀσκητικὰ καὶ νηπτικὰ αὐτὰ κείμενα τῆς μοναστικῆς παράδοσης ποὺ σκονίζονταν χαμένα στὸν χρόνον, ἀθησαύριστα καὶ ἀτάκτως ἐρριμμένα στὶς διάφορες μονῆς τοῦ Ἁγίου Ὁρους, φανερώνοντας τὴν ἀκμὴ τοῦ παρελθόντος καὶ τὴν λήθη τοῦ παρόντος. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ ἐξιστόρηση τοῦ Παΐσιου Βελιτσκόφσκι, ποὺ ἀναφέρεται στὶς λεπτομέρειες εὑρεσης καὶ στὸν ἀπαρτισμὸ τῆς *Φιλοκαλίας*: «Ἐλθὼν εἰς τὸ ἅγιον ὄρος τοῦ Ἄθω (ὁ ἅγ. Μακάριος) καὶ μετ' ἐνεκτιμή-

Ὁ ἅγιος Μακάριος προγραμματίζει
 νὰ δημοσιεύσει ὅλα σχεδὸν τὰ ἔργα
 τῶν νηπιτικῶν καὶ ἡσυχαστῶν Πατέρων,
 ὄχι ἀπλῶς γιὰ νὰ σωθοῦν
 ἀπὸ τὴν ἀπώλεια καὶ τὴν λήθη
 ἀλλὰ γιὰ νὰ ἀποτελέσουν
 τὸ ἐπίκεντρο μιᾶς ἀνανέωσης
 στὴ ζωὴ τῆς ἐμπερίστατης Ὁρθοδοξίας.

του ζήλου καὶ μεγίστης ἐπιμελείας ἐρευνήσας ἀπάσας τὰς βιβλιοθήκας τῶν μεγάλων καὶ ἱερῶν μοναστηριῶν, εὑρετοιαῦτα πατερικὰ βιβλία, οἷα μέχρι τότε δὲν εἶχεν ἀποκτήσει. Πρὸ πάντων ὄμως εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς ἐνδοξοῦ καὶ μεγάλης μονῆς τοῦ Βατοπεδίου ἀνεκάλυψε θησαυρόν, ἥτοι βιβλίον περὶ ἐνώσεως τοῦ νοῦς μετὰ τοῦ Θεοῦ, συλλεχθὲν εἰς ἀρχαίους χρόνους ὑπὸ μεγάλων ζηλωτῶν ἐκ πάντων τῶν ἁγίων, καὶ ἕτερα περὶ προσευχῆς τὰ ὁποῖα ἡμεῖς μέχρι σήμερον ἀγνοοῦμεν. Ταῦτα διὰ πολλῶν ἐπιδεξίων ἀντιγραφῶν καὶ διὰ μεγάλων ἐξόδων ἀντέγραψεν ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν, τὰ ἀνέγνωσε δὲ ἐπιμελῶς ὁ ἴδιος ἐκ τοῦ πρωτοτύπου καὶ ἐγκύρως τὰ διώρθωσε, θέσας δὲ ἐν ἀρχῇ τοῦ βιβλίου ἐκάστου ἁγίου συγγραφέως καὶ τὸν βίον αὐτοῦ, ἐξῆλθεν

ἐξ Ἁγίου Ὄρους μετ' ἄφατου χαρᾶς, ὡσάν νὰ ἀπέκτισεν οὐράνιον θησαυρόν ἐπὶ τῆς γῆς. Ἐλθὼν δὲ εἰς τὴν ἐνδοξὸν τῆς Ἀσίας πόλιν Σμύρνην, διὰ πολλῶν δὲ ἐξόδων συλλεχθέντων ἐκ τῆς ἐλληνομοσύνης τῶν χριστιανῶν, ἀπέστειλεν εἰς τὴν Βενετίαν ἵνα ἐκδοθοῦν

διὰ τοῦ τύπου τριάκοντα ἕξ πατερικὰ βιβλία, μεθ' ὧν συγκαταριθμεῖται καὶ τὸ βιβλίον τοῦ ἁγίου Καλλίστου τὸ ὑπὸ τοῦ ἁγίου Συμεὼν Θεσσαλονίκης μαρτυρούμενον, ἐκτὸς δὲ τούτων καὶ τὸ πατερικὸν τῆς μεγάλης Σκῆτης τῆς Αἰγύπτου. Μετ' ὀλίγων δὲ ἔχει κατὰ νοῦν νὰ δώσῃ εἰς τὸν τύπον καὶ τὸ μέγα βιβλίον τοῦ ἁγίου Συμεὼν τοῦ Νέου Θεολόγου, ὅπερ εἶναι πρὸς τοῦτο ἔτοιμον».

Ὁ ἅγιος Μακάριος προγραμματίζει νὰ δημοσιεύσει ὅλα σχεδὸν τὰ ἔργα τῶν νηπιτικῶν καὶ ἡσυχαστῶν πατέρων, ὄχι ἀπλῶς γιὰ νὰ σωθοῦν ἀπὸ τὴν ἀπώλεια καὶ τὴν λήθη ἀλλὰ γιὰ νὰ ἀποτελέσουν τὸ ἐπίκεντρο μιᾶς ἀνανέωσης στὴ ζωὴ τῆς ἐμπερίστατης Ὁρθοδοξίας. Στὸ δύσκολο αὐτὸ ἔργο ὁ ἅγιος Μακάριος συνεργάζεται στενὰ μὲ τὸν ἅγιο Νικόδημο τὸν Ἀγιορείτη, πού ἀναλαμβάνει τὴ φιλολογικὴ καὶ θεολογικὴ ἐπιμέλεια τοῦ ἐκδοτικοῦ αὐτοῦ προγράμματος. Ἡ *Φιλοκαλία*, ὁ *Εὐεργετινός*, ἡ ἐτοιμασία τῶν ἔργων τοῦ Συμεὼν τοῦ Νέου Θεολόγου καὶ τῶν ἀπάντων τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, ἀποτελοῦν τὴν καρδιὰ τῆς ἐργώδους αὐτῆς προσπάθειας. Ἀργότερα σὲ συνεργασία μὲ τὸν ἅγιο Ἄθα-

νάσιο τὸν Πάριο θὰ ἐκδώσει ποικίλα ἔργα. Στὰ καθαρῶς προσωπικὰ ἔργα τοῦ ἁγίου Μακαρίου συγκαταλέγονται ἡ *Συλλογὴ παραινέσεων τῶν ὁσίων πατέρων* (ἄγνωστο καὶ μὴ ἐντοπισμένο), τὸ *Ἐγχειρίδιον...περὶ συχνῆς μεταλήψεως* (1777), τὸ *Νέον Λειμωνάριον* καὶ πολλὰ ἄλλα ἀγιολογικὰ ἔργα.

Ἡ ἥπια καὶ ἀσκητικὴ μορφή τοῦ ἁγίου Μακαρίου ἀλλὰ καὶ τὸ ἀνέλιπτο γιὰ τὰ μέτρα τῆς ἐποχῆς ἔργο του ἀποτελεῖ μίαν ἀπροσδόκητη ἐκπληξη γιὰ τὴ νεώτερη Ὁρθοδοξία ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἴδια τὴν αὐτοσυνειδησία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ. Ἄν ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς εἶχε βάλῃ στόχο ἀπὸ τὴν Ἑσπερία νὰ μετακενώσῃ τὴν σοφία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων στὴν ὑπόδοξη καὶ ἀπαίδευτη πατρίδα, ὁ

ἅγιος Μακάριος, μὴ ἐγκαταλείποντας οὐδέποτε τὴν καθ' ἡμᾶς Ἀνατολή, ὁραματίσθηκε μίαν ἔνδον ἀναγέννηση τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας, μέσα ἀπὸ τὰ σπλάχνα τῆς πατερικῆς παράδοσης, τῆς νηπιτικῆς ζωῆς τῶν μοναζόντων καὶ τῆς λαϊκῆς εὐσεβείας τῶν νεομαρτύρων. Τὸ

ἔργο του μαρτυροῦσε στοὺς ὑπόδουλους ἀκόμη Ἑλληνες πὼς ὁποιαδήποτε μετάβαση πρὸς τὴν κλασικὴ ἀρχαιότητα πού δὲν ἐλάμβανε ὑπόψη τῆς τὸν πολιτισμὸ τοῦ Βυζαντίου καὶ τὴν θεολογικὴ παράδοση τῶν Ἑλλήνων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ἦταν μίαν ῥομαντικὴ ἀπόπειρα, ἄσχετη μὲ τὴν λαϊκὴ παράδοση καὶ τὴν ὀρθόδοξη εὐσέβεια. Ἀντίθετα, ὁ Κοραῆς ἀδυνατοῦσε νὰ δεχθῆ τὴν συνέχεια καὶ ἐπιβίωση τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ μέσα ἀπὸ τὴν σύνθεση μὲ τὸν Χριστιανισμὸ τῶν Ἑλλήνων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὸν χιλιόχρονο πολιτισμὸ τοῦ Βυζαντίου. Τὸ Βυζάντιο ὑπῆρξε γι' αὐτὸν μίαν διαρκῆς κατάπτωση, μίαν ὑποδούλιση τῶν Ἑλλήνων σὲ ξένους καὶ «ἐπήλυδας». Ἡ προσήλιση στὴν νοοτροπία τοῦ Βυζαντίου ἀποτελοῦσε τὴν τροχοπέδη τῆς ἀναγέννησης τοῦ γένους τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Χριστιανισμὸς ἦταν χρήσιμος γιὰ τὴν ἠθικὴ καὶ κοινωνικὴ του πλευρὰ ἐνῶ ὑποτιμοῦσε τὸ δόγμα, τὴν λατρεία καὶ κυρίως τὴν μυστικὴ θεολογία. Ὁ μοναχισμὸς καὶ ἡ Ἐκκλησία θὰ ἔπρεπε νὰ προσαρμοσθοῦν στὰ εὐρωπαϊκὰ μεταρρυθμιστικὰ πρότυπα. Παρότι οἱ δύο ἄνδρες γνωρίζονταν καὶ συνεργάσθηκαν

Ἀπέναντι στὴν φρενίτιδα τῆς προόδου,
τῆς γνώσης ὡς χριστικῆς
ἀποτελεσματικότητας καί, κυρίως,
ἀπέναντι στὴν ἀνθρωποκεντρικὴ
αὐτάρκεια τοῦ Διαφωτισμοῦ,
ἡ φιλοκαλικὴ πρόταση
προέταξε τὴν ἀλήθεια καὶ τὴν κοινωνία,
ὅπως τὴν βιώνει ὑπαρξιακὰ ἡ πίστη
καὶ ἡ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας.

ἐνδεχομένως στὴν ἔκδοση τῆς Κατηχίσεως τοῦ Πλάτωνος Μόσχας, οἱ δρόμοι τους ὑπῆρξαν ἐντελῶς διαφορετικοί, ὅπως καὶ οἱ προτάσεις τους πρὸς τὸ γένος.

Ἡ Φιλοκαλικὴ Ἀναγέννηση

Στὰ χρόνια τῆς δουλείας καὶ τῆς βαρβαρότητας, ἄρχισε ἡ συρρίκνωση καὶ ἡ ἄμβλυνση τῶν κριτηρίων καὶ τοῦ φρονήματος τῶν ὀρθοδόξων. Ἡ εἰσβολὴ καὶ δράση δυτικῶν μισιοναρίων, ὁ ἐνδοτισμὸς καὶ ἡ ἀπαιδευσιὰ τοῦ κλήρου, οἱ ποικίλες θρησκευτικὲς ἐπιδράσεις, κυρίως ὅμως ἡ ἀκτινοβολία τῶν δυτικῶν ἐπιτευγμάτων βύθιζαν τὸ γένος τῶν ὀρθοδόξων στὴν ἄγνοια καὶ ἀφασία τῆς ἰδιαίτερης παράδοσης καὶ ταυτότητάς του. Κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ σύμπασα ἡ ὀρθόδοξη Ἀνατολή, ἔρμαιο τῶν ἱστορικῶν συγκυριῶν, ἀποδέχτηκε, ἀβασάνιστα τὶς περισσότερες φορές, τὶς προϋποθέσεις καὶ τὰ κριτήρια τῆς δυτικῆς θρησκευτικότητας. Ἡ ἀντιπαλιότητα προτεσταντῶν καὶ ρωμαιοκαθολικῶν μεταφέρθηκε δραματικά καὶ στὴν ὀρθόδοξη Ἀνατολή. Ἔτσι, ἐμφανίστηκε προσδευτικὰ μιὰ βαθιὰ ἀλλοίωση τῆς θεολογίας καὶ τοῦ ἠθους τῶν ὀρθοδόξων. Οἱ περὶφημες «Ὁμολογίαι Πίστεως» μαρτυροῦν τὴν παγίδευση καὶ τὴν «βαβυλωνίαια αἰχμαλωσία» τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας στὴ Δύση. Παρὰ τὴν «ὁμολογιακὴ» ἀντίθεση τῶν ὀρθοδόξων πρὸς τὴ δυτικὴ θεολογία, εἶναι τραγικὸ νὰ ἀνακαλύπτει κανεὶς τὴν οὐσιαστικὴ υἰοθέτηση ἀλλότριων θεολογικῶν κριτηρίων καὶ θέσεων, ἄλλοτε ρωμαιοκαθολικῶν καὶ ἄλλοτε προτεσταντικῶν. Ἡ διπλὴ αὐτὴ αἰχμαλωσία διαμόρφωσε ἓνα εἶδος τυπικῆς ὀρθοδοξίας καὶ μιὰ θεολογία τῆς ἐπανάληψης μὲ κυρίαρχα χαρακτηριστικὰ τὸν φορμαλισμὸ τοῦ δόγματος καὶ τῆς λατρείας.

Ὁ ἐκδυτικισμὸς τῆς Ἀνατολῆς φανερώθηκε ἀκόμη πιὸ ἐντονα, ὅταν ἡ διαμάχη τοῦ δυτικοῦ Χριστιανισμοῦ μὲ τὶς νεωτερικὲς ἀπόψεις τοῦ Διαφωτισμοῦ «μετακενώθηκε» καὶ στὶς χώρες τῶν ὀρθοδόξων. Ἀνάμεσα στοὺς Ἑλληνας λόγιους ποὺ σπούδαζαν στὴ Δύση καὶ μετέφεραν τὶς νέες ιδέες στὴν ὑπολειπόμενη ὡς πρὸς τὴν ἀνάπτυξη πατρίδα πολλοὶ ἦταν κληρικοὶ καὶ λόγιοι τοῦ Πατριαρχείου. Εἶναι ἐξίσου ἠλυπηρὸ νὰ διαπιστώνει κανεὶς ὅτι ἀκόμη καὶ οἱ πολέμιοι τῶν νέων ιδεῶν μὲ σημαία τὴν Ὀρθοδοξία καὶ ἔντονο τὸ ἀντιδυτικὸ μένος ὑπῆρξαν τραγικὰ ἐγκλιωβισμένοι εἰς

ἀγκυλώσεις τῆς δυτικῆς θεολογίας καὶ σκέψης. Ἡ ὀρθόδοξη Ἀνατολή, πέρα ἀπὸ τοὺς «ἐνωτικούς» καὶ «ἀνθενωτικούς», γνώρισε καὶ τὴν πόλωση τῶν νεωτερικῶν ἢ προσδευτικῶν καὶ τῶν παραδοσιακῶν ἢ συντηρητικῶν. «Αὐτὴ ἡ πόλωση», ἐπισημαίνει ὁ Χρῆστος Γιανναρᾶς, «θὰ σφραγίσει ἀποφασιστικὰ τὸν πνευματικὸ βίον τῆς νεώτερης Ἑλλάδας ὡς σήμερα».

Τὸ σχῆμα γιὰ τὴν ἀνανέωση καὶ τὴν πρόοδο τοῦ εἰσαγόμενου Διαφωτισμοῦ προτάσσει τὴν προσήλωση στὸν πολιτισμὸ τῆς Δύσης, στὶς θετικὲς ἐπιστῆμες καὶ στὸ νέο κοσμοεἶδωλο ποὺ αὐτὲς συγκροτοῦν, καθὼς καὶ στὶς νέες κοινωνικὲς, πολιτικὲς καὶ ἰδεολογικὲς ἀνακατατάξεις. Στους κύκλους τῶν συντηρητικῶν λογίων τῆς ἐποχῆς ἐκδηλῆται εἶναι ἡ ἀδυναμία ἀντιμετώπισης, διαλόγου καὶ δημιουργικῆς κριτικῆς μὲ τὶς νεωτερικὲς ιδέες.

Στὸ πλαίσιο αὐτό, ἡ σημασία τοῦ ἐγχειρήματος τῆς φιλοκαλικῆς ἀναγέννησης μὲ πρωταγωνιστὲς τὸν ἅγιο Μακάριο τὸν Νοταρᾶ καὶ τὸν ἅγιο Νικόδημο Ἀγιορείτη ἀποκτᾶ ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὴν πορεία τῆς ἐμπερίστατης Ὀρθοδοξίας. Ὡς φιλοκαλικὴ ἀναγέννηση δὲν ἐννοοῦμε μονάχα τὴν ἔκδοση τῆς ὁμολογίας τῶν ἀσκητικῶν κειμένων

ἀλλὰ ὀλόκληρη τὴν προσπάθεια γιὰ ὀρθόδοξη αὐτοσυνειδησία τοῦ ὑπόδουλου γένους μέσα ἀπὸ τὴν λειτουργικὴ κίνηση τῶν Κοιλιβιάδων, τὴν προσπάθεια ἔκδοσης τῶν πατερικῶν ἔργων, τὴν νέα ἔκδοση τοῦ Συναξαριστῆ κ.ἄ. Ἀπὸ τὰ πιὸ ἀξιόλογα πνευματικὰ φαινόμενα τῆς Τουρκοκρατίας, τὸ φιλοκαλικὸ κίνημα ἀναζωογόνησε πνευματικὰ καὶ ἱστορικὰ τὴν Ὀρθοδοξία. Ἡ φιλοκαλικὴ πρόταση ἀγωνίσθηκε νὰ θεμελιώσῃ τὴν ἀναγέννηση τοῦ ὑπόδουλου γένους στὸν πολιτισμὸ τῶν Ἑλλήνων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, δηλαδή στὴν παράδοση τῆς Ἐκκλησίας. Δὲν ἀρκέστηκε ἀπλῶς στὸ σεβασμὸ τῶν «τύπων» ἀλλὰ ἐπιχείρησε μιὰ δυναμικὴ ἐπανερμηνεία καὶ διασάφηση τῆς θεολογικῆς καὶ λειτουργικῆς παράδοσης. Σταθμὸς γιὰ τὴν ἀναγέννηση τῆς λειτουργικῆς ζωῆς καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῆς θεολογίας τῆς λατρείας. Ἡ φιλοκαλικὴ ἀναγέννηση ἔφερε στὸ προσκίnio τὴ σημασία τῶν λειτουργικῶν συμβόλων, ἐρμηνεύοντας τὴν Θεία Εὐχαριστία ὡς κέντρο τῆς Ἐκκλησίας. Φανερώνοντας τὴ σχέση δόγματος καὶ λατρείας (lex orandi-lex credendi), νοηματοδότησε θεολογικὰ τὴ λειτουργικὴ παράδοση τῆς

Ἡ φιλοκαλικὴ πρόταση ἀγωνίσθηκε
νὰ θεμελιώσῃ τὴν ἀναγέννηση
τοῦ ὑπόδουλου γένους
στὸν πολιτισμὸ
τῶν Ἑλλήνων Πατέρων
δηλαδὴ στὴν παράδοση
τῆς Ἐκκλησίας.

Ἐκκλησίας. Μὲ τοὺς φιλοκαλικοὺς πατέρες, οἱ ὁποῖοι σκωπτικὰ ὀνομάσθηκαν Κολληβάδες, συγκροτεῖται σαφῶς μία θεολογία ἀλλὰ καὶ μία ἐκκλησιολογία τῶν λειτουργικῶν τύπων. Ἐπανεισάγεται ὁ ἑσατολογικὸς παράγοντας καὶ ὁ μεταμορφωμένος χρόνος, ἐνῶ ἡ Θεία Εὐχαριστία θεωρεῖται ὡς εἰκόνα τῆς Βασιλείας μὲ ἔντονο τὸ πνευματολογικὸ στοιχεῖο τῆς Ἀνάστασης καὶ τῆς Πεντηκοστῆς. Ἐδῶ ἀκριβῶς ἔγκειται καὶ ἡ θεολογικὴ κορύφωση τῆς φιλοκαλικῆς ἀναγέννησης. Ἡ σύνθεση τοῦ φιλοκαλικοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἀσκητικῆς γνώσης μὲ τὴν εὐχαριστιακὴ θεολογία συνθέτει ἄρμονικὰ τὴν ἀσκητικὴ μὲ τὴ λειτουργικὴ ἐμπειρία, τὸν θεσμὸ μὲ τὸ χάρισμα, τὴν θεραπευτικὴ μὲ τὴν εὐχαριστιακὴ ἐκκλησιολογία.

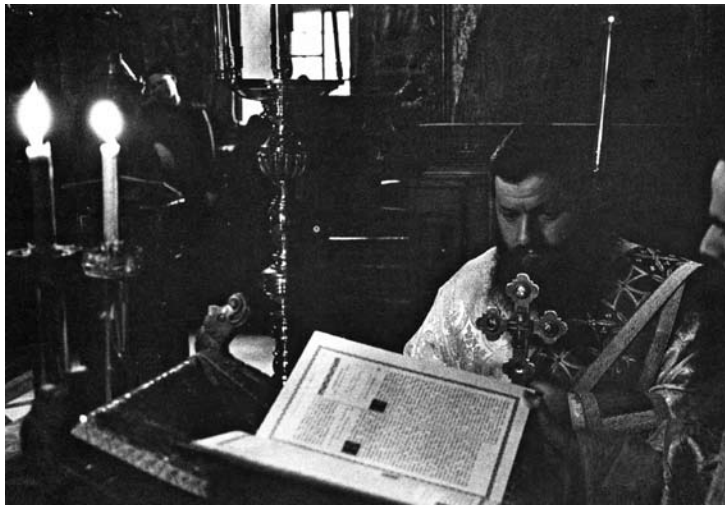
Ἄνεκτίμητη ὑπῆρξε ἡ προσφορά τῆς φιλοκαλικῆς ἀναγέννησης στὴν ἀνανέωση καὶ κυριολεκτικὰ διάσωση τοῦ μοναχισμοῦ σὲ ὅλες τὶς ὀρθόδοξες χώρες. Ὁ Παῖσιος Βελιτσκόφσκι τὸν 18ο συνέβαλε στὴ μεταλλαμπάδευση τῆς φιλοκαλικῆς κίνησης στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰ. στὴν ἀχανὴ Ρωσία, ἀπὸ ὅπου θὰ ἀναδυθεῖ ἡ Θηβαῖδα τοῦ Βορᾶ, τὸ κίνημα τῶν Στάρτσι, ὁ Ντοστογιέφσκι καὶ οἱ Σλαβόφιλοι, ἀλλὰ καὶ ἡ γόνιμη θεολογία τῆς Ρωσικῆς διασπορᾶς, ἡ ὁποία θὰ ἐπηρεάσει μὲ τὴ σειρά της τὴν θεολογικὴ ἀνανέωση καὶ στροφὴ τῆς νεοελληνικῆς θεολογίας ἀπὸ τὸ '60 καὶ μετὰ, καθὼς καὶ τὴν παράλληλη ἀναγέννηση τοῦ σύγχρονου ἀγιορείτικου μοναχισμοῦ. Πέρα ἀπὸ τὶς θεολογικὲς καὶ ἐκκλησιολογικὲς διαστάσεις, τὸ φιλοκαλικὸ κίνημα συνέβαλε τὰ μέγιστα στὴ μετάφραση πατερικῶν καὶ ἀγιολογικῶν κειμένων στὴ δημῶδη γλῶσσα τῆς ἐποχῆς, κληρονομώντας πολὺτιμη γλωσσικὴ κληρονομία στὸν Νέο Ἑλληνισμὸ.

Ἡ σημασία καὶ συγκρότηση τῆς Φιλοκαλίας προσπάθησε νὰ συνοψίσει τὴν ἐμπειρία τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὑπῆρξε ἡ ἄμεση ἢ ἔμμεση ἀφετηρία ὄλων σχεδὸν τῶν πνευματικῶν ζυμώσεων καὶ τῶν θεολογικῶν τάσεων στὴ σύγχρονη Ὁρθοδοξία. Ἡ φιλοκαλικὴ ἀναγέννηση ἔχει τὶς πνευματικὲς τῆς ρίζες στὴν τελευταία ἀναλαμπὴ τοῦ Βυζαντίου. Ἡ ἡσυχαστικὴ ἀναγέννηση τοῦ 14ου αἰῶνα ἀντιπαράτεθηκε γόνιμα καὶ δημιουργικὰ στὴν ἀνθρωποκεντρικὴ νοσησαρχία τῆς πρώιμης ἀναγέννησης καὶ στερέωσε τὴν κληνιζόμενὴ ἐνότητα τῶν ὀρθοδόξων, ἐπιδρώντας κατὰ τρόπο ἀποτελεσματικὸ στὸν σλαβικὸ Βορᾶ. Παρόμοια, ἡ φιλοκαλικὴ ἀναγέννηση τοῦ 18ου αἰ. ἐνδυνάμωσε τὴν αὐτοσυνειδησία

τῶν ὀρθόδοξων λαῶν, καθιστώντας ἐκ νέου τὴν Λειτουργία ὡς σύναξη τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, κέντρο καὶ ταυτότητα τῆς Ἐκκλησίας. Συνάμα, ἡ ἐπίδρασή της ὑπῆρξε ἐντυπωσιακὴ καὶ πάλι στὸν σλαβικὸ κόσμο. Μὲ τὴν ἀνανέωση τῆς πατερικῆς παράδοσης καὶ τῆς πνευματικῆς ζωῆς μέσα στὸ σκοτάδι τῆς δουλείας, ἡ φιλοκαλικὴ πρόταση θέλησε νὰ ἀπαντήσῃ στὰ αἰτήματα τῶν καιρῶν. Ἀπέναντι στὴν φρενίτιδα τῆς προόδου, τῆς γνώσης ὡς χρηστικῆς ἀποτελεσματικότητας καί, κυρίως, ἀπέναντι στὴν ἀνθρωποκεντρικὴ αὐτάρκεια τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἡ φιλοκαλικὴ πρόταση προέταξε τὴν ἀλήθεια καὶ τὴν κοινωνία, ὅπως τὴν βιώνει ὑπαρξιακὰ ἡ πίστη καὶ ἡ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας. Πρόκειται, ὄντως, γιὰ δύο διαφορετικὲς ἐρμηνεῖες ὀλόκληρης τῆς ἱστορικῆς καὶ κοσμολογικῆς πραγματικότητας.

Ὡστόσο, οἱ φιλοκαλικοὶ γιὰ πολλοὺς λόγους δὲν εἶχαν

τὴ δυνατότητα νὰ ὀδηγήσουν τὰ πράγματα ἱστορικὰ καὶ κοινωνικὰ πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση. Ἀντιπαράθεσαν ἀπλῶς τοὺς ἁγίους καὶ τὴν ἐνθενη γνώση καὶ ἐμπειρία τους στὴν κατὰ κόσμον σοφία. Ἀλλὰ ὁ κόσμος, ἡ ἱστορία καὶ ὁ ἄνθρωπος μετὰ τὸν Διαφωτισμὸ ἀλλιάζουν ριζικὰ νόημα καὶ πορεία. Τὰ προνεωτερικὰ στοιχεῖα ὑποχωροῦν μπροστὰ στὸ ἀνοιγμὰ τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου, ἐνῶ οἱ

ραγδαῖες ἀλληλαγὲς στὸ κῶρο τῆς γνώσης διαμορφώνουν νέες οικονομικὲς, κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς συνθήκες σὲ ὀλόκληρο τὸν κόσμο. Τὸ ὄλο ἐγχείρημα κατέληξε σὲ ἓνα εἶδος ἰδεολογικῆς πόλωσης, στὴν παντελεῖ σχεδὸν ἔλληψη ἀλληλοκατανόησης μεταξύ προοδευτικῶν καὶ παραδοσιακῶν. Στὰ ὅρια τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ δὲν ἔγινε ποτὲ ἓνας δημιουργικὸς διάλογος μεταξύ τοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ τῶν ἐκφραστῶν τῆς ὀρθόδοξης παράδοσης. Ἡ ἐκκρεμότητα αὐτὴ παραμένει τραγικὰ ἀκάλυπτη ὡς τὶς μέρες μας. Ἴσως ἡ μετανεωτερικὴ ὑπέρβαση τῆς πόλωσης θὰ μπορούσε νὰ ἀποτελέσει μίαν νέα ἀφετηρία ἐπανεκκίνησης μιᾶς ἀλλῆς σχέσης μεταξύ παράδοσης καὶ νεωτερικότητας. ■

Οἱ φωτογραφίες τοῦ τετρασέλιδου προέρχονται ἀπὸ τὸ βιβλίο
«Ἄθως - Οἱ μοναχοὶ τοῦ Ἁγίου Ὁρους», τῶν Γερμανῶν
Γκίντερ Στόκινγκερ καὶ Ράινχαρτ Στριπελμαν, ἐκδ. Καστανιώτη, 1997.